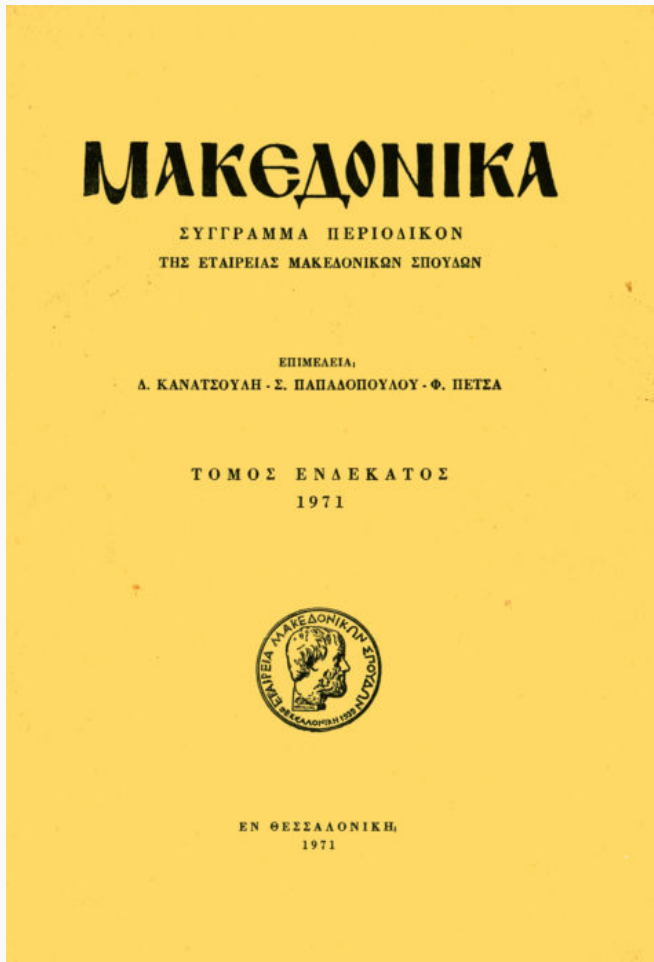

Μακεδονικά

Τόμ. 11, Αρ. 1 (1971)

Η Πανελλήνιος Ιδέα ως πνευματική και πολιτική εκδήλωση κατά την αρχαιότητα και δη επί Φιλίππου Β' και Μ. Αλεξάνδρου και τα γενεσιουργά αυτής αίτια

Πέτρος Σκουφάκης

doi: [10.12681/makedonika.935](https://doi.org/10.12681/makedonika.935)

Copyright © 2014, Πέτρος Σκουφάκης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σκουφάκης Π. (1971). Η Πανελλήνιος Ιδέα ως πνευματική και πολιτική εκδήλωση κατά την αρχαιότητα και δη επί Φιλίππου Β' και Μ. Αλεξάνδρου και τα γενεσιουργά αυτής αίτια. *Μακεδονικά*, 11(1), 69–116.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.935>

Η ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΣ ΙΔΕΑ
ΩΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΚΔΗΛΩΣΙΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ
ΚΑΙ ΔΗ ΕΠΙ ΦΙΛΙΠΠΟΥ Β' ΚΑΙ Μ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ
ΚΑΙ ΤΑ ΓΕΝΕΣΙΟΥΡΓΑ ΑΥΤΗΣ ΑΙΤΙΑ

Ι. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΙΔΕΑΣ

Ἡ γραμματικὴ ἑρμηνεία τοῦ ὅρου «Ἑλληνισμός» μᾶς ἄγει εἰς τὸ ρῆμα ἑλληνίζω, τὸ ὁποῖον σημαίνει μιμοῦμαι 1) τὸ ἑλληνικὸν ὕφος καὶ ἰδίᾳ τὸ αἰτικὸν καὶ 2) σύμψασαν τὴν πνευματικὴν ἑλληνικὴν παραγωγὴν τῶν κλασσικῶν χρόνων τῆς ἀρχαιότητος. Καὶ τοῦτο διότι κατὰ τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς χρόνους δὲν ὑπάρχει πνευματικὴ πρωτοτυπία καὶ οἱ κατακτηθέντες ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου λαοὶ ἐθαύμαζον καὶ ἐμιμοῦντο πᾶν τὸ ἑλληνικόν. Ἐπλάσθη δὲ ἡ λέξις «Ἑλληνισμός» ὑπὸ τῶν γραμματικῶν τῆς Ἑλληνιστικῆς περιόδου¹.

Ἡ λογικὴ ἑρμηνεία τοῦ ὅρου «Ἑλληνισμός» δηλοῖ: πρῶτον μὲν τὴν πνευματικὴν μορφοποίησιν καὶ συνολοθεώρησιν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἐκδηλωθέντος διὰ τῶν ἐπιστημῶν, τεχνῶν καὶ γραμμάτων καὶ δι' ὅλων τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ ἰδίᾳ τῶν Ἀθηναίων², δι' ὧν καθίστατο πᾶς τις ἐκ τούτων αὐτάρκης πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ προσωπικότης, ἐν ταύτῃ δὲ καὶ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ἐπικράτησιν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ ὅλων τῶν στοιχείων τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ³, τὰ ὅποια ἐσχηματίσθησαν διὰ τῆς εὐγενοῦς ἀμίλλης τῶν πολλῶν πολιτειῶν, εἰς ἃς ἦτο κατατετμημένη ἡ Ἀρχαία Ἑλλάς, ἡπειρωτικὴ, νησιωτικὴ καὶ ἀποικιακὴ, διὰ τῆς ὑπεροχῆς τῶν Ἑλλήνων ἐναντι τῶν βαρβάρων καὶ τῆς πολιτιστικῆς ἀντιθέσεως τούτων πρὸς πάντα ἄλλον λαόν, ἀποκαλούμενον βάρβαρον⁴. Δεῦτερον δὲ τὸ σύνολον τῶν Ἑλλήνων τοῦ

1. Δ. Θερειανοῦ, Φιλολογικαὶ ὑποτυπώσεις, Τεργέστη 1885, σ. 19-22, 24, 29, 40-41, 58. Λέξεις «Ἑλληνίζω» - Ἑλληνισμός» τῶν Μ. Λεξικῶν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης Lidell-Scott καὶ Δ. Δημητράκου.

2. Δ. Θερειανοῦ, ἑ.ἀ., σ. 41, 43. Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἑκδόσις ἑκτη, Ἀθῆναι 1932, τ. 2, σ. 130, 199.

3. Δ. Θερειανοῦ, ἑ.ἀ., σ. 85-87, 110.

4. Εὐριπ. Ἰφιγ. ἐν Αὐλίδι στ. 1.400. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἑ.ἀ., τ. 1, σ. 312. J. Jüthner, Hellenen und Barbaren, Leipzig 1923, σ.4 κ.ε.

ἀρχαίου κόσμου, δρασάντων εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν περίγυρον τῆς Μεσογείου καὶ δημιουργησάντων ἱστορικὴν ζωὴν διὰ τῶν σημαντικῶν καὶ ἀποτελεσματικῶν γεγονότων, τῶν ὁποίων μετέσχον εἴτε ὑλικῶς εἴτε πνευματικῶς¹. Καὶ τὸ τρίτον ὁ Ἑλληνισμὸς εἶναι ὑπερχρονικὸν πνευματικὸν ἀγαθόν, δωρηθὲν ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ Αἴγυπτον, κληθέντων τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων ἐμφατικῶς χρόνων τοῦ Ἑλληνισμοῦ².

Καλοῦμεν δὲ πανελλήνιον ἰδεᾶν καὶ πανελλήνιον πολιτικὴν τὴν πάλην τοῦ Ἑλληνισμοῦ τούτου πρὸς 1) πολιτικὴν ἐνοποίησιν τῆς Ἑλλάδος καὶ σύστασιν φορέως ἐλληνικῆς πολιτικῆς κατευθύνσεως καὶ ἐνιαίας ὑλικῆς ἰσχύος πρὸς διασφάλισιν τῆς ἀκεραιότητος τῆς χώρας τῶν πανελλήνων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀπὸ τοῦ πανασιατισμοῦ καὶ βαρβαρισμοῦ, 2) τὴν κατάλυσιν τοῦ περσικοῦ κράτους, ἐπικινδύνου εἰς τὴν ἱστορικὴν ζωὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, 3) τὴν λύσιν τοῦ δημογραφικοῦ προβλήματος τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως τοῦ πλεονάζοντος ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἐν Ἀσίᾳ καὶ 4) τὴν ἐκχυσιν καὶ θριαμβευτικὴν διάδοσιν τοῦ πολιτισμοῦ τῶν πανελλήνων εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ τοὺς ἄλλους ὁμόρους πρὸς τὴν Ἑλλάδα λαοὺς τῆς Εὐρώπης³.

II. ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΙΔΕΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

α. Πνευματικαὶ ἐκδηλώσεις τῆς πανελληνίου ιδέας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

Ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς ἦτο κατατετηγμένη εἰς πολλὰ μεγάλα ἢ μικρὰ κράτη, ἀλληλομισούμενα καὶ ἀλληλομαχόμενα ἢ καὶ ἀνταγωνιζόμενα, καλούμενα «πόλεις». Αἱ πόλεις αὗται ἐστηρίζοντο κατὰ βάσιν εἰς τὴν αὐτονομίαν, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν αὐτάρκειαν. Παρὰ ταῦτα ὅμως εἶχον συναίσθησιν τῆς ὁλότητος καὶ τῆς κοινότητος τοῦ ἐλληνισμοῦ⁴. Καὶ ἡθικὸν δεσμὸν ὅλων ἀπετέλει ὁ κοινὸς τῶν πανελλήνων νόμος, τὸ ἄγραφον δίκαιον ὅλων τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος διὰ τῶν γενικῶν αὐτοῦ ἀρχῶν περὶ δικαιοσύνης καὶ

1. Ἀρθρα «Ἑλλάς, Ἑλλην, Ἑλληνισμός» Ἐγκυκλ. Λεξικῶν Ἐλευθερουδάκη, ἐκδ. α', Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας Π. Δρανδάκη ἐκδ. β', καὶ Ἐγκυκλοπαιδείας «Πάπυρος-Λαρούς».

2. Ε. Κουρτίου, Ἑλληνικὴ Ἱστορία, μετάφρασις Σπ. Λάμπρου, Ἀθήναι 1898, τ. 4, σ. 616.

3. Ἰσοκρ. Πανηγ. στ. 50. Ἰσοκράτους Φίλιππος στ. 120-121. Παγκόσμιος Ἱστορία ἐκδοσις Ἐλευθερουδάκη, Ἀθήναι, τ. 1, σ. 457. Ἱ. Παπασταύρου, Ἀρχαία Ἱστορία, Θεσσαλονίκη 1950, τ. 2, σ. 222-223.

4. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἐ.α., τ. 1, σ. 90, 124. Ε. Κουρτίου, ἐ.α., τ. 1, σ. 36. Ἱ. Παπασταύρου, ἐ.α., τ. 1, σ. 145, 150.

ἐλευθερίας καὶ τὸ ὁμότροπον, ὁμόγλωσσον καὶ ὁμόφυλον. Ἐπομένως παραλλήλως πρὸς τὴν «πόλιν» ὑπῆρχε καὶ ὁ πανελλήνιος δεσμός, ἡ ιδέα τοῦ συνανήκειν, συμβιώναι καὶ συνεπαίρεσθαι διὰ τὸ ἐλληνικὸν θαῦμα. Ὁλόκληρος ἡ ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος στρέφεται περὶ τῶν δύο πόλων, τοῦ πόλου τῆς πόλεως καὶ τοῦ πόλου τῆς πανελληνίου ιδέας¹.

Τὸν ὅρον «Πανελλήνηες» συναντῶμεν τὸ πρῶτον παρ' Ὀμήρῳ:

*Λοκρῶν δ' ἡγεμόνευεν Ὀϊλῆος ταχὺς Αἴας,
μείων, οὗ τι τόσος γε, ὅσος Τελαμώνιος Αἴας,
ἀλλὰ πολλὸν μείων ὀλίγος μὲν ἔην, λινοθώρηξ,
ἐγχείη δ' ἐκέκαστο πανέλληνας καὶ Ἀχαιοὺς* (Ἰλιάδ. Β 530).

Δηλώνει δὲ πάντας τοὺς Ἕλληνας τῆς Φθιώτιδος καὶ Θεσσαλίας. Ἐπίσης μὲ εὐρυτέραν σημασίαν ἀπαντᾶται παρ' Ἡσιόδῳ (Ἔργ. Ἡμερ. στίχ. 527):

*Ἀλλ' ἐπὶ κνανέων ἀνδρῶν δῆμόν τε πόλιν τε
στρωφᾶται, βράδιον δὲ Πανελλήνεσσι φαίνει*

Ὡσαύτως καὶ παρ' Εὐριπίδῃ (Ίκέτ. στίχ. 524-527):

*νεκροὺς δὲ τοὺς θανόντας, οὐ βλέπτων πόλιν
οὐδ' ἀνδροκμήτας προσφέρων ἀγωνίας,
θάψαι δικαίῳ, τὸν Πανελλήνων νόμον
σφύζων. Τί τούτων ἐστὶν οὐ καλῶς ἔχον;*

Τὸ συνανήκειν μεταξύ τῶν Ἑλλήνων παρεσκεύασαν οἱ κοινοὶ θεοὶ καὶ τὰ κοινὰ ἱερά. Τὸ σπουδαιότερον τούτων ἦτο τὸ ἱερὸν τῶν Δελφῶν, παγκοσμίου φήμης καὶ πανελληνίου τιμῆς μαντεῖον. Προσείλκυσε τὰ προελληνικὰ καὶ πρωτοελληνικὰ πνευματικὰ καὶ κυρίως ποιητικὰ ρεύματα, ἀνέμιξε ταῦτα καὶ ἐξελλήνισε κατὰ τρόπον θαυμαστόν. Εἰς Δελφοῦς ἐπισημοποιοῦνται οἱ πρῶτοι ὕμνοι. Καὶ οἱ Δελφοὶ εἶναι τὸ σπουδαιότερον πνευματικὸν κέντρον κατὰ τοὺς ἀρχαίκοις χρόνους, θρησκευτικὸν δὲ καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα². Καθῆκον τῶν ἱερέων αὐτοῦ ἦτο νὰ συντηροῦν τὴν παράδοσιν τῆς ἐνότητος τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, διὸ καὶ οὐδεὶς Ἕλληνα οὐδὲ ἐλληνικὴ πόλις ἠδύνατο νὰ χρηστηριάζεται ἐπὶ σκοπῷ πολέμου ἐναντίον Ἑλλήνων. «Τούτων δ' ὕστερον καὶ Ἁγίδος πεμφθέντος θῆσαι τῷ Διὶ κατὰ μαντεῖαν τινὰ ἐκώλων οἱ Ἁλεῖοι μὴ προσεύχεσθαι νίκην πολέμου, λέγοντες ὥς καὶ τὸ ἀρχαῖον εἶη οὕτω νόμιμον, μὴ χρηστηριάζεσθαι τοὺς Ἕλληνας ἐφ' Ἑλλήνων πολέμῳ» (Ξενοφ. Ἑλλην. III, 2, 22).

1. Κ. Παπαρρηγόπουλου, ἑ.ἀ., τ. 1, σ. 91. Νεώτερον Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν «Ἠλίου» τ. 7, σ. 87 «Ἑλλάς». Ἱ. Παπασταύρου, ἑ.ἀ., τ. 1, σ. 184.

2. A. Croiset, Ἱστορία ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας, μετάφρασις Πουρνάρα (Πάπυρος), Ἀθῆναι 1938 τ. 1, σ. 78.

Τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν ἐκαλλιέργει τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα καὶ ἀντιπροσώπευε τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ὡς ὅλον ἀπέναντι τῶν ξένων. Εἰς Δελφοὺς Αἰολεῖς, Δωριεῖς καὶ Ἴωνες, Πιέριοι, Θεσσαλοί, Θηβαῖοι, Ἀθηναῖοι καὶ Σπαρτιᾶται, συνέρρεον διὰ νὰ διακηρύξουν τὴν Ἑλληνικὴν καταγωγὴν τῶν, νὰ ἐνώσουν τοὺς δεσμούς τῶν καὶ νὰ αἰσθανθοῦν τὴν χαρὰν τῆς κοινῆς προελεύσεως καὶ κοινῆς ἀποστολῆς. Οἱ Δελφοὶ κατέστησαν ἡ κοινὴ ἐστία τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλλήνων. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν τῇ ξένῃ χώρᾳ Ἕλληνες ἀποικοὶ διεθρόλουν τὴν ὑπεροχὴν τῆς φυλῆς τῶν καὶ ἐνεδυνάμωνον τὴν συνείδησιν τῆς ἐλληνικότητος καὶ τῆς κοινῆς καταγωγῆς. Κατεστράφη δὲ τοῦτο, εὐθὺς ὡς ἡμβλύθη ὁ δεσμὸς τῆς ἐνότητος τοῦ ἔθνους¹. Δὲν ἦτο ὅμως τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα μαντεῖα καὶ ἱερά, ἐν ἐκάστοις τῶν ὁποίων ἐλατρεῖοντο ἴδιοι θεοί, ἐπιμαρτυροῦν τὴν ἡθικὴν ἐνότητα καὶ τὸν σύνδεσμον τῶν ἐλληνίδων πόλεων καὶ ἐνσπόνδων συμμάχων².

Ἡ προσπάσις τῶν ὡς ἄνω ἱερῶν κατέληξεν εἰς τὴν δημιουργίαν ἀμφικτιονῶν. Οἱ πυλαγόροι καὶ ἱερομνήμονες ἐρρύθμιζον τὰς διαφορὰς τῶν συμμετεχουσῶν τῆς ἀμφικτιονίας πόλεων. Συνεπῶς ἐκτὸς τῆς θρησκευτικῆς σημασίας ἀπέκτα καὶ πολιτικὴν τοιαύτην ἡ ἀμφικτιονία. Ἀπετέλεσαν δὲ αἱ ἀμφικτιοναί, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα ἱερά, τὰς προβαθμίδας τῆς πολιτικῆς ἐνώσεως τῶν Ἑλλήνων, κυρίως ὅμως διετήρησαν τὸν ἡθικὸν ἐνωτικὸν δεσμὸν τῶν πανελλήνων. Εἰς τοὺς Ἀμφικτιόνας ἐγεννήθη ἡ συναίσθησις ὅτι συναπετέλουν ἐνιαῖον ἐθνικὸν ὅλον, ἐπαυξανόμενον ὁσημέραι³. Ὁ Ἀριστοφάνης (Λυσιστρ. στίχ. 1.128 κ.ἐ.) γράφει:

*Λαβοῦσα δ' ὑμᾶς λοιδορῆσαι βούλομαι
κοινῇ δικαίως, οἳ μᾶς γε χέροντες,
βωμοὺς περιρραίνοντες, ὥσπερ ξυγγενεῖς,
Ὀλυμπίασιν, ἐν Πύλαις, Πυθοῖ—πόσους
εἴποιμ' ἂν ἄλλους, εἴ με μηκύνει δέοι;—
ἐχθρῶν παρόντων βαρβάρων στρατεύματι
Ἑλλήνας ἄνδρας καὶ πόλεις ἀπόλλυτε.*

Εἰς τὴν Αἴγιναν ὑπῆρχεν ἱερὸν καὶ ὅρος τοῦ πανελληνίου Διός, προστατοῦ τῶν πανελλήνων, ποιηθὲν ὑπὸ τοῦ Αἰακοῦ. Ὁ δὲ Πausanias (Κορινθ. Τροίξ. II, 30, 4) γράφει: «Τὸ δὲ Πανελλήνιον, ὅτι μὴ τοῦ Διὸς τὸ ἱερὸν, ἄλλο

1. E. Kourτίου, ἔ.ἀ., τ. 2, σ. 25. H. Bengtson, Griechische Geschichte, ἐκδ. β', München MCMLX, σ. 85.

2. E. Kourτίου, ἔ.ἀ., τ. 2, σ. 160.

3. E. Kourτίου, ἔ.ἀ., τ. 2, σ. 161. Fustel de Coulanges, Ἀρχαῖον ἄστυ, μετάφρασις Τ. Φιλήμονος, Ἀθῆναι 1898, σ. 259-260. V. Ehrenberg, Der Staat der Griechen, Leipzig 1957, τ. I, σ. 82-85. Νεώτερον Ἑγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν «Ἡλίου», ἄρθρ. «Ἀμφικτιονία». Ἱ. Παπασταύρου, ἔ.ἀ., τ. I, σ. 235.

τὸ ὄρος ἀξιόλογον εἶχεν οὐδέν. Τοῦτο δὲ τὸ ἱερὸν λέγουσιν Αἰακὸν ποιῆσαι τῷ Δίῳ.

Ἄλλος θεσμὸς ἐνωτικὸς τῶν Ἑλλήνων καὶ πανελληνικῆς αἰγλῆς εἶναι οἱ πανελλήνιοι ἀγῶνες. Καὶ ὀνομαστότεροι ἦσαν τὰ Ὀλύμπια, τὰ Ἴσθμια, τὰ Πύθια καὶ τὰ Νέμεα. Εἰς τοὺς ἀγῶνας τούτους ἐπετρέπετο νὰ παραστώσι μόνον Ἕλληνες, διότι δι' αὐτῶν ἐκαλλιεργεῖτο ὁ δεσμὸς τῶν πανελλήνων, ἡ ιδέα τοῦ συνανήκειν καὶ ἡ ιδέα τῆς ὑπεροχῆς τῶν Ἑλλήνων ἐναντι τῶν βαρβάρων. Ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ἐλευθέρους, τοὺς δὲ βαρβάρους δούλους. Μεγαλοπρεπεῖς δὲ θεωρεῖαι διαφόρων ἐλληνίδων πόλεων καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς Μ. Ἑλλάδος προσήρχοντο εἰς τοὺς ἀγῶνας τούτους. Οἱ ἀποστελλόμενοι θεωροὶ ἐκ τῶν ἀποικιῶν τῆς Ἑλλάδος εἰς τοὺς πανελληνίους ἀγῶνας συνθέτουν τὴν πανελληνιον ιδέαν. Ἐκεῖ ἐθαυμάζετο ἡ ἐλληνικὴ ἀλκή καὶ ἡ εὐγενὴς ἀμιλλα, ἡ πειθαρχία, ἡ ἀποφασιστικότης, ἡ περιφρόνησις πρὸς τὸν θάνατον καὶ ἡ ἐπιμονὴ πρὸς δημιουργίαν, ἡ καρτερία καὶ ἡ στέρησις, προστατεῦσθαι μετὰ σκληρότητος ὑπὸ τοῦ ὀρκίου Διός, κρατοῦντος εἰς ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας κεραυνόν. Οἱ ἀγῶνες αὗτοι ἀπέδωσαν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὴν εὐγενῆ ἀμιλλαν καὶ τὸ «αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων».

Κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἀγώνων συνήπτετο πολεμικὴ ἐκχειρία καὶ οἱ σπονδοφόροι, οἱ περιτρέχοντες τὰς ἐλληνίδας πόλεις, ἦσαν πρόσωπα ἱερὰ καὶ ἀπαραβίαστα, διήρχοντο δὲ ἀκωλύτως καὶ ἐκ τῶν πεδίων τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων¹.

Μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Φιλίππου τοῦ Μακεδόνο² ὁ διὰ τῶν ἀμφικτιονιδῶν καὶ τῶν πανελληνίων ἀγώνων ἀναπτυσσόμενος δεσμὸς τῶν Ἑλλήνων ἦτο κυρίως θρησκευτικὸς καὶ ἐθνικὸς. Ἀπὸ τοῦ Φιλίππου Β' καὶ ἐντεῦθεν λαμβάνει καὶ ὑπόστασιν πολιτικῆς ἐνώσεως³. Ὁ Λυσίας εἰς τὸν Ὀλυμπιακὸν τοῦ λόγον γράφει (παρ. 1): «Ἄλλων τε πολλῶν καὶ καλῶν ἔργων ἕνεκα, ὧς ἄνδρες, ἄξιον Ἡρακλέους μεμνήσθαι, καὶ ὅτι τόνδε τὸν ἀγῶνα πρῶτος συνήγειρε δι' εὐνοίαν τῆς Ἑλλάδος. Ἐν μὲν γὰρ τῷ τέως χρόνῳ ἄλλοτρίως αἱ πόλεις πρὸς ἀλλήλας διέκειντο· ἐπειδὴ δὲ ἐκεῖνος τοὺς τυράννους ἔπαυσε καὶ τοὺς ὑβρίζοντας ἐκώλυσεν, ἀγῶνα μὲν σωμάτων ἐποίησε, φιλοτιμίαν <δὲ> πλούτου, γνώμης δ' ἐπίδειξιν ἐν τῷ καλλίστῳ τῆς Ἑλλάδος, ἵνα τούτων ἀλλοτῶν ἕνεκα εἰς τὸ αὐτὸ συνέλθωμεν, τὰ μὲν ὀψόμενοι, τὰ δ' ἀκουσόμενοι· ἡγήσατο γὰρ τὸν ἐνθάδε σύλλογον ἀρχὴν γενήσεσθαι τοῖς Ἕλλησι τῆς πρὸς ἀλλήλους φιλίας».

1. Κ. Παπαρηγοπούλου, ἔ.ἀ., τ. 1, σ. 174-175. Ε. Κουρτίου, ἔ.ἀ., τ. 1 σ. 433, τ. 2, σ. 37, 40-43, 47-48. Bengtson, ἔ.ἀ., σ. 85. Ἱ. Παπασταύρου, ἔ.ἀ., τ. 1, σ. 235-237.

2. Fustel de Coulanges, ἔ.ἀ., σ. 260, παρ. 16.

Συνεπώς τὰ ιερὰ καὶ οἱ πανελλήνιοι ἀγῶνες ἀπετέλουν ἐκδηλώσεις τῆς πανελληνίου ιδέας.

Ἐκδήλωσιν τῆς πανελληνίου ιδέας ἀπετέλουν καὶ αἱ ἀποικίαι. Ἡ χά-
θοδος τῶν Δωριέων, λαοῦ λιτοδιαίτου, ἀνθεκτικοῦ εἰς τὰς στερήσεις καὶ
κατ' ἐξοχὴν πολεμικοῦ, πιέζοντος τοὺς κεκμηκότας ἐκ τῶν πολιτικῶν ἀνα-
στατώσεων ἢ τῶν πολέμων Ἀχαιοὺς, τὸ φιλαπόδημον τῶν Ἰώνων πρὸς ἐμπο-
ρίαν καὶ θεωρίαν, ἡ αὔξεις τοῦ πληθυσμοῦ τῶν πόλεων, τὸ φίλαρχον καὶ
φιλόπρωτον τῶν κατοίκων, τὸ ἄγονον τοῦ ἐλληνικοῦ ἐδάφους, τὸ πολυστι-
δές τῶν ἀκτῶν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ διάσπαρτον τῶν νήσων τοῦ
Αἰγαίου πελάγους, ἀποτελοῦσάν τὸ προγεφύρωμα τῆς ἐγγὺς Ἀσίας, ὥθη-
σαν τοὺς Ἕλληνας πρὸς σύστασιν ἀποικιῶν ἀπὸ τοῦ 10ου-5ου π.Χ. αἰῶνος.
Ἡ τοιαύτη ἐξοδος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔχει καμμίαν ὁμοιότητα
μὲ τὴν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις τοιαύτην, κατὰ τύχην καὶ ἀρέσκειαν με-
τανάστευσιν, τὸν τυχοδιωκτισμὸν ἢ τὴν φυγοπονίαν μᾶλλον, ἢ δι' ἀτομικὸν
κέρδος πρόσφορον καὶ ἀποδοτικὴν ἐργασίαν μὲ εὐεργετικάς προεκτάσεις
ἐπὶ ἀτομικοῦ καὶ ἐθνικοῦ ἐπιπέδου. Τὸ ἀποικιστικὸν ρεῦμα τῆς ἀρχαίας
Ἑλλάδος εἶναι κατευθυνόμενον καὶ ὀργανωμένον ὑπὸ τῆς μητροπόλεως
καὶ τῆς ἀποικίας. Διατηροῦν αἱ ἀποικίαι θρησκευτικὸν καὶ ἐθνικὸν δεσμὸν
μετὰ τῆς μητροπόλεως, ὡς καὶ ἐμπορικὰς σχέσεις. Συνεχίζουσιν ἐν τῇ νέᾳ
των πατρίδι τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα, τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὸν ἐλλη-
νικὸν πολιτισμὸν, ἐπιηρέαζοντες διὰ τούτων καὶ τοὺς ὁμόρους ἢ συναλλασ-
σομένους αὐτοῖς λαοὺς¹.

Εὐρεθέντες οἱ Ἕλληνες ἀποικοὶ εἰς ξένας χώρας καὶ ἔναντι ἰσχυρῶν
γειτόνων ἠννόησαν ὅτι ὁ σύνδεσμος καὶ ἡ ἐνότης ἀναμεταξύ των ἦτο ἐπι-
τακτικὴ ἀνάγκη διὰ τὴν ἐπιβίωσίν των. Διὸ καὶ ὁ Ἀρχίλοχος λέγει: «ὡς
πανελλήνων οἷζυς ἐς Θάσον συνέδραμεν» (ἀπόσπασμα 5 '(52)).

Οἱ Ἕλληνες συνέθετον ἅπληστον δίψαν ἀποδημίας ἀνά τὸν περίγυρον
τῆς Μεσογείου θαλάσσης καὶ μόνιμον φιλοπατρίαν. Ὅπου καὶ ἂν μετέβαι-
νον, ἐδίδασκον τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν ιδέαν τῆς πατρίδος.

Διὰ τῶν ἀποικιῶν ἐπῆλθεν ἡ ἐκτόνωσις τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ καὶ ἡ χρη-
σιμοποίησις τῆς περισσῆς πληθυσμικῆς δυνάμεως πρὸς ἐπαύξεισιν καὶ ἐν-
δυνάμωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀπεφεύχθη δὲ ὁ ἐμφύλιος πόλεμος καὶ αἱ ἐπα-
πειλούμεναι ἐξ αὐτοῦ διαστάσεις².

Θετικὴν προσφορὰν εἰς τὴν πανελλήνιον ιδέαν ἀποτελοῦν καὶ αἱ κλη-
ρουχίαι τῶν Ἀθηνῶν. Κατὰ ταύτας ἔχομεν ἀναγκαστικὴν ἐγκατάστασιν
ὀρισμένου ἀριθμοῦ κατοίκων ἐν κατακτηθείσῃ ἢ ἀπελευθερωθείσῃ γῇ διὰ

1. Ε. Κουρτίου, ἔ.α., τ. 1, σ. 701, 710, 712. Fustel de Coulanges, ἔ.α.,
σ. 261-262. Παγκόσμιος Ἱστορία Ἑλευθερουδάκη, ἔ.α., τ. 1, σ. 383, 422.

2. Ε. Κουρτίου, ἔ.α., τ. 1, σ. 702.

διανομῆς κλήρου γῆς εἰς αὐτούς, ἀφιερουμένου τοῦ $\frac{1}{5}$ τῆς γῆς εἰς τοὺς πατρφοὺς θεοὺς. Καὶ οἱ κληροῦχοι αὐτοὶ ἀποτελοῦν τὴν στρατιωτικὴν προφυλακὴν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ κράτους. Ὅμως ὑπάρχει μία βασικὴ διαφορὰ μεταξὺ κληρουχίας καὶ ἀποικίας. Ἡ ἀποικία εἶναι αὐτόνομος καὶ ἀνεξάρτητος. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς δὲν ἔχουν πολιτικά δικαιώματα εἰς τὴν μητρόπολιν. Ἀντιθέτως τῆς κληρουχίας οἱ κάτοικοι δὲν παύουν νὰ εἶναι πολῖται τῶν Ἀθηνῶν, διατηροῦντες τὰ πολιτικά δικαιώματα. Διὰ τῶν κληρουχιῶν ἐνισχύεται οὐ μόνον ὁ ἐπεκτατισμὸς τοῦ Ἀθηναϊκοῦ κράτους καὶ ἡ Ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία, ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ὁ πολιτισμὸς τῶν Ἀθηνῶν. Ἀρχιτεκτονεῖται ὁ ἑξαθηναϊσμὸς τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ πανελληνισμὸς αὐτῆς¹. Ὁ Περικλῆς δὲ εἰς τὸν ἐπιτάφιον λέγει: «μετὰ μεγάλων δὲ σημείων καὶ οὐ δὴ τοι ἀμάρτυρόν γε τὴν δύναμιν παρασχόμενοι τοῖς τε νῦν καὶ τοῖς ἔπειτα θαυμασθησόμεθα, [καὶ] οὐδὲν προσδεδόμενοι οὔτε Ὀμήρου ἐπαινέτου οὔτε ὅστις ἔπεισι μὲν τὸ αὐτίκα τέρψει, τῶν δ' ἔργων τὴν ὑπόνοιαν ἢ ἀλήθεια βλάψει, ἀλλὰ πᾶσαν μὲν θάλασσαν καὶ γῆν ἐσβατόν τῇ ἡμετέρᾳ τόλμῃ καταναγκάσαντες γενέσθαι, πανταχοῦ δὲ μνημεῖα κακῶν τε κάγαθῶν αἰδία ξυγκατοικίσαντες» (Θουκ. II, 41,4).

Τρεῖς μεγάλοι ποιηταὶ τῆς ἀρχαιότητος ἐπύρωσαν τὴν πανελλήνιον ιδέαν. Ὁ Ὅμηρος, ὁ Πίνδαρος καὶ ὁ Σιμωνίδης ὁ Κεῖος. Οἱ αἰοδοί, οἱ ραψῳδοὶ καὶ ὁ Ὅμηρος διεκήρυξαν τὸ μεγαλεῖον τῶν βασιλικῶν οἰκῶν τῶν Ἀχαιῶν καὶ τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν. Προβάλλονται οὗτοι ὡς πρότυπα εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς τῶν Ἑλλήνων. Καὶ πάμπολλοι μεταγενέστεροι Ἑλληνες ἡγήτορες φιλοδοξοῦν νὰ ὁμοιωθοῦν πρὸς αὐτούς. Καὶ οὕτω ὁ Ὅμηρος «τὴν Ἑλλάδα πεπαίδευκε» κατὰ τὸν Πλάτωνα². Ὁ Ὅμηρος εἶναι ὁ πρῶτος διδάσκαλος τῆς κοινῆς καταγωγῆς καὶ τῆς ἐνότητος τῶν Ἑλλήνων. Ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσσεια διὰ τοὺς Ἑλληνας εἶναι ὅ,τι διὰ τοὺς Ῥωμαίους ἡ δωδεκάδελτος.

Τὸ ἔπος κατέστη τὸ ἐθνεγερτήριον σάλπισμα τῆς καθολικότητος τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, ὁ δὲ Ὅμηρος ὑποθηκοφυλακεῖον τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως³.

Ὁ Σιμωνίδης ὁ Κεῖος ὕμνησας τὰς νίκας τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Περσῶν, διεκοίνωσε ταύτας εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα καὶ μετέβαλε εἰς πανελλήνιον ιδέαν καὶ ἐθνικὸν ἀγαθόν⁴. Τὸ συμφιλιωτικὸν διὰ τὴν Ἑλλάδα ἔργον τῶν δύο τούτων ποιητῶν ἐπηύξησεν ὁ Πίνδαρος, ὁ ὁποῖος περιερχόμενος

1. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἔ.ἀ., τ. 2, σ. 181. Ε. Κουρτίου, ἔ.ἀ., τ. 2, σ. 682, 685. Bengtson, ἔ.ἀ., σ. 199.

2. Πλάτωνος Πολιτεία 10, 606, e.

3. Ε. Κουρτίου, ἔ.ἀ., τ. 2, σ. 115-116. Ἱ. Παπασταύρου, ἔ.ἀ., τ. 1, σ. 158-159.

4. Ε. Κουρτίου, ἔ.ἀ., τ. 2, σ. 352-353, 369. W. Christ, Ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, μετάφρασις Α. Κώνστα, Ἀθῆναι 1900, τ. 1, σ. 297. Ἱ. Παπασταύρου, ἔ.ἀ., τ. 2, σ. 41, 51.

μητροπολιτικήν και ἀποικιακήν Ἑλλάδα ὑμνεῖ τὸ δμαιομον, ὁμόγλωσσον καὶ ὁμότροπον¹. Γράφει δὲ (Πυθ. Χ, 1-4):

*Ὀλβία Λακεδαίμων,
μάκαιρα Θεσσαλία. πατρός δ'
ἀμφοτέραις ἐξ ἐνός
ἀριστομάχου γένος Ἡρακλέος βασιλεύει.*

Ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος εἶχε παρωθήσει πάσας τὰς πόλεις τῆς Ἰωνίας νὰ ἀποτελέσουν μίαν πολιτείαν, διὰ νὰ ἀντεπεξέλθουν ἐπιτυχῶς κατὰ τε τῶν Λυδῶν καὶ Περσῶν, ὡς γράφει ὁ Ἡρόδοτος (I, 170, 5-12): «Αὕτη μὲν Βίαντος τοῦ Πριηνέος γνώμη ἐπὶ διεφθαρμένοισι Ἰωσι γενομένη, χρηστή δὲ καὶ πρὶν ἢ διαφθαρῆναι Ἰωνίην Θαλῶ ἀνδρὸς Μιλησίου ἐγένετο, τὸ ἀνέκαθεν γένος ἐόντος Φοίνικος, ὃς ἐκέλευε ἐν βουλευτήριον Ἰωνας ἐκτῆσθαι, τὸ δὲ εἶναι ἐν Τέφ (Τέων γάρ μέσον εἶναι Ἰωνίης), τὰς δ' ἄλλας πόλεις οἰκεομένας μηδὲν ἥσσαν νομίζεσθαι κατὰ περ εἰ δημοὶ εἶεν».

Τὸ πανελλήνιον ἔργον τῶν τεσσάρων τούτων πνευματικῶν ἀνδρῶν ἐσυνέχισαν οἱ τρεῖς ἀρχαῖοι Ἕλληνες τραγικοί, οἱ ὅποιοι συνθέσαντες τὸν πνευματικὸν ἄξονα Πέλλα-Ἀθῆναι-Συρακοῦσαι κατέστησαν τὰς τρεῖς ταύτας πόλεις ὁρμητήρια ἐθνικῶν ἐξορμήσεων ἐπὶ πανελληνίου πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς κλίμακος. Μετέφερον τὴν ιδέαν τοῦ συνανήκειν ἐκ τοῦ ὕμνου εἰς τὸ θέατρον. Ἠρμήνευσαν ἐπὶ σκηνῆς τὰ γεγονότα τοῦ τρωϊκοῦ, ἀργοναυτικοῦ καὶ θηβαϊκοῦ κύκλου καὶ ἔκριναν καὶ ἀπεθέωσαν τὰς ἀρετὰς τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, συντεταγμένης ὑπὸ θεῶν, ἡρώων καὶ φιλοσόφων. Οἱ τρεῖς αὐτοὶ ποιηταί, ὅπως καὶ οἱ προηγούμενοι, διεκήρυξαν κατὰ προτεραιότητα εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας τὴν πανελλήνιον ιδέαν, ὅπως ὁ Διονύσιος Σολωμὸς εἰς τοὺς Νεοέλληνας τὴν ἐλευθερίαν². Ὁ Αἰσχύλος εἰς τοὺς Πέρσας (στίχ. 402-405) γράφει:

*ὦ παῖδες Ἑλλήνων ἴτε,
ἐλευθεροῦτε πατρίδ', ἐλευθεροῦτε δὲ
παῖδας, γυναῖκας, θεῶν τε πατρώων ἔδη,
θήκας τε προγόνων· νῦν ὑπὲρ πάντων ἀγών.*

Ὁ Εὐριπίδης ἰδιαιτέρως, γέννημα τῶν χρόνων τῆς πνευματικῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ τῆς ἀρχαιότητος, ἐξῆσε τὰς μεγαλύτερας πνευματικὰς καὶ ὕλικὰς μεταπτώσεις τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας. Διεῖδε ποῦ εὕρισκεται ἡ σωτηρία τῆς Ἑλλάδος. Ἡ μετὰ βασις τοῦ εἰς τὴν

1. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἑ.ἀ., τ. I, σ. 140. W. Christ, ἑ.ἀ., τ. I, σ. 312. Παγκόσμιος Ἱστορία Ἑλευθεροδράκη, ἑ.ἀ., τ. I, σ. 434, 444. Ἱ. Παπασταύρου, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 61.

2. Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν «Ἡλίου», τ. 17, ἀρθρ. «τραγωδία».

Πέλλαν ἐπισημαίνει τὴν σκέψιν τοῦ αὐτῆν¹, ἥτις καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἐντελέχειαν τῆς πανελληνίου ιδέας ἐπὶ Φιλίππου καὶ Μ. Ἀλεξάνδρου.

Συγκεκριμένως ὁ Εὐριπίδης μετέφερεν εἰς Πέλλαν τὸ πνεῦμα τοῦ ἐλληνισμοῦ καὶ πανελληνισμοῦ. Ὡς χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς σκέψεως τοῦ Εὐριπίδου εὐρίσκομεν τὸ ὑπ' αὐτοῦ λεχθὲν (Ἰφιγ. ἐν Αὐλ. στίχ. 1.400) «Βαρβάρων δὲ Ἑλληνας ἄρχειν εἰκός, ἀλλ' οὐ βαρβάρους, μῆτερ, Ἑλλήνων· τὸ μὲν γὰρ δοῦλον, οἱ δ' ἐλεύθεροι».

Ὑπὸ πανελληνίου πνεύματος διακατείχето καὶ ὁ σοφιστὴς Γοργίας ὁ Λεοντίνος. Διὰ τοῦ «Ὀλυμπικοῦ» τοῦ λόγου φέρεται πρόδρομος τῆς πανελληνίου ιδέας τοῦ Ἰσοκράτους. Γράφει δὲ ὁ Φλάβιος Φιλόστρατος (Γοργ. II, 493): «Ἐμπρέπων δὲ καὶ ταῖς τῶν Ἑλλήνων πανηγύρεσι τὸν μὲν λόγον τὸν Πυθικὸν ἀπὸ τοῦ βωμοῦ ἤχησεν, ἐφ' οὗ καὶ χρυσοῦς ἀνετέθη, ἐν τῷ τοῦ Πυθίου ἱερῷ, ὁ δὲ Ὀλυμπικὸς λόγος ὑπὲρ τοῦ μεγίστου αὐτῷ ἐπολιτεύθη· στασιάζουσιν γὰρ τὴν Ἑλλάδα ὁρῶν ὁμονοίας ξύμβουλος αὐτοῖς ἐγένετο τρέπων ἐπὶ τοὺς βαρβάρους καὶ πείθων ἄθλα ποιέσθαι τῶν ὀπλων μὴ τὰς ἀλλήλων πόλεις, ἀλλὰ τὴν τῶν βαρβάρων χώραν. Ὁ δὲ ἐπιτάφιος, ὃν διήλθεν Ἀθηναῖοι, εἴρηται μὲν ἐπὶ τοῖς ἐκ τῶν πολέμων πεσοῦσιν, οὓς Ἀθηναῖοι δημοσίᾳ ξὺν ἐπαίνοις ἔθαψαν, σοφία δὲ ὑπερβαλλούσῃ ζύγκειται, παροξύνων τε γὰρ τοὺς Ἀθηναίους ἐπὶ Μήδους τε καὶ Πέρσας καὶ τὸν αὐτὸν νοῦν τῷ Ὀλυμπικῷ ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ ὁμονοίας μὲν τῆς πρὸς τοὺς Ἑλληνας οὐδὲν διήλθεν, ἐπειδὴ πρὸς Ἀθηναίους ἦν ἀρχῆς ἐρῶντας, ἦν οὐκ ἦν κτήσασθαι μὴ τὸ δραστήριον αἰρουμένους, ἐνδιέτριψε δὲ τοῖς τῶν Μηδικῶν τροπαίων ἐπαίνοις, ἐνδεικνύμενος αὐτοῖς, ὅτι τὰ μὲν κατὰ τῶν βαρβάρων τροπαία ὕμνους ἀπαιτεῖ, τὰ δὲ κατὰ Ἑλλήνων θρήνους»².

Ὁ ρήτωρ Λυσίας ἐκφωνῶν τὸν Ὀλυμπιακὸν τοῦ λόγου τῷ 384 π.Χ. ἐνώπιον τῶν πανελλήνων (7) λέγει: «Θαυμάζω δὲ Λακεδαιμονίους πάντων μάλιστα, τίνι ποτὲ γνώμῃ χρώμενοι καιομένην τὴν Ἑλλάδα περιορῶσιν, ἡγεμόνες ὄντες τῶν Ἑλλήνων». Ἐν ἄλλαις λέξεσι καλεῖ τὴν Σπάρτην νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πανελληνίου ιδέας.

Οἰκείωσιν πρὸς τὴν πανελλήνιον ιδέαν ἔχει ὑποστῇ καὶ ὁ Πλάτων, ὅστις γράφει (Πολιτεία E, 470c): «Ἑλληνας μὲν ἄρα βαρβάρους καὶ βαρβάρους Ἑλλησι πολεμεῖν μαχομένους τε φήσομεν καὶ πολεμίους φύσει εἶναι, καὶ πόλεμον τὴν ἐχθραν ταύτην κλητέον· Ἑλληνας δὲ Ἑλλησιν, ὅταν τι

1. Ε. Κουρτίου, ἑ.ἀ., τ. 4, σ. 108. Βλ. J. Beloch, Griechische Geschichte, Berlin-Leipzig 1922, III^a, 1, σ. 521. Bengtson, ἑ.ἀ., 2, σ. 287, 297. Δ. Κανατσούλη, Ὁ Ἀρχέλαος καὶ αἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ, Θεσσαλονίκη 1948, σ. 98-101.

2. Ἱ. Παπασταύρου, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 221-222. Χ. Νάλτσας, Φίλιππος Β' ὁ Μακεδὼν, ὁ ἐνωτὴς τῶν Ἑλλήνων, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 142.

τοιοῦτο δρῶσι, φύσει μὲν φίλους εἶναι, νοσεῖν δ' ἐν τῷ τοιοῦτῳ τὴν Ἑλλάδα καὶ στασιάζειν, καὶ στάσιν τὴν τοιαύτην ἔχθραν κλητέον».

Εἰς τὸν Μενέξενον (κεφ. ΙΧ) γράφει πάλιν: «ὅθεν δὴ ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ τεθραμμένοι οἱ τῶνδε πατέρες καὶ ἡμέτεροι καὶ αὐτοὶ οὗτοι, καὶ καλῶς φύντες, πολλὰ δὴ καὶ καλὰ ἔργα ἀπεφῆναντο εἰς πάντας ἀνθρώπους καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ, οἴομενοι δεῖν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ Ἑλληνισιν ὑπὲρ Ἑλλήνων μάχεσθαι καὶ βαρβάροις ὑπὲρ πάντων τῶν Ἑλλήνων».

Ὑπερπληρωμένος ἀπὸ τὸ πανελλήνιον πνεῦμα περισσότερον παντὸς ἄλλου πνευματικοῦ ἀνθρώπου ἦτο ὁ Ἰσοκράτης. Οὗτος ἐκήρυττεν οὐ μόνον τὴν ἔνωσησιν τῶν πανελλήνων, ἀλλὰ καὶ τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Περσῶν ὡς χρέος αὐτῶν. Καθεῶρα τὸ τεῖχος, τὸ χωρίζον τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν Ἀσίαν, οὐ μόνον διὰ φυλετικούς λόγους, ἀλλὰ καὶ διὰ λόγους πνευματικούς καὶ παιδευτικούς. Δι' αὐτὸ καὶ γράφει (Ἰσοκρ. Πανηγ. 50): «Τοσοῦτον δ' ἀπολέλοιπεν ἡ πόλις ἡμῶν περὶ τὸ φρονεῖν καὶ λέγειν τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὥσθ' οἱ ταύτης μαθηταὶ τῶν ἄλλων διδάσκαλοι γεγόνاسι, καὶ τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκε μηκέτι τοῦ γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι, καὶ μᾶλλον Ἑλλήνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδείας τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντα».

Τὸ πολιτικὸν πρόγραμμα τοῦ Ἰσοκράτους συνίστατο εἰς τὴν εἰρήνην μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, ἀπελευθέρωσιν τῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ ἐλληνίδων πόλεων, συνέχισιν τοῦ ἐλληνικοῦ ἀποικισμοῦ, παγκόσμιον διάδοσιν τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ λύσιν τοῦ δημογραφικοῦ προβλήματος τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς καταλύσεως τοῦ περσικοῦ κράτους καὶ τῆς ἐγκαταστάσεως ἐν Περσίᾳ ἀπὸ Σινώπης μέχρι Κιλικίας τοῦ πλεονάζοντος ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἰδίᾳ τῶν πενομένων καὶ πλανωμένων. Γράφει δὲ ὁ Ἰσοκράτης (Φίλιππος 120-121): «ποῖαν τινὰ χρὴ προσδοκᾶν περὶ σοῦ γνώμην ἅπαντας ἔξειν, ἣν ἔργῳ ταῦτα πράξης, καὶ μάλιστα μὲν πειραθῆς ὅλην τὴν βασιλείαν ἀνελεῖν, εἰ δὲ μὴ, χώραν ὅτι πλείστην ἀφορίσασθαι καὶ διαλαβεῖν τὴν Ἀσίαν, ὡς λέγουσί τινες, ἀπὸ Κιλικίας μέχρι Σινώπης, πρὸς δὲ τούτοις κτίσαι πόλεις ἐπὶ τούτῳ τῷ τόπῳ καὶ κατοικίσαι τοὺς νῦν πλανωμένους δι' ἔνδειαν τῶν καθ' ἡμέραν καὶ λυμαινόμενους οἷς ἂν ἐντύχωσιν. Οὕς εἰ μὴ παύσομεν ἀθροιζομένους βίον αὐτοῖς ἱκανὸν πορίσαντες, λήσουσιν ἡμᾶς τοσοῦτοι γενόμενοι τὸ πληθὺς ὥστε μὴδὲν ἦττον αὐτοὺς εἶναι φοβεροὺς τοῖς Ἑλλήσιν ἢ τοῖς βαρβάροις· ὧν οὐδεμίαν ποιοῦμεθα πρόνοιαν, ἀλλ' ἀγνοοῦμεν κοινὸν φόβον καὶ κίνδυνον ἅπασιν ἡμῖν αὐξανόμενον».

Καὶ διὰ τὴν πραγμάτων τῶν ἀνωτέρω σκοπῶν ἐστράφη πρὸς τὸν Διόνυσιον τὸν πρεσβύτερον τῶν Συρακουσῶν, τὸν βασιλεῖα τῆς Σπάρτης Ἀρχίδαμον, τὸν ταγὸν τῶν Φερῶν Ἰάσονα, τὸν στρατηγὸν τῶν Ἀθηναίων Τιμόθεον, τὸν βασιλεῖα τῆς Σαλαμῖνος τῆς Κύπρου Εὐαγόραν καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Νικοκλέα καὶ τέλος πρὸς τὸν Φίλιππον καὶ τὸν Ἀλέξανδρον. Ὁ Ἰσοκράτης

ἐπεζητεῖ ἄνδρα δυνάμενον διὰ σθεναρᾶς χειρὸς νὰ ἐνώσῃ τοὺς Ἕλληνας. Καὶ διὰ τοῦτο μετεβίβαζε τὴν ὑλοποίησιν τῶν ιδεῶν του ἀπὸ τοῦ ἐνὸς Ἑλληνοῦς ἡγέτου εἰς τὸν ἄλλον. Ἐθεώρει δὲ τὰς δημοκρατουμένας πόλεις ἀνικάνους νὰ ἐπιτύχωσι τοῦτο διὰ τὰ ἐγγενῆ μειονεκτήματα τοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς πόλεως-κράτους. Εἶχε δυσπιστίαν πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πόλιν καὶ τὸ μέλλον αὐτῆς¹.

Τὰς ιδέας του ταύτας διαχέει εἰς ὅλα του τὰ ἔργα, κυρίως ὁμως ἐκθέτει ταύτας εἰς τὸν Πανηγυρικόν. Γράφει δὲ σχετικῶς (Ἰσοκρ. Πανηγ. 187): «Αὐτοὺς οὖν χρή συνδιδοῖν, ὅσης ἂν εὐδαιμονίας τύχοιμεν, εἰ τὸν μὲν πόλεμον τὸν νῦν ὄντα περὶ ἡμᾶς πρὸς τοὺς ἡπειρώτας ποιησαίμεθα, τὴν δ' εὐδαιμονίαν τὴν ἐκ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην διακομίσαιμεν, καὶ μὴ μόνον ἄκροατάς γενομένους ἀπελθεῖν, ἀλλὰ τοὺς μὲν πράττειν δυναμένους παρακαλοῦντας ἀλλήλους πειρᾶσθαι διαλλάττειν τὴν τε πόλιν τὴν ἡμετέραν καὶ τὴν Λακεδαιμονίων».

Παρακαλεῖ δὲ ὁ Ἰσοκράτης τὸν Φίλιππον νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἑλλάδος, νὰ ἐπιβάλῃ τὴν ὁμόνοιαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, κυρίως μεταξὺ Ἀργεῶν, Σπάρτης, Θηβῶν καὶ Ἀθηνῶν, ὅποτε τὸ παράδειγμα αὐτῶν θὰ ἀκολουθήσουν καὶ αἱ λοιπαὶ πόλεις, καὶ νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν, εὐκολοπολημήτου, μεμισημένου καὶ καταπεφρονημένου ὄντος τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν. Γράφει δὲ εἰς τὸν πρὸς Φίλιππον λόγον του (παρ. 154): «Ἦν γὰρ ταῦτα πράττης, ἅπαντές σοι χάριν ἔξουσιν, οἱ μὲν Ἕλληνες ὑπὲρ ὧν ἂν εὖ πάσχωσι, Μακεδόνες δ' ἦν βασιλικῶς ἀλλὰ μὴ τυραννικῶς αὐτῶν ἐπιστατῆς, τὸ δὲ τῶν ἄλλων γένος, ἦν διὰ σὲ βαρβαρικῆς δεσποτείας ἀπαλλαγέντες ἑλληνικῆς ἐπιμελείας τύχωσιν».

Εἶναι ὁμως γεγονὸς ὅτι ὁ Ἰσοκράτης προήσπιζε μόνον θεωρητικῶς τὸ πανελλήνιον πνεῦμα, χωρὶς νὰ ἀναμιχθῇ ἐνεργῶς εἰς τὴν πολιτικὴν. Θεωρητικῶς ὑπερημύνοντο τῆς πανελληνίου ιδέας καὶ οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ ῥήτορες, κυρίως ὁμως οἱ σοφισταί, οἵτινες ἀνέστιστο ὄντες καὶ ἀνεπηρέαστοι ἀπὸ τὴν πόλιν-κράτος (οἱ Ἕλληνες ζοῦν διὰ τὴν πόλιν-κράτος καὶ μέσφ αὐτῆς ἐπιδιώκουν τὴν εὐτυχίαν τῶν) ἔβλεπον ὅτι συμφέρει εἰς ἑαυτοὺς καὶ τὴν Ἑλλάδα τὸ πανελλήνιον πνεῦμα².

Συνεπῶς ἰδεολογικῶς ἡ πανελλήνιος ιδέα ἦτο διάχυτος εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα. Οἱ πλείστοι ὁμως τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν ἢ δὲν εἶχον τὴν τόλμην νὰ ἐπιβάλουν ταύτην ἢ δὲν συνέφερον αὐτοῖς πολιτικῶς. Ἐκτὸς δὲ τούτου εἶναι ἀδύνατον μία εὐρεῖα ιδέα νὰ συλληφθῇ κατὰ πρῶτον ὑπὸ τῶν πολιτι-

1. Ε. Κουρτίου, ἑ.ἀ., τ. 5, σ. 206-207. Ἱ. Παπασταύρου, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 222-223. Χρ. Νάλτσα, ἑ.ἀ., σ. 143-169.

2. Ε. Κουρτίου, ἑ.ἀ., τ. 5, σ. 266. Παγκόσμιος Ἱστορία Ἐλευθεροῦδάκη, ἑ.ἀ., τ. 1, σ. 466. Bengtson, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 246.

κὼν καὶ στρατιωτικῶν ἡγετῶν. Τὰς εὐρείας ιδέας συλλαμβάνουν καὶ κηρύσσουν οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι. Ὁ ρήτωρ Ἀλκιδάμας λέγει (Ἀριστ. ρητορ. II, 23, 1.398b): «Καὶ Θῆβησιν ἅμα οἱ προστάται φιλόσοφοι ἐγένοντο καὶ εὐδαιμόνησεν ἡ πόλις». Ὁ δὲ Πλάτων (Πολιτεία E, 473d) λέγει, ὅτι τὸ ἀνθρώπινον γένος καὶ ἡ πολιτεία εὐτυχοῦν «ἐὰν ἢ οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσωσιν ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ οἱ βασιλεῖς τε νῦν λεγόμενοι καὶ δυνάσται φιλοσοφήσωσι γνησίως τε καὶ ἱκανῶς».

Τελευταῖος χρονικῶς εἰς τὸν κατάλογον τῶν πνευματικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος ἔρχεται ὁ Ἀριστοτέλης. Οὗτος συνῆψε ἐν τῇ διανοίᾳ του καὶ ἐν τῷ προσώπῳ του πᾶσαν γνῶσιν καὶ Ἐπιστήμην. Ὑπερέβη εἰς καθολικότητα σκέψεως πάντας καὶ ἐδημιούργησε τὸ καθολικὸν κράτος τοῦ πνεύματος. Ἦτο πανεπιστήμων καὶ πάνσοφος συγχρόνως. Ἐλάμβανε τὰ πορίσματα πασῶν τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἐκ τούτων ἐδημιούργει ἐνιαίαν περὶ κόσμου καὶ βίου θεωρίαν, τὴν Ἀριστοτέλειον φιλοσοφίαν, ἥτις καὶ σήμερον παραμένει ἄρχουσα ἐν πολλοῖς ἢ κατέστη ἐν τοῖς μετὰ τοῦτον χρόνοις ἡ βάσις τῆς φιλοσοφίας. Ὅπως τὴν ἐπιστήμην ὑπῆγεν ὑπὸ τὴν φιλοσοφίαν, οὕτω καὶ τὰς ἑλληνίδας πόλεις ἐθεώρει ἐν τῷ συνόλῳ των, καθεώρα τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, τὸν ἑλληνισμόν. Ἐξετίμα τὴν πολιτιστικὴν καὶ μορφωτικὴν δύναμιν τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν ὑπεροχὴν αὐτῆς ἔναντι τῶν βαρβάρων. Συνακόλουθος πρὸς τὴν πνευματικὴν κοσμοθεωρίαν του, πολιτικῶς γίνεται κήρυξ τῆς πανελληνίου ιδέας καὶ τῆς ἐνοποιήσεως τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν δυνάμεων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Διὰ τοῦτο καὶ γράφει (Πολιτικά Z, 7, 1, 1.327b). «Τὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων γένος ὥσπερ μεσεύει κατὰ τοὺς τόπους, οὕτως ἀμφοῖν μετέχει. Καὶ γὰρ ἐνθυμον καὶ διανοητικὸν ἐστὶν διόπερ ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καὶ βέλτιστα πολιτευόμενον καὶ δυνάμενον ἄρχειν πάντων, μῖας τυγχάνον πολιτείας»¹.

Ἡ πολιτικὴ νοοτροπία τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν ἀφίσταται τῆς τοιαύτης τῶν Μακεδόνων ἅτε καταγομένου ἐκ Σταγείρων τῆς Χαλκιδικῆς. Καλύτερον θὰ ἡδυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἡ Χαλκιδικὴ εὐρίσκεται μεταξὺ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Νοτίου Ἑλλάδος, τῆς ὁμοσπονδίας καὶ τῆς μοναρχίας, καὶ ὡς ἐκ τούτου προέκρινεν ὡς ὄργανον τῆς πανελληνίου πολιτικῆς τὴν μεσότητά μεταξὺ μοναρχίας καὶ ὁμοσπονδίας, τὴν διευθυνομένην ὁμοσπονδίαν, ὑπὸ τὸν κράτιστον ἡγήτορα. Καὶ ὡς τοιοῦτον εὗρε τὸν Ἀλέξανδρον, τὸν ὁποῖον ἐνεπιστεύθη αὐτῷ ὁ Φίλιππος. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐνσταλάζει εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ νεαροῦ μαθητοῦ Ἀλεξάνδρου τὰς ὑπεραθηναϊκὰς καὶ πανελληνίους ιδέας του, προσδιορίζει τοὺς ὀρίζοντας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐξικινουμένους πέραν τῆς Μεσογείου Θαλάσσης καὶ μέχρι τῆς ἐστίας τοῦ Περσικοῦ κράτους².

1. Ε. Κουρτίου, ἔ.α., τ. 5, σ. 593-595. Ἰ. Παπασταύρου, ἔ.α., τ. 2, σ. 382.

2. Δ. Κανατσούλη, Ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Χριστιανισμός, «Μακεδονικά», τ. 7 (1967), σ. 4.

Ὁ Φίλιππος προέκρινε τὸν Ἀριστοτέλην ὡς διδάσκαλον τοῦ υἱοῦ του Ἀλεξάνδρου διὰ δύο λόγους, πρῶτον διότι ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεωρεῖτο ἡ μεγαλύτερα διάνοια τῆς ἐποχῆς του, ὡς γράφει καὶ ὁ Πλούταρχος (Ἄλεξ. 7, 2): «Μετεπέμψατο (Φίλιππος) τῶν φιλοσόφων τὸν ἐνδοξότατον καὶ λογιώτατον Ἀριστοτέλην, καλὰ καὶ πρέποντα διδασκάλια τελέσας αὐτῷ». Δεύτερον διότι ἠθέλε νὰ προσοικειωθῇ τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας τῆς Νοτίου Ἑλλάδος, ἀσπαζόμενος τὸν κοινὸν πόθον αὐτῶν, τὴν πανελλήνιον ιδέαν, ἥτις ἀπετέλει τὸ κυρίως ἐνωτικὸν σημεῖον τῶν πανελλήνων¹. Ἀριστοτέλης καὶ πανελλήνιος ιδέα ἦσαν δύο τεράστιοι φάροι, καταυγάζοντες τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς πολιτικοὺς ἡγέτας αὐτῆς. Καὶ οἱ δύο ἀποκαλύπτουν διὰ τοῦ φωτός των πρῶτον ὅτι ἡ Μακεδονία εἶναι ὁ προμαχὼν τῆς Ἑλλάδος, ὡς τονίζει μεταγενεστέρως ὁ ἱστορικὸς Πολύβιος γράφων (IX, 35, 3): «αἰεὶ ποτ' ἂν ἐν μεγάλοις ἦν κινδύνους τὰ κατὰ τοὺς Ἕλληνας, εἰ μὴ Μακεδόνας εἶχομεν πρόφραγμα» καὶ (§2) «τί-νος καὶ πηλίκης δεῖ τιμῆς ἀξιοῦσθαι Μακεδόνας, οἱ τὸν πλεῖον τοῦ βίου χρόνον οὐ παύονται διαγωνιζόμενοι πρὸς τοὺς βαρβάρους ὑπὲρ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀσφαλείας;». Δεύτερον ὅτι ἡ Μακεδονία εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιζήσῃ ἄνευ τῆς στενῆς ἐπαφῆς καὶ κοινῆς πολιτικῆς μετὰ τῆς Νοτίου Ἑλλάδος².

Ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τῶν πολιτικῶν του ἀνέλυσε τὰ διάφορα εἶδη τῶν πολιτευμάτων. Ἐξηῦρε τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ μειονεκτήματα καὶ καθώρισε τὰς παρεκβάσεις αὐτῶν. Ἐπεσήμανε τὰς ἀδυναμίας τῶν ἐλληνίδων πόλεων. Διεῖδε τὰ φθοροποιά αἷτια τῆς διαμάχης αὐτῶν. Καὶ ἐπιγραμματικῶς ἐτόνισεν (Πολιτικ. Η, 4, 1.328a) «Ὅθεν εἴρηται «χαλεποὶ πόλεμοι γὰρ ἀδελφῶν» καὶ «οἱ τοι πέρα στέρξαντες, οἶδε καὶ πέρα μισοῦσιν».

β. Πολιτικαὶ ἐκδηλώσεις τῆς πανελληνίου ιδέας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

Τὴν πανελλήνιον ιδέαν διαβλέπομεν τὸ πρῶτον εἰς τὴν Ἀργοναυτικὴν ἐκστρατείαν, ἡ ὁποία ἐγένετο πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου. Ὁ πυρὴν τῆς ἀληθείας τοῦ μύθου τοῦτου εἶναι ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀποδύονται εἰς θαλασσοπορίας ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον, ἀψηφόντες τοὺς κινδύνους καὶ τὰς περὶ Συμπληγάδων πετρῶν, Κίρκης, Σκύλλης καὶ Χαρύβδεως παραδόσεις. Τοὺς μαγνητίζει τὸ κέρδος καὶ τὸ φιλαπόδημον, ἡ ἐμπορία καὶ ἡ θεωρία. Τὸ μετάλλευμα δὲ τοῦ χρυσοῦ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, τὸ χρυσόμαλλον δέρας, ἦτο ἐπικερδὴς ἐπιχείρησις καὶ τοῦτο εὐρίσκετο ἐν ἀφθονίᾳ εἰς τὴν Κολχίδα. Συγχρόνως δὲ καὶ ἡ ἀποίκισις τῶν μερῶν αὐτῶν δημιουργεῖ ἐπικίνδυνα προβλήματα, τὰ ὁποῖα μόνον ἥρωες, ἀποφασιστικοὶ καὶ ριψοκίνδυνοι ἄνδρες, τολμηροὶ θαλασσοπόροι

1. Δ. Κανατσοῦλη, Ὁ Ἀλέξανδρος κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 2-3.

2. Δ. Κανατσοῦλη, Ὁ Ἀλέξανδρος κ.λ., ἔ.ἀ., σ. 3.

καὶ ἐξερευνηταί, εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀντιμετωπίσουν. Καὶ ὡς τοιοῦτοι φέρονται οἱ πρῶτοι τῶν γενῶν τῆς προῖστορικῆς Ἑλλάδος, πεντήκοντα ἢ ἐξήκοντα τὸν ἀριθμὸν, οἱ ὅποιοι διὰ τῆς Ἀργοῦς καθυπέταξαν τὴν θάλασσαν καὶ τοὺς λαοὺς, τῶν ὁποίων οἱ θεοὶ ἤδοντο ἢ ἐξευμενίζοντο δι' ἀνθρωποθυσιῶν¹. Ἡ Ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία εἶναι γνωστὴ εἰς τὸν Ὅμηρον καὶ Ἡσίοδον. Ὁ Ὅμηρος γράφει (Ὀδύσει., μ, στίχ. 69-70):

*Οἷη δὴ κείνη γε παρέπλω ποντοπόρος νηῦς,
Ἀργὸν πᾶσι μέλουσα, παρ' Αἰήταο πλέουσα.*

Ὁ Ἡσίοδος εἰς τὴν Θεογονίαν (στίχ. 992-999) γράφει:

*Κούρην δ' Αἰήταο διοτρεφέος βασιλῆος
Αἰσονίδης βουλῇσι θεῶν ἀειγενετάων
ἦγε παρ' Αἰήτεω, τελέσας στονόεντας ἀέθλους,
τοὺς πολλοὺς ἐπέτελλε μέγας βασιλεὺς ὑπερήνωρ,
ὕβριστὴς Πελίδης καὶ ἀτάσθαλος, ὄβριμοεργός.
Τοὺς τελέσας ἐς Ἴωλκὸν ἀφίκετο, πολλὰ μογήσας,
ὠκείης ἐπὶ νηὸς ἄγων ἐλικώπιδα κούρην
Αἰσονίδης, καὶ μιν θαλερὴν ποιῆσαι ἄκοιτιν.*

Τὴν πανελλήνιον ιδέαν ὑπὸ πληρεστέραν μορφήν καὶ ἔκτυπον ὑπόστασιν συναντῶμεν εἰς τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον. Ἐκεῖ δὲν συναγείρονται μόνον οἱ βασιλεῖς καὶ κοσμήτορες λαῶν πρὸς κοινὸν σκοπὸν, ἀλλὰ συμμετέχουν καὶ πολεμισταὶ καὶ πλοῖα. Εἶναι μία πανελλήνιος ἐκστρατεία. Πρὸς τοῦτο συνῆλθον ἐν τῇ Ἠραίῃ τοῦ Ἀργουσι οἱ ἡγεμόνες τῶν λαῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐξέλεξαν ἀρχιστράτηγον τὸν Ἀτρεΐδην Ἀγαμέμνονα, ἡγεμόνα τοῦ ἰσχυροτέρου κράτους. Ἡ πίστις τῶν Δωριέων, τὸ φιλαπόδημον τῶν Ἀχαιῶν, ἡ δίψα τοῦ εὐκόλου κέρδους, τὸ εὐφορον τοῦ ἐδάφους τῆς Μικρασιατικῆς παραλίας, τὸ προσοδοφόρον τῶν στενῶν τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ ἡ ἐξουδετέρωσις τῆς ὑπὸ τῶν Τρώων ἐνεργουμένης πειρατείας συγκεντρῶνει τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν Αὐλίδα τῆς Βοιωτίας πρὸς κατάκτησιν τῆς Τροίας². Διαφαίνονται εἰς τὴν ὥς ἄνω πανελλήνιον ιδέαν ὁ κίνδυνος τῆς φιλοπρωτίας, ὅστις ὀλίγον ἔλειψε νὰ ὀδηγήσῃ εἰς καταστροφὴν τοὺς Ἕλληνας, συνεπεία τῆς μήνιος τοῦ Ἀχιλλέως ἐναντίον τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τοῦ Αἴαντος πρὸς τὸν Ὀδυσσεά, καὶ τὸ ἀγαθὸν τῆς ὁμονοίας, ἥτις μετὰ τὴν συνδιαλλαγὴν Ἀχιλλέως καὶ Ἀγαμέμνονος καὶ τῆς ἀναγνωρίσεως ἐκ μέρους τοῦ Ὀδυσ-

1. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἑ.ἀ., τ. 1, σ. 14. Ε. Κουρτίου, ἑ.ἀ., τ. 1, σ. 89. G. Giotz, Histoire Grecque, Paris 1925, τ. 1, σ. 82-83. Νεώτερον Ἑγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν «Ἠλίου», τ. 3, ἀρθρ. «Ἀργοναυταί». Ἰ. Παπασταύρου, ἑ.ἀ., τ. 1, σ. 124.

2. Ε. Κουρτίου, ἑ.ἀ., τ. 1, σ. 184-186. Ἰ. Παπασταύρου, ἑ.ἀ., τ. 1, σ. 124-126. «Πάπυρος-Λαρούς», τ. 12, ἀρθρ. «Τρωϊκὸς πόλεμος».

σέως τῆς ὑπεροχῆς τοῦ Αἴαντος ὁδηγεῖ εἰς νίκην τοὺς Ἕλληνας, σωριαζομένης εἰς ἐρείπια τῆς Τροίας. Ὁ δὲ Θουκυδίδης (I, 10, 3) γράφει: «Νομίζειν δὲ τὴν στρατείαν ἐκείνην μεγίστην μὲν γενέσθαι τῶν πρὸ αὐτῆς, λειπομένην δὲ τῶν νῦν» καὶ ἔτι κατωτέρω (I, 10, 5) «πρὸς τὰς μεγίστας δ' οὖν καὶ ἐλαχίστας ναὺς τὸ μέσον σκοποῦντι οὐ πολλοὶ φαίνονται ἐλθόντες, ὥς ἀπὸ πάσης τῆς Ἑλλάδος κοινῇ πεμπομένοι».

Τόσον ἡ Τρωϊκὴ ἐκστρατεία, ὅσον καὶ ἡ Ἀργοναυτικὴ, ἐξῆψαν τὰ πνεύματα γενεῶν Ἑλλήνων καὶ διὰ τοῦ Ὀμήρου συνετάχθη ὁ πρῶτος Ἑλληνισμός, ὁ πόθος τῶν Ἑλλήνων πρὸς πολιτικὴν ἔνωσιν καὶ ἡ ιδέα τοῦ συνανήκειν. Κάλιστα δὲ δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ τὸ λεχθὲν ὅτι «ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος εἰς τὸν Ὑφασιν ποταμὸν τῶν Ἰνδιῶν συνεπλήρωσεν, ὅτι ἤρχισεν ὁ Ἀγαμέμνων εἰς τὴν Τροίαν».

Ἀν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι βασικὰ στοιχεῖα τῆς ἐθνότητος δὲν εἶναι μόνον τὸ ὅμιον καὶ ὁμόγλωσσον, ἀλλὰ καὶ οἱ κοινοὶ ἀγῶνες, ἡ κοινὴ ἱστορία, οἱ κοινοὶ θρύλοι καὶ παραδόσεις, ἀσφαλῶς ὁ Τρωϊκὸς πόλεμος καὶ ἡ Ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία ἐσφυρηλάτησαν δεσμοὺς ἐθνότητος εἰς τοὺς Ἕλληνας. Οἱ κοινοὶ αὐτοὶ ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων ἐγιναν ἀντικείμενον μελέτης καὶ διὰδόσεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, καταστησάντων τὴν πατρικὴν κληρονομίαν ἀνεξάντλητον κεφάλαιον πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς δημιουργίας.

Τὸ 500 π.Χ. συγκαλοῦν οἱ Ἕλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τὸ Πανιώνιον συνέδριον¹, διὰ νὰ ἀποφύγουν τὴν ὑποδούλωσιν· καὶ γράφει ὁ Ἡρόδοτος (I, 148): «Τὸ δὲ Πανιώνιον ἐστὶ τῆς Μυκάλης χῶρος ἱρός, πρὸς ἄρκτον τετραμμένος, κοινῇ ἐξαίρητος ὑπὸ Ἰώνων Ποσειδέωνι Ἐλικωνίῳ· ἡ δὲ Μυκάλη ἐστὶ τῆς ἡπείρου ἄκρη πρὸς ζέφυρον ἄνεμον κατήκουσα Σάμῳ, ἐς τὴν συλλεγόμενοι ἀπὸ τῶν πολλῶν Ἴωνες ἀγεσκον ὁρτὴν, τῇ ἔθεντο οὖνομα Πανώνια».

Ἡ Ἰωνικὴ ἐπανάστασις ἀποτελεῖ καὶ αὕτη ὕλοποίησιν τῆς πανελληνίου ιδέας. Ἀπεδέχθησαν μετ' ἐνθουσιασμοῦ ταύτην πᾶσαι αἱ Ἰωνικαὶ καὶ Αἰολικαὶ πόλεις μὲ πρωτοπόρον τὴν Μίλητον. Ἐζήτησαν δὲ πρὸς τοῦτο τὴν βοήθειαν τῆς μητροπολιτικῆς Ἑλλάδος, ἀσχέτως ἂν προσέφερον βοήθειαν μόνον αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Ἐρέτρια. Αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός ἀποτελεῖ πολιτικὴν ἐκδήλωσιν τῆς πανελληνίου ιδέας. Ὁ Σιμωνίδης ὁ Κεῖος ἐν τῷ περὶ τῆς μά-

1. Πανιώνιον ἐκλήθη ἡ συνένωσις δώδεκα Ἰωνικῶν πόλεων διὰ συμμαχίας μὲ ἔδραν τὸ ἱερόν τοῦ Ἐλικωνίου Ποσειδῶνος, ἐνθα καὶ ἄλλος, κείμενον ἐν τῷ ἀκρωτηρίῳ τῆς Μυκάλης. H. Bengtson, Φιλόξενος ὁ Μακεδών, ein Beitrag zur Verwaltungsgeschichte «Ioniens» insbesondere im Alexanderreich «Philologus», τ. 92 (1937) σ. 130. V. Ehrenberg ἔ.ἀ., τ. I, σ. 83. J. A. O. Larsen, Representative Government in Greek and Roman History, Berkeley-Los Angeles 1955, σ. 27 κ.ἐ.

χης τοῦ Μαραθῶνος ἐπιγράμματι αὐτοῦ (Anth. lyr. XI, 88 (90)) γράφει:

*Ἑλλήνων προμαχοῦντες Ἀθηναῖοι Μαραθῶνι
χρυσοφόρων Μήδων ἐστόρεσαν δύναμιν.*

Διὰ τῶν στίχων τούτων δηλοῦται ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπολέμησαν ὑπὲρ συμπασης τῆς Ἑλλάδος ὡς πρόμαχοι τῶν Ἑλλήνων. Ἐθεώρουν ὡς δεδομένον τὸ ἡνωμένον ὀλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος καὶ ἔδει νὰ ἀγωνισθοῦν κατ' ἡθικὸν δεσμὸν καὶ χρὸς ὑπὲρ πάντων τῶν Ἑλλήνων. Δὲν νομίζω δὲ ὅτι ἡ ἐξ εἴκοσι πλοίων βοήθεια ἐστάλη ἕνεκεν τοῦ ἰδίου κινδύνου, διότι τότε θὰ ἔδει νὰ εἶναι μεγαλύτερα, ἀλλὰ μᾶλλον θὰ ἀπέβλεπεν εἰς πανελλήνια συμφέροντα¹.

Τὸ 481 π.Χ., κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ξέρξου εἰς τὴν Ἑλλάδα, συνεκλήθη πανελλήνιον συνέδριον εἰς Ἑλληνιον καὶ Ἰσθμόν, ἵνα βουλευθῇ οὐ μόνον ὑπὲρ τῆς σωτηρίας Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης, σχουσὼν τὴν πρωτοβουλίαν τῆς συγκλήσεως, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πάσης τῆς Ἑλλάδος.

Γράφει δὲ ὁ Ἡρόδοτος (VII, 172): «Ἐπεῖτε γὰρ ἐπύθοντο τάχιστα μέλοντα διαβαίνειν τὸν Πέρσῃν ἐς τὴν Εὐρώπην, πέμπουσιν ἐς τὸν Ἰσθμὸν ἀγγέλους. Ἐν δὲ τῷ Ἰσθμῷ ἦσαν ἀλισμένοι πρόβουλοι τῆς Ἑλλάδος ἀραιρημένοι ἀπὸ τῶν πολλῶν τὸν τὰ ἀμείνω φρονεουσέων περὶ τὴν Ἑλλάδα». Εἰς ἄλλο δὲ σημεῖον ὁ Ἡρόδοτος (VII, 145) γράφει πάλιν: «Συλλεγομένων δὲ ἐς τὸ αὐτὸ τῶν περὶ τὴν Ἑλλάδα [Ἑλλήνων τῶν] τὰ ἀμείνω φρονεόντων καὶ διδόντων σφίσι λόγον καὶ πίστιν, ἐνθαῦτα ἐδόκεε βουλευομένοισι αὐτοῖσι πρῶτον μὲν χρημάτων πάντων καταλλάσσεσθαι τὰς τε ἔχθρας καὶ τοὺς κατ' ἀλλήλους ἐόντας πολέμους».

Ἀπεφάσισε δὲ τὸ ἐν Κορίνθῳ συνέδριον νὰ τερματίσουν αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις τὰς ἐριδας, διὰ νὰ ἀντεπεξέλθουν κατὰ τῶν βαρβάρων καὶ διήγγελλον ὅτι εἶναι ἐσχάτη προδοσία ἢ ἔκουσία παράδοσις πάσης πόλεως εἰς τοὺς βαρβάρους. Ἐν περιπτώσει παραδόσεώς της κηρύσσεται αὕτη ἱερὰ καὶ δεκατεύεται μετὰ τὴν νίκην.

Καὶ εἶναι ἡ δευτέρα αὕτη εὐρυτάτης ἐκτάσεως ὠργανωμένη ἐνέργεια, ἂν ὄχι πρὸς πολιτικὴν ἔνωσιν τῆς Ἑλλάδος, τοῦλάχιστον πανελλήνιος προσ-

1. Ὁ Ἀρισταγόρας ὁ Μιλήσιος ἐξελαθεὶς ἐκ Σπάρτης καὶ μὴ τυχὼν βοηθείας, ἐκεῖθεν ἀφίκετο εἰς Ἀθήνας. Ἐκεῖ ἐκολάκευσε τὴν ὑπερφάνειαν τῶν πολιτῶν, παραστήσας τοὺς Μιλήσιους ὡς ἀποίκους τῶν Ἀθηναίων, δυναμένων νὰ προστατεύσουν τὴν ὑπὸ τῶν Περσῶν ἀπειλουμένην ἐλευθερίαν τῶν Ἰωνικῶν πόλεων. Ὁ δὲ Ἡρόδοτος (V, 97) γράφει: «Ταῦτά τε δὴ ἔλεγε καὶ πρὸς τοῖσι τάδε, ὡς οἱ Μιλήσιοι τῶν Ἀθηναίων εἰσὶν ἄποικοι, καὶ οἰκὸς σφεας εἴη ρύεσθαι δυναμένους μέγα. Καὶ οὐδὲν ὅτι οὐκ ὑπίσχετο οἷα κάρτα δεόμενος, ἐς ὃ ἀνέπεισε σφεας». Καὶ κατωτέρω (V, 99) γράφει: «Ἀρισταγόρης δέ, ἐπειδὴ οἶτε Ἀθηναῖοι ἀπίκοντο εἴκοσι νηυσί, ἅμα ἀγόμενοι Ἑρετρίεον πέντε τριήρεας, οἱ οὐ τὴν Ἀθηναίων χάριν ἐστρατεύοντο, ἀλλὰ τὴν αὐτῶν Μιλήσιων».

πάθεια πρὸς ἐπιβίωσιν τῆς φυλῆς· ἡ πρώτη ἐγένετο κατὰ τὰ Τρωϊκά¹. Εἰς τὸν αὐτὸν τόπον, τὸ Ἑλλήνιον, συνεκλήθη συνέδριον τῶν πανελλήνων καὶ διὰ τὴν εἰς Τροίαν ἐκστρατείαν «Τὸ δὲ χωρίον, ὃ καλοῦσιν Ἑλλήνιον, ἐστὶν εἰρημένον ὡς οἱ τῶν Ἑλλήνων Ξέρξην διαβαίνοντα εἰς τὴν Εὐρώπην παρεσκευάζοντο ἀμυνόμενοι, κατὰ τοῦτο τὸ χωρίον βουλευσάμενοι τρόπον δυνάμει ἀνθέξουσιν. Ὁ δὲ ἕτερος τῶν λόγων τοὺς Μενελάου χάριτι στρατεύσαντας ἐπὶ Ἴλιον βουλευσασθαί φησιν ἐνταῦθα ὅπως ἀναπλεῦσαι τε εἰς Τροίαν καὶ δίκας δυνήσονται παρὰ Ἀλεξάνδρου λαβεῖν τῆς Ἑλένης ἀρπαγῆς» (Παυσ. Γ, 12, 6 ἐξ.). Ἐσπευσαν δὲ συγχρόνως αἱ δύο αὐταὶ πόλεις, Ἀθῆναι καὶ Σπάρτη, νὰ συμβουλευθῶσι τὸ πνευματικὸν καὶ ἠθικοενωτικὸν κέντρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν. Συνεπῶς εἰς τὴν κρίσιν αὐτὴν περίοδον τῆς ζωῆς ἢ τοῦ θανάτου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Σπάρτη κατέφυγον εἰς τὰς δύο ἐλληνικὰς ἠθικὰς ὑπερδυνάμεις, εἰς τὸ πανελλήνιον συνέδριον καὶ εἰς τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν, ἵνα βουλευθῶσι ἢ πληροφορηθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου. Ἀμφότερα δ' ἦσαν φορεῖς τῆς πανελληνίου ιδέας². Ἀλλὰ συγχρόνως ἔλαβον καὶ τὰς ἐξῆς ἀποφάσεις· πρῶτον προεχειρίσθη ἡγεμῶν τοῦ ἐθνικοῦ αὐτοῦ ἐγχειρήματος ἡ Σπάρτη. Δεύτερον ἀπεφασίσθη νὰ καταλάβωσι τὸ στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν καὶ τὸν Μαλιακὸν κόλπον. Τρίτον τὸ δέκατον τῶν κτημάτων τῶν Μηδισάντων Ἑλλήνων νὰ ἀφιερῶσιν εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλωνα. Τὸ ἴδιον δὲ συνέδριον, φονευθέντος τοῦ Λεωνίδου καὶ τῶν τριακοσίων ἐν Θερμοπύλαις, ἀπεφάσισε νὰ ἀγωνισθοῦν οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν Σαλαμίνα, ὅποτε ἐν συνεχείᾳ, μετὰ τὴν περιφανῆ ταύτην νίκη, ἡ χαριστικὴ βολὴ κατὰ τῶν Περσῶν ἐδόθη εἰς τὰς Πλαταιάς. Εἰς ἀνάμνησιν τῆς νίκης ταύτης ἀφιερώθη εἰς Δελφοὺς χρυσοὺς τρίπους, ἀνεχόμενος ὑπὸ τρικεφάλου ἐκ χαλκοῦ σπειρωτοῦ ὄψεως. Ἐπὶ τοῦ τρίποδος αὐτοῦ ἐγράφη τὸ ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου ποιηθὲν ἐλεγεῖον (Θουκυδ. Ι, 131):

1. Ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος, ἐ.ἀ., τ. 2, σ. 65, γράφει: «Ἡ κοινὴ αὕτη σύνοδος εἶναι ἐν τῶν μᾶλλον ἀξιωματικῶν γεγονότων τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Εἶναι ἡ πρώτη ἐπὶ τῶν Ἱστορικῶν χρόνων καὶ ἡ μόνη ἐπὶ τοῦ πρώτου Ἑλληνισμοῦ ἀπόπειρα ὁλοσχεροῦς τοῦ ἔθνους ἐνώσεως». Ὁ δὲ Π. Καρολίδης ἐν ὑποσημείωσει γράφει: «Δὲν πρόκειται βεβαίως περὶ ἐνώσεως πολιτικῆς, ὡς φαίνεται νοῶν ὁ συγγραφεὺς, ἀλλὰ περὶ ἐνώσεως προσωρινῆς, πολεμικῆς πρὸς κοινὴν ἄμυναν, πρώτην δὲ ταύτην φορὰν ἐγένετο ἡ τοιαύτη πρὸς ἄμυναν ἐνωσις, διότι πρῶτον νῦν ἐπεκρεμάσθη κοινὸς ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα μέγας κίνδυνος».

2. Κ. Παπαρρηγόπουλος, ἐ.ἀ., τ. 2, σ. 65. Ε. Κουρτίου, ἐ.ἀ., τ. 2, σ. 366-370. Κυρίως δὲ ἐν σελίδι 367 γράφεται: «Διὸ δὲν κατεπτόησαν τοὺς Ἕλληνας οὔτε οἱ οἰκαδε ἐπιστρέφοντες κήρυκες, οὐς ὁ Ξέρξης εἶχε διατάξει νὰ περιαγάγωσιν ἐν τῇ στρατοπέδῳ τῶν Σάρδεων, οὔτε ἡ ὀδυρομένη Πυθία, ἣτις ἀντὶ νὰ ἔκκαλῃ τὸν ζῆλον ἐνέπνευε μόνον ἀποθάρρυνσιν». Σχετικὰ γράφει ὁ Ἡρόδοτος VII, 140 καὶ 148. Βλ. Ἱ. Παπασταύρου, ἐ.ἀ., τ. 2, σ. 48-49.

*Ἑλλήνων ἀρχηγός ἐπεὶ στρατὸν ὤλεσε Μήδων,
Παυσανίας, Φοῖβω μνήμ' ἀνέθηκε τόδε¹.*

Καὶ ἐκ τοῦ ἐπιγράμματος αὐτοῦ καταφαίνεται ὅτι ἡ πανελλήνιος ἰδέα εἶχε μετουσιωθῇ εἰς πανελλήνιον πολιτικὴν ἐνέργειαν. Τὸ 480 π.Χ., ἔτος τῆς μάχης τῶν Θερμοπυλῶν καὶ τῆς ναυμαχίας τῆς Σαλαμίνας, οἱ Ἕλληνες τῆς Σικελίας συντρίβουν τοὺς Καρχηδονίους. Τὸ 479 π.Χ. ὁ Ἑλληνικὸς στόλος ὑπὸ τὸν Ξάνθιππον καὶ Λεωτυχίδην, κατὰ παράκλησιν τῶν Ἴωνων, προχωρεῖ μέχρι τῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ παρὰ τὴν Μυκάλην κατανικᾷ τοὺς ὑπὸ τὸν Μαρδόνην καὶ Τιγράνην Πέρσας. Οὕτως ἡ Μεσόγειος γίνεται ἑλληνικὴ θάλασσα.

Τὸ 474 π.Χ. ὁ Ἴέρων Α', τύραννος τῶν Συρακουσῶν, συμμαχήσας μετὰ τῶν Κυμαίων κατενίκησε ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Νεαπόλεως τοὺς Ἑτρούσκους καὶ οὕτω οἱ Ἕλληνες τῆς Μ. Ἑλλάδος γίνονται κύριοι τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους.

Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁλόκληρος ὁ Ἑλληνισμὸς τελεῖ εἰς πολεμικὴν ἔγερσιν οἰκουμενικῆς δράσεως καὶ κοινῆς σωτηρίας καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιταγὴν τῶν ἠθικῶν δυνάμεων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, αἱ ὁποῖαι ἀναδεικνύονται ὑπέρτεραι τῆς ὕλικῆς βίας. Καὶ εἶναι αὗται ἡ θεοσέβεια, ἡ ἐθελουσία, ἡ καρτερία, ἡ μεγαλοφυΐα, τὸ ἐλευθέρων καὶ τὸ εὐψυχον. Ἀποτέλεσμα τῶν νικῶν αὐτῶν ἦτο νὰ δημιουργηθῇ ἡ Ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία, νὰ ἐκδιωχθοῦν οἱ Πέρσαι ἐκ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, νὰ ἀπελευθερωθοῦν αἱ ἑλληνίδες πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Μ. Ἑλλάδος καὶ νὰ κυβερνᾷ τὰ κύματα ἡ Ἑλλάς.

Τὴν ἐπομένην τῆς νίκης τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Περσῶν ἐδέχθησαν οἱ Σπαρτιάται τὴν Ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν καὶ διότι ἐν Σαλαμῖνι παρέθεσαν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν μερίδα τοῦ λέοντος εἰς πλοῖα καὶ διότι ἡ Σπάρτη δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἄλλως. Καὶ οὕτω ἡ συμμαχία Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης κατὰ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους ἀπέληξεν εἰς τὴν νέαν Ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ τῶν ἑλληνίδων πόλεων². Ἡ ἡγεμονία αὕτῃ τῶν Ἀθηνῶν παρέσχε τὰς δυνατότητας τῆς ἀναπτύξεως τοῦ Ἀθηναϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς δημιουργίας τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος τῶν ἀρχαίων Ἀθη-

1. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 115-116. Ὁ Ε. Κούρτιος, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 431 γράφει: «Κατὰ ταῦτα δὲ αἱ ἐκστρατεῖαι τῶν Περσῶν ἐπὶ νενγκαν τέλος ἀποτελέσματος ὧλος ἀντίθετον τοῦ σκοποῦμένου. Εἴπερ ποτὲ μεγαλόφρονες ἡσθάνθησαν οἱ Ἕλληνες τὴν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν βαρβάρων διαφορὰν. Ἐξηγέρθη καὶ πάλιν ἡ ἰδέα τῆς κοινῆς πατρίδος, καὶ ἡ Ἑλλάς ἀντὶ νὰ ὑποστῇ τιμωρίαν καὶ ταπεινώσιν οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἰσχυρότερα, ὁμοφρονεστέρα καὶ ἀσφαλεστέρα περὶ τῆς νίκης ἢ ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης τῶν Πλαταιῶν».

² Ἀναλόγους σκέψεις ἐκφράζει καὶ ὁ Ἱ. Παπασταύρου, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 48-49.

2. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 136.

νῶν¹, ἐν ταύτῃ δ' ἡδυνήθη τὸ Ἀθηνᾶϊκὸν κράτος νὰ μεταδώσῃ τὸν κλασσικὸν πολιτισμὸν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, ὥστε νὰ ἐξαθηναϊσθῇ ὁλόκληρος ἡ μητροπολιτικὴ καὶ ἀποικιακὴ Ἑλλάς καὶ τὸ κυριώτερον νὰ ἐπιβληθῇ ἡ ἄττικὴ διάλεκτος εἰς τοὺς ἀπανταχοῦ τοῦ περιγύρου τῆς Μεσογείου Ἕλληνας καὶ δι' αὐτῆς τὸ πνεῦμα τῶν Ἀθηνῶν. Εἰς τὰς Ἀθήνας συνεπῶς ἀνῆκει ἡ τιμὴ ὄχι μόνον, διότι συνήγειρε τοὺς Ἕλληνας πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ἐκ τῶν Περσῶν κινδύνου, ἀλλὰ καὶ διότι ἀνεμόρφωσε πνευματικῶς, ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ ἔθεσε τὴν ὑποδομὴν τῆς πολιτικῆς ἐξορμήσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν πρὸς ἀσφάλειαν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους καὶ διάδοσιν τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ (Θουκ. II, 38).

Μετὰ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους καὶ τὸ νικηφόρον ἀποτέλεσμα αὐτῶν ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν καθίσταται τὸ κέντρον τοῦ ἐμπορίου. Ἡ δέσμη πορείας τούτου ἐκ τε τῆς ἡπειρωτικῆς, νησιωτικῆς καὶ ἀποικιακῆς Ἑλλάδος συγκλίνει εἰς Ἀθήνας. Αἱ Ἀθηναὶ ἀνῆκουν συγχρόνως καὶ εἰς τὴν πόλιν - κράτος καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Αἱ κεντρομόλοι δυνάμεις μεταπίπτουν εἰς φυγόκεντρον καὶ οὕτω διαμορφοῦνται πανελληνίως πολιτικῇ.

Μετὰ τὴν σύναψιν τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν μετὰ τῆς Σπάρτης τῷ 445 π.Χ., τῇ προτάσει τοῦ Περικλέους, συνετάχθη ψήφισμα, δι' οὗ ἐκαλοῦντο οἱ ἀπανταχοῦ τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀσίας Ἕλληνες νὰ πέμψουν εἰς Ἀθήνας ἀντιπροσώπους. Γράφει δὲ ὁ Πλούταρχος (Περικλ. 17): «Ἀρχομένων δὲ Λακεδαιμονίων ἀχθεσθαι τῇ αὐξήσει τῶν Ἀθηναίων, ἐπαίρων ὁ Περικλῆς τὸν δῆμον ἔτι μᾶλλον μέγα φρονεῖν καὶ μεγάλων αὐτὸν ἀξιοῦν πραγμάτων γράφει ψήφισμα, πάντας Ἕλληνας τοὺς ὁποῖποτε κατοικοῦντας Εὐρώπης ἢ τῆς Ἀσίας παρακαλεῖν, καὶ μικρὰν πόλιν καὶ μεγάλην, εἰς σύλλογον πέμπειν Ἀθήναζε τοὺς βουλευσομένους περὶ τῶν Ἑλληνικῶν ἱερῶν, ἃ κατέπρησαν οἱ βάρβαροι, καὶ τῶν θυσιῶν, ἃς ὀφείλουσιν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος εὐξάμενοι τοῖς θεοῖς ὅτε πρὸς τοὺς βαρβάρους ἐμάχοντο, καὶ τῆς θαλάττης, ὅπως πλέωσι πάντες ἀδεῶς καὶ τὴν εἰρήνην ἄγωσιν. Ἐπὶ ταῦτα δ' ἄνδρες εἴκοσι τῶν ὑπὲρ πεντήκοντα ἔτη γεγονότων ἐπέμφθησαν, ὧν πέντε μὲν Ἰωνας καὶ Δωριεῖς τοὺς ἐν Ἀσίᾳ καὶ νησιώτας ἄχρι Λέσβου καὶ Ρόδου παρεκάλουν, πέντε δὲ τοὺς ἐν Ἑλλησπόντῳ καὶ Θράκῃ μέχρι Βυζαντίου τόπους ἐπήεσαν, καὶ πέντε ἐπὶ τούτοις εἰς Βοιωτίαν καὶ Φωκίδα καὶ Πελοπόννησον, ἐκ δὲ ταύτης διὰ Λοκρῶν ἐπὶ τὴν πρόσοικον ἤπειρον ἕως Ἀκαρνανίας καὶ Ἀμβρακίας ἀπεστάλησαν· οἱ δὲ λοιποὶ δι' Εὐβοίας ἐπ' Οἰταίους καὶ τὸν Μαλιέα κόλπον καὶ Φθιώτας καὶ Ἀχαιοὺς καὶ Θεσσαλοὺς ἐπορεύοντο, συμπείθοντες ἵεναι καὶ μετέχειν τῶν βουλευμάτων ἐπ' εἰρήνῃ καὶ κοινοπραγίᾳ τῆς Ἑλλάδος. Ἐπράχθη δ' οὐδέν, οὐδὲ συνήλθον αἱ πόλεις Λακεδαιμονίων ὑπεναντιωθέντων ὡς λέγεται, καὶ τὸ πρῶτον ἐν Πελοποννήσῳ τῆς πείρας

ἐλεγχθείσης. Τοῦτο μὲν οὖν παρεθέμην ἔνδεικνύμενος αὐτοῦ τὸ φρόνημα καὶ τὴν μεγαλοφροσύνην».

Ἡ πανελλήνιος αὕτη σκέψις τοῦ Περικλέους πρὸς κοινὴν τῶν Ἑλλήνων ἐνέργειαν¹ δι' ἀνοικοδόμησιν τῆς κατερειπωμένης Ἑλλάδος ἐκ τῆς περσιτικῆς εἰσβολῆς, δι' ἀνενόχλητον ναυσίπλοϊαν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος καὶ τὴν Μεσόγειον καὶ τὴν εἰρηνικὴν συμβίωσιν τῶν ἐλληνίδων πόλεων διὰ τῆς καταπαύσεως τῆς πρὸς ἀλλήλας ἀντιζηλίας τῶν ἐλληνικῶν φυλῶν καὶ πόλεων, μὲ προέκτασιν τὴν πολιτικὴν ἔνωσησιν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, εἶναι διάχυτος εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας, ὡς ἐξάγεται ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν, ἣν ἔδωκεν ἡ Ἑλπινίκη, ἀδελφὴ τοῦ Κίμωνος, εἰς τὸν Περικλέα, ὅταν νικητὴς ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας, καταστρεψάμενος τὴν Σάμον. Γράφει δὲ ὁ Πλούταρχος (Περικλ. 28, 4-6): «Ὁ δὲ Περικλῆς καταστρεψάμενος τὴν Σάμον ὡς ἐπανῆλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ταφάς τε τῶν ἀποθανόντων κατὰ τὸν πόλεμον ἐνδόξους ἐποίησε καὶ τὸν λόγον εἰπὼν, ὥσπερ ἔθος ἐστίν, ἐπὶ τῶν σημάτων ἐθανυμάσθη. Καταβαίνοντα δ' αὐτὸν ἀπὸ τοῦ βήματος αἱ μὲν ἄλλαι γυναῖκες ἐδεξιόουντο καὶ στεφάνοις ἀνέδουν καὶ ταῖναις ὥσπερ ἄθλητὴν νικηφόρον, ἡ δ' Ἑλπινίκη προσελθοῦσα πλησίον «Ταῦτ', ἔφη «θαυμαστά, Περικλείς, καὶ ἄξια στεφάνων, ὅς ἡμῖν πολλοὺς καὶ ἀγαθοὺς ἀπώλεσας πολίτας οὐ Φοῖνιξι πολεμῶν οὐδὲ Μήδοις, ὥσπερ οὐμὸς ἀδελφὸς Κίμων, ἀλλὰ σύμμαχον καὶ συγγενὴ πόλιν καταστρεφόμενος».

Καὶ εἶναι ἡ ἰδέα αὕτη ἀπότοκος τῆς νέας προοδευτικῆς ἀντιλήψεως τῶν Ἀθηνῶν κατ' ἐπίδρασιν τοῦ κοσμοπολιτικοῦ πνεύματος, τοῦ γεννηθέντος εἰς τὰς ἀποικίας καὶ μεταφερθέντος εἰς Ἀθήνας ὑπὸ τῶν φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν².

Ἐνὶ λόγῳ ἡ φιλοσοφία διεμόρφωσε τὸν νέον πνεῦμα εἰς τὰς Ἀθήνας, τὸ καθολικὸν πνεῦμα, τὴν καθολικὴν σκέψιν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος δὲν ἀρκεῖται πλέον νὰ στηρίξῃ τὴν θεώρησιν τῆς ζωῆς εἰς εἰδικὴν τινα ἀσχολίαν. Αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι καὶ ποιηταὶ γίνονται συγχρόνως πολιτευταί, στρατηγοὶ καὶ μαχηταί. Διανοίγονται νέοι ὀρίζοντες καὶ προετοιμάζονται νέοι

1. Ὁ Παπαρηγόπουλος, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 199, γράφει: «Ἐκ δὲ τούτου ὠφελομένου ὁ Περικλῆς ἔφερεν εἰς μέσον, ὀλίγον μετὰ τὴν ἐναρξιν τῶν τριακονταετῶν σπονδῶν, βούλευμά τι, τὸ ὁποῖον ἐκ πρώτης ὄψεως ἔφαινετο μέλλον ἐπὶ τέλους νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ὄνειρον τὸ τοσάκις ἐπὶ ματαίῳ ἐπιδιωχθέν ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, κατὰ τὴν πρώτῃ τῆς Ἱστορίας αὐτοῦ περίοδον, τὸ ὄνειρον τῆς ὁλοσχεροῦς αὐτοῦ ἐνώσεως».

2. Ὁ Ε. Κούριος, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 593, γράφει: «Ἀληθῶς δὲν ἔλειπον ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας σπέρματα δυνάμενα νὰ καρποφορήσωσι καὶ ἐν τῇ προαγωγῇ τῆς πολιτικῆς μορφώσεως κ.λ.». Ὁ ἴδιος ἐν σ. 601, γράφει: «Οὕτω μεσοῦντος τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἴσταντο ἐν Ἀθήναις ἀνιμέτοποι ἀλλήλων δύο διάφοροι τάσεις. Καὶ τινες μὲν τῶν πολιτῶν ἐνεκαλλωπίζοντο ἀρεσκειόμενοι πρὸς τὴν νέαν σοφίαν καὶ θεραπεύοντες αὐτὴν κομμαστικῶς· τὸ δὲ μέγα πλῆθος ἀπέκρουε πάσῃ δυνάμει τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς».

πολιτικοὶ καὶ ἔθνηκοι προσανατολισμοί. Φορεὺς δὲ τῶν ἀντιλήψεων αὐτῶν ἦτο ὁ μέγας πολιτικός ἀνὴρ Περικλῆς, ὅστις συνέλαβεν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κοσμοπολιτικοῦ πνεύματος τῶν φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν¹ τὴν πολιτικὴν ἔνωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν προεδρίαν ἢ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλὰ τὸ ὄραμα αὐτὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, γέννημα αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων, δὲν ὑλοποιήθη διὰ τὴν στενόκαρδον πολιτικὴν τῆς Σπάρτης καὶ τῶν ἄλλων ἑλληνίδων πόλεων, διὰ τὴν καταπιεστικὴν, ἐξικνουμένην μέχρι ὑποτελείας, συμπεριφορὰν τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τῶν συμμάχων καὶ διὰ τὰς ἐγγενεῖς ἀδυναμίας τῆς πόλεως-κράτους².

Πανελληνίους ἰδέας ἔτρεφε καὶ ὁ στρατηγὸς τῆς Σπάρτης Βρασίδας, ὅστις διὰ τῆς ὅλης πολιτικῆς του ἐπέδωκε τὴν εἰς πάσας τὰς ἑλληνίδας πόλεις αὐτονομίαν, κηρύττων παντοῦ ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν Ἑλλήνων. Γράφει δὲ ὁ Θουκυδίδης (IV, 117): «Λακεδαιμόνιοι δὲ καὶ Ἀθηναῖοι ἅμα ἦρι τοῦ ἐπιγιγνομένου θέρους εὐθὺς ἐκεχειρίαν ἐποιήσαντο ἐνιαυσίον, νομίσαντες Ἀθηναῖοι μὲν οὐκ ἂν ἔτι τὸν Βρασίδα ὄντων προσαποστήσαι οὐδὲν πρὶν παρασκευάσαιντο καθ' ἡσυχίαν, καὶ ἅμα εἰ καλῶς σφίσιν ἔχοι, κἂν ξυμβῆναι τὰ πλείω, Λακεδαιμόνιοι δὲ ταῦτα τοὺς Ἀθηναίους ἡγούμενοι, ἅπερ ἐδέδισαν φοβεῖσθαι, καὶ γενομένης ἀνοκωχῆς κακῶν καὶ ταλαιπωρίας μᾶλλον ἐπιθυμήσειν αὐτοὺς πειρασομένους ξυναλλαγῆναι τε καὶ τοὺς ἄνδρας σφίσιν ἀποδόνας σπονδὰς ποιήσασθαι καὶ ἐς τὸν πλείω χρόνον»³.

Ἡ εἰς Σικελίαν ἐκστρατεία τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, τῇ εἰσηγήσει τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἀποτελεῖ ἀξιοσημείωτον γεγονός ὃχι μόνον διὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ πανελλήνιον πνεῦμα. Ἄν ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἐπετύγχανε καὶ ἡ Σικελία ἐνετάσσετο εἰς τὴν Ἀθηναϊκὴν ἡγεμονίαν, ἡ κυριαρχία ἐπὶ τῆς θαλάσσης τῶν Ἀθηναίων θὰ ἐξετείνετο καὶ εἰς τὴν Δυτικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου, ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς θὰ ἐξηπλοῦτο καὶ εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἡ τύχη τῆς ἀνθρωπότητος θὰ ἡλλασσε πορείαν εὐρυχωροτέραν ἢ ἐπὶ τῶν Ρωμαίων. Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον

1. Ε. Κουρτίου, ἔ.ἀ., τ. 2, σ. 604. Bengtson, ἔ.ἀ., σ. 206, ἔθνα καὶ βιβλιογραφία.

2. Κ. Παπαρρηγόπουλου, ἔ.ἀ., τ. 2, σ. 201. J. Gust. Droysen, Ἱστορία Μ. Ἀλεξάνδρου, μετάφρασις Ἰ. Πανταζίδου, Ἀθῆναι 1899, τ. 1, σ. 18.

3. Κ. Παπαρρηγόπουλου, ἔ.ἀ., τ. 2, σ. 255-256. Ε. Κουρτίου, ἔ.ἀ., τ. 3, σ. 235-236. Ὁ Παπαρρηγόπουλος (τ. 2, σ. 288) ἀντιπαράβλλει τὸν Βρασίδα πρὸς τὸν Λύσανδρον γράφων: «Ὁ Βρασίδας μετεχειρίζετο τὴν ἰδίαν μεγαλοφυΐαν εἰς ὑπηρεσίαν τῆς Σπάρτης καὶ τὴν δύναμιν τῆς Σπάρτης εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ κοινοῦ Ἑλληνικοῦ συμφέροντος. Τοῦτου ἕνεκεν ὁ Βρασίδας ἦτο ἀνὴρ Πανελληνίως. Ὁ Λύσανδρος ἐξ ἐναντίας μετεχειρίζετο τὴν δύναμιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ ἰδιοτελοῦς συμφέροντος τῆς Σπάρτης. Τοῦτου ἕνεκεν εἶπομεν ὅτι ὁ Λύσανδρος ἦτο γνήσιον τέκνον τῆς Σπάρτης».

ὁ Ἀλκιβιάδης, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὰς σοφιστικὰς ἀντιλήψεις, νὰ ἐβλεπε τὰς Ἀθήνας ὡς ἡγεμονίδα πόλιν ἐνὸς τεραστίου κράτους. Γράφει δὲ ὁ Πλούταρχος (Ἀλκιβ. 17,3): «Καὶ Νικίας μὲν ὡς χαλεπὸν ἔργον ὄν τὰς Συρακούσας ἐλεῖν ἀπέτρεπε τὸν δῆμον, Ἀλκιβιάδης δὲ καὶ Καρχηδόνα καὶ Λιβύην ὀνειροπολῶν, ἐκ δὲ τούτων προσγενομένων Ἰταλίαν καὶ Πελοπόννησον ἤδη περιβαλλόμενος, ὀλίγου δεῖν ἐφόδιον τοῦ πολέμου Σικελίαν ἐποιεῖτο. Καὶ τοὺς μὲν νέους αὐτόθεν εἶχεν ἤδη ταῖς ἐλπίσιν ἐπαιρομένους, τῶν δὲ πρεσβυτέρων ἡκροῶντο πολλὰ θαυμάσια περὶ τῆς στρατείας περαινόντων, ὥστε πολλοὺς ἐν ταῖς παλαίστραις καὶ τοῖς ἡμικυκλίοις καθέζεσθαι τῆς τε νήσου τὸ σχῆμα καὶ θέσιν Λιβύης καὶ Καρχηδόνης ὑπογράφοντας»¹.

Ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος ἀποτελεῖ ἀξιόλογον σταθμὸν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ διὰ τὰ πολιτειακὰ γεγονότα. Πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἡ ἠθικὴ δύναμις τῆς πόλεως-κράτους ἦτο καταπληκτικὴ. Δι' αὐτῆς ἐπάλαισεν ἐπιτυχῶς ὁ Ἑλληνισμὸς κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν καὶ ἐπέτελεσε θαύματα πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς δραστηριότητος. Ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πόλιν-κράτος ἐπισυνέβησαν τόσοι καταστρεπτικοὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα ἐμφύλιοι πόλεμοι. Μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον καταπίπτει ἡ ἠθικὴ δύναμις τῆς πόλεως-κράτους. Δημιουργοῦνται μοναρχικαὶ ιδέαι καὶ σκέψεις καθολικοῦ κράτους². Πρὸ τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας ποιηταί, ρήτορες, φιλόσοφοι, πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ συνίστουν τὴν ὑλοποίησιν τῆς πανελληνίου ιδέας διὰ τοῦ ὁμοσπονδιακοῦ ἢ ἐνωτικοῦ τρόπου διακυβερνήσεως. Οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας ἔδρασαν διὰ τοῦ μοναρχικοῦ τρόπου καὶ ἐπέτυχον οὗτοι ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν ὅ,τι δὲν ἐπέτυχον ἐκεῖνοι ἐπὶ δύο καὶ πλέον αἰῶνας. Οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας πολιτικῶς καὶ κοσμοθεωρητικῶς συνέζησαν τὸ ἀθηναϊκὸν πνεῦμα καὶ τὸ δωρικὸν στρατόπεδον³.

Εὐθὺς μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἑλλάδος ἀνέλαβεν ἡ Σπάρτη, ἥτις οὐχὶ ὡς ἐντολοδόχος τῆς βουλῆσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους δρῶσα, ἀλλὰ φοβουμένη τὸν Τισαφέρην, μήπως ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν παραλίων ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας, ἐξέπεμψε μετὰ στρατοῦ τοὺς Θίβρωνα καὶ Δερκυλίδαν πρὸς συνέχισιν τοῦ κατὰ τῶν Περσῶν πολέμου. Ἀποτυχόντων ὁμως τούτων εἰς τὸ ἐγχείρημα τοῦτο, ἀντιτίθεται ἡ ἐκστρατεία εἰς τὸν Ἀγησίλαον. Διὰ τῆς θυσίας δὲ ὁ Ἀγησίλαος εἰς τὴν Ἄρτεμιν ἐν Αὐλίδι τῆς Βοιωτίας, ὅπου ὁ Ἀγαμέμνων εἶχε θυσιάσει πρὸ τῆς εἰς Ἴλιον ἐκστρατείας του, ἤθελε νὰ ἐμφανίσῃ ἑαυτὸν διάδοχον τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ νὰ προσδώσῃ εἰς τὴν ἐκστρατείαν πανελλήνιον χαρακτῆρα,

1. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 271.

2. Ἰ. Παπασταύρου, ἑ.ἀ., τ. 1, σ. 145-150, τ. 2, σ. 159 καὶ 295-296.

3. Droysen, ἑ.ἀ., τ. 1, σ. 92. Δ. Κανατσούλη, Ὁ Ἀρχέλαος καὶ αἱ μεταρρυθμίσεις του ἐν Μακεδονίᾳ, ἑ.ἀ., σ. 90.

ὥς πάλοι ποτὲ ὁ Ἀγαμέμνων (Ξενοφ. Ἑλλην. III, IV, 3-4): «Ἐπαγγειλαμένου δὲ τοῦ Ἀγησιλάου τὴν στρατείαν, διδόασί τε οἱ Λακεδαιμόνιοι ὅσαπερ ἤττησε καὶ ἐξαμήνου σίτον. Ἐπει δὲ θυσάμενος ὅσα ἔδει καὶ τάλλα καὶ τὰ διαβατήρια ἐξήλθε, ταῖς μὲν πόλεσι διαπέμψας ἀγγέλους προεῖπεν ὅσους τε δέοι ἐκασταχόθεν πέμπεσθαι καὶ ὅπου παρῆναι, αὐτὸς δ' ἐβουλήθη ἐλθὼν θῦσαι ἐν Αὐλίδι, ἔνθαπερ ὁ Ἀγαμέμνων ὄτ' εἰς Τροίαν ἔπλει ἔθυετο».

Ἐν Ἀσίᾳ ὁ Ἀγησίλαος πολλὰς νίκας ἤρε κατὰ τῶν Περσῶν καὶ θά διέλυε τὸ Περσικὸν κράτος, ἂν πάλιν πόλεμος ἐνδοελλαδικὸς δὲν ἐξέσπα, ὅστις ἀπέληξεν εἰς τὴν παρὰ τὴν Κορώνειαν μάχην τῷ 394 π.Χ. καὶ ἔνεκεν τοῦ ὁποίου ἠναγκάσθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Γράφει δὲ ὁ Πλούταρχος (Ἀγησίλ. 15, 1-3): «Κινουμένης δὲ τῆς Ἀσίας καὶ πολλαχοῦ πρὸς ἀπόστασιν ὑπεικούσης, ἄρμουςάμενος τὰς αὐτόθι πόλεις, καὶ ταῖς πολιτείαις διχαφόνου καὶ φυγῆς ἀνθρώπων ἀποδοὺς τὸν προσήκοντα κόσμον, ἐγνώκει πρόσω χωρεῖν καὶ τὸν πόλεμον διάραι ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς θαλάττης περὶ τοῦ σώματος βασιλεῖ καὶ τῆς ἐν Ἐκβατάνοις καὶ Σούσοις εὐδαιμονίας διαμάχεσθαι, καὶ περισπᾶσαι πρῶτον αὐτοῦ τὴν σχολήν, ὥς μὴ καθέξοιτο τοὺς πολέμους βραβεύων τοῖς Ἑλλησι καὶ διαφθεύων τοὺς δημαγωγούς. Ἐν τούτῳ δ' ἀφικνεῖται πρὸς αὐτὸν Ἐπικυδίδας ὁ Σπαρτιάτης, ἀπαγγέλλων ὅτι πολλὸς περιέστηκε τὴν Σπάρτην πόλεμος Ἑλληνικὸς, καὶ καλοῦσιν ἐκεῖνον οἱ Ἐφοροὶ καὶ κελεύουσι τοῖς οἴκοι βοηθεῖν. ὦ βάρβαρ' ἐξευρόντες Ἑλληνες κακὰ (Εὐρ. Τρωάδ. 764) τί γὰρ ἂν τις ἄλλο τὸν φθόνον ἐκεῖνον προσείποι καὶ τὴν τότε σύστασιν καὶ σύνταξιν ἐφ' ἑαυτοὺς τῶν Ἑλλήνων; οἱ τῆς τύχης ἄνω φερομένης ἐπελάβοντο, καὶ τὰ ὅπλα πρὸς τοὺς βαρβάρους βλέποντα καὶ τὸν πόλεμον ἤδη τῆς Ἑλλάδος ἐξφκισμένον αὐθις εἰς ἑαυτοὺς ἔτρεψαν». Ὁ ἴδιος Πλούταρχος γράφει πάλιν (Ἀγησίλ. 40, 3): «Καὶ τούτων ὑπὲρ τριάκοντα πάντων μέγιστος καὶ δυνατώτατος γενόμενος, καὶ σχεδὸν ὅλης τῆς Ἑλλάδος ἡγεμὼν καὶ βασιλεὺς νομισθεὶς». Γράφει δὲ δι' αὐτὸν ὁ Ἰσοκράτης (Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀρχίδαμον II): «μόνος γὰρ Ἀγησίλαος ὧν ἡμεῖς ἴσμεν ἐπιθυμῶν ἅπαντα τὸν χρόνον διετέλεσε τοὺς μὲν Ἑλλήνας ἐλευθερῶσαι, πρὸς δὲ τοὺς βαρβάρους πόλεμον ἐξενεγκεῖν». Ἄν δὲν ἔφερεν εἰς πέρας τὰ πανελλήνια σχέδιά του ὁ Ἀγησίλαος, λόγῳ τοῦ ἐκραγέντος ἐν Ἑλλάδι Κορινθιακοῦ πολέμου, ἐδίδαξε καὶ αὐτὸς καὶ ἡ ἀνάβασις καὶ ἡ κάθοδος τῶν Μυρίων ὅτι τὸ Περσικὸν κράτος εὐρίσκετο ἐν παρακμῇ¹.

Τὴν πανελλήνιον ιδέαν εἶχεν ἐνστερνισθῇ καὶ ὁ ναύαρχος τῶν Λακεδαιμονίων Καλλικρατίδας, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Ξενοφὼν εἰς τὰ Ἑλληνικά γράφει (1, 6, 7): «Καλλικρατίδας δὲ ἀχθεσθεὶς τῇ ἀναβολῇ καὶ ταῖς ἐπὶ τὰς θύρας φοιτήσεσιν ὀργισθεὶς καὶ εἰπὼν ἀθλιωτάτους εἶναι τοὺς Ἑλλήνας, ὅτι

1. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἑ.ά., τ. 2, σ. 323. Ε. Κουρτίου, ἑ.ά., τ. 4, σ. 251. Γ. Παπασταύρου, ἑ.ά., τ. 2, σ. 170. Χρ. Νάλτσα, ἑ.ά., σ. 141.

βαρβάρους κολακεύουσιν ἔνεκα ἀργυρίου, φάσκων τε, ἂν σωθῇ οἴκαδε, κατὰ γε τὸ αὐτοῦ δυνατὸν διαλλάξειν Ἀθηναίους καὶ Λακεδαιμονίους, ἀπέπλευσεν εἰς Μίλητον». Δι' αὐτὸν πάλιν γράφει ὁ Διόδωρος (XIII, 76,2): «Οὗτος δὲ νέος μὲν ἦν παντελῶς, ἄκακος δὲ καὶ τὴν ψυχὴν ἀπλοῦς, οὕτω τῶν ξενικῶν ἠθῶν πεπειραμένος, δικαιοτάτος δὲ Σπαρτιατῶν».

Ὅπαδός τῆς πανελληνίου ιδέας ἦτο καὶ ὁ τύραννος τῶν Φερῶν Ἰάσων, ὅστις παρέλαβε τῷ 378 π.Χ. τὴν ἐξουσίαν. Οὗτος συνήνωσεν ἀπάσας τὰς πόλεις τῆς Θεσσαλίας ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του καὶ ἀνεκηρύχθη ταγὸς τῆς Θεσσαλίας. Ἐσκόπει νὰ γίνῃ ἡγεμὼν ὅλης τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡγούμενος αὐτῆς νὰ καθυποτάξῃ τὸ Περσικὸν κράτος. Γράφει δὲ ὁ Ξενοφῶν (Ἑλλην. VI, 1, 12): «Οἶσθα δὲ δήπου ὅτι καὶ βασιλεὺς ὁ Περσῶν οὐ νήσους ἀλλ' ἡπειρὸν καρπούμενος πλουσιώτατος ἀνθρώπων ἐστίν· ὃν ἐγὼ (Ἰάσων) ὑπήκοον ποιήσασθαι ἔτι εὐκατεργαστότερον ἡγοῦμαι εἶναι ἢ τὴν Ἑλλάδα. Οἶδα γάρ πάντας τοὺς ἐκεῖ ἀνθρώπους πλὴν ἐνὸς μᾶλλον δουλείαν ἢ ἀλκὴν μεμελετηκότας, οἶδα δὲ ὑφ' οἷας δυνάμει καὶ τῆς μετὰ Κύρου ἀναβάσεως καὶ τῆς μετ' Ἀγησιλάου εἰς πᾶν ἀφίκετο βασιλεύς». Διὸ καὶ ὁ Ἰάσων τὸ φθινόπωρον 371 π.Χ. σημαίνει συναγεμὸν καὶ πολεμικὴν κινητοποίησιν τῶν κατοίκων τῆς Θεσσαλίας πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς πανελληνίου ἐθνικῆς ἀποστολῆς. Ἐπρόκειτο δὲ κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν Πυθικῶν ἀγώνων, εἰς οὓς θὰ συμμετεῖχε μετὰ πάσης μεγαλοπρεπειας, νὰ ἀναγγεῖλῃ εἰς τὸ πανελλήνιον τὸ ἐθνικὸν αἷτημα τῆς φυλῆς καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν τοῦ θεοῦ, ὥς θὰ πράξῃ βραδύτερον ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος εἰς τὸ Δίον.

Ὁ Ἰσοκράτης γράφει διὰ τὸν Ἰάσωνα (Φίλιππος 119): «ἐκ πολλῶν δ' ἂν κατανοήσεις, ὅτι δεῖ τοῦτον τὸν τρόπον πράττειν, μάλιστα δ' ἐκ τῶν Ἰάσωνι συμβάντων. Ἐκεῖνος γάρ οὐδὲν τοιοῦτον οἶον σὺ κατεργασάμενος μεγίστης δόξης ἔτυχεν, οὐκ ἐξ ὧν ἔπραξεν, ἀλλ' ἐξ ὧν ἔφησεν· ἐποιεῖτο γὰρ τοὺς λόγους ὥς εἰς τὴν ἡπειρὸν διαβησόμενος καὶ βασιλεῖ πολέμῳ».

Ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (XV, 60) γράφει: «Ἄμα δὲ τούτοις πραττομένοις Ἰάσων ὁ Φερῶν τύραννος, συνέσει τε στρατηγικῇ διαφέρων καὶ πολλοὺς τῶν περιοίκων εἰς συμμαχίαν προσαγαγόμενος, ἔπεισε τοὺς Θετταλοὺς ἀντιποιεῖσθαι τῆς τῶν Ἑλλήνων ἡγεμονίας· ταύτην γὰρ ὥσπερ ἔπαθλον ἀρετῆς προκίεσθαι τοῖς δυνάμενοις αὐτῆς ἀμφισβητήσαι». Ὁ Ἰάσων ἦτο πολὺ γνῶριμος τῶν ἀριστοκρατικῶν γενῶν τῶν Ἀθηνῶν, φίλος τοῦ Τιμοθέου καὶ Ἰσοκράτους καὶ μαθητῆς καὶ θαυμαστῆς τοῦ Γοργίου. Διὸ καὶ φαίνεται πιθανὸν ὅτι παρὰ τοῦ Ἰσοκράτους καὶ σοφιστοῦ Γοργίου ἐμῶθη εἰς τὴν πανελλήνιον ιδέαν ἡ ἴσως συνέφερεν αὕτη πολιτικὴ εἰς αὐτόν. Πιστεῖουν δὲ τινες ὅτι ἂν ὁ Ἰάσων δὲν ἐδόλοφονεῖτο τῷ 370 π.Χ., ἴσως θὰ προελάμβανε τὸν Φίλιππον εἰς τὸ μεγαλεπήβολον ἔργον του¹. Ἀμφίβολον ὁμως εἶναι,

1. Ε. Κουρτίου, ἑ.ἀ., τ. 4, σ. 546. Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπ. Δρανδάκη, τ. 12, ἀρθρ.

ἂν θὰ ἐγίνετο τοῦτο, διότι οἱ Θεσσαλοὶ δὲν ἦσαν Μακεδόνες καὶ ἡ πολιτικὴ ἰσχὺς τοῦ Ἰάσονος ἐν Θεσσαλίᾳ οὐδὲ εἰς σύγκρισιν ἀπλὴν θὰ ἀντεῖχε πρὸς τὴν πανίσχυρον ἐξουσίαν τοῦ Φιλίππου καὶ Ἀλεξανδρου ἐπὶ τῶν Μακεδόνων.

Ὁ Ἐπαμεινώνδας δημιουργήσας τὴν ἡγεμονίαν τῶν Θηβῶν δὲν ἦτο καὶ αὐτὸς ἀμέτοχος τῆς πανελληνίου σκέψεως καὶ ιδέας. Εἰσήγαγεν ἡ ἐνίσχυσε τὴν φιλοσοφίαν ἐν Θήβαις¹. Ἐθεώρει τὸν Ἑλληνισμόν πνευματικὸν ἀγαθόν, ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ τόπου τῆς γεννήσεως. Διὰ τοῦτο ἀπέφευγεν, ὅσον ἦτο δυνατόν, τὰς αἵματηρὰς μάχας. Πᾶσαι δὲ αἱ ἐκστρατεῖαι αὐτοῦ δὲν ὤρμηθησαν ἐκ δίψης ἐκδικήσεως, ἀλλ' ἐκ λόγων ἀνωτέρας ἠθικῆς ἀρχῆς καὶ κυρίως πῶς νὰ ἐπιβληθοῦν αἱ Θῆβαι ἐπὶ τῆς Σπάρτης καὶ τῶν ἄλλων πόλεων τῆς Ἑλλάδος μὲ τὸν πλέον ἀνώδυνον τρόπον, διὰ νὰ ἐκπληρώσῃ, ὥς τὸ ἀντελαμβάνετο, τὸ πανελληνιον χρέος, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο εὐρύτερον, ἂν δὲν ἐφονεύετο ἐν Μαντινείᾳ². Γράφει δὲ ὁ Ξενοφῶν (Ἑλλην. VII, V, 26): «συνεληλυθίας γὰρ σχεδὸν ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀντιτεταγμένων, οὐδεὶς ἦν ὅστις οὐκ ᾔετο, εἰ μάχῃ ἔσοιτο, τοὺς μὲν κρατήσαντας ἄρξειν, τοὺς δὲ κρατηθέντας ὑπὸ κούρας ἔσεσθαι». Πλὴν ὁμως αἱ μεγαλεπήβολοι ιδέαι τοῦ Ἐπαμεινώνδου ἐτάφησαν εἰς τὴν μάχην τῆς Μαντινείας τῷ 362 π.Χ.³ Διὰ τῆς ἐν Μαντινείᾳ μάχης, κατεδείχθη εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ πρὸς ὁμόνοιαν ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη, διότι ἀπαλλαγὴ ἐκ τῶν δεινῶν οὐκ ἔσται, ἂν δὲν ὁμονοήσουν καὶ δὲν ἐκτρέψουν τὸν ροῦν τῆς ζωτικότητός των ἐναντίον τοῦ ὁμολογημένου ἐχθροῦ, τῶν Περσῶν. Πρὸς τοῦτο συνήφθη, εὐθὺς μετὰ τὴν μάχην τῆς Μαντινείας, «κοινὴ εἰρήνη» μεταξὺ ὅλων τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ἡ εἰρήνη αὕτῃ συνηγόρει ὑπὲρ τῆς πανελληνίου ιδέας⁴.

Πραγματοποιήσιν τῆς πανελληνίου ιδέας ἠθέλησε νὰ ἐπιτύχῃ καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Ἀρχίδαμος, υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Ἀγησιλάου, βασιλεύσας ἀπὸ τοῦ 361-368 π.Χ. καὶ κληρονομήσας τὸ μεγάλῳπνον πρόγραμμα

«Ἰάσων ὁ Φερῶν». Bengtson, ἑ.ἀ., σ. 268. Ἰ. Παπασταύρου, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 183.

1. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 357. Ε. Κουρτίου, ἑ.ἀ., τ. 4., σ. 410, 612.

2. Ε. Κουρτίου, ἑ.ἀ., τ. 4, σ. 500, 608.

3. Ε. Κουρτίου, ἑ.ἀ., τ. 4, σ. 412, 616, ἐνθα γράφεται: «Ἦτο δὲ ὁ Ἐπαμεινώνδας πρῶτον Ἕλληνας καὶ ἔπειτα Θηβαίους, καὶ παρεσκεύασεν οὕτω τὴν ἀντίληψιν ἐκείνην, καθ' ἣν ὁ Ἑλληνισμὸς ἔθεωρεῖτο ἀγαθὸν πνευματικόν, ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ τόπου τῆς γεννήσεως, καὶ τοιαύτῃ εἶναι ἡ ἀντίληψις τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων, οἵτινες διὰ τοῦτο ἐκλήθησαν παρὰ τῶν νεωτέρων χρόνοι τοῦ Ἑλληνισμοῦ».

Ὁ Διόδωρος (XV, 39,2) γράφει: «Οὗτος (Ἐπαμεινώνδας) γὰρ οὐ μόνον τῶν ὁμοεθνούντων, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν Ἑλλήνων πολὺ προσέχεν ἀνδρεία τε καὶ στρατηγικὴ συνέσει. Μετέσχε γὰρ ἐπὶ πολὺ πάσης παιδείας, καὶ μάλιστα τῆς Πυθαγορικῆς φιλοσοφίας».

4. Ἰ. Παπασταύρου, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 208.

τοῦ πατρὸς μὲ διάφορον γεωγραφικὸν προσανατολισμόν. Οὗτος ἐπολέμησεν ἐναντίον τῶν Λευκανῶν ἐπὶ ἑπταετίαν εἰς Κάτω Ἰταλίαν, ἡγούμενος τῶν ἀποίκων τῆς Σπάρτης Ταραντίνων, ἔνθα καὶ ἐφονεύθη. Ἔστησαν δὲ τὸν ἀνδριάντα του ἐν Ὀλυμπίᾳ οἱ Σπαρτιᾶται. Ὁ δὲ Ἰσοκράτης ἔγραψε τὸν πρὸς Ἀρχίδαμον λόγον, ὡς καὶ μίαν πρὸς αὐτὸν ἐπιστολήν. Ἐν αὐτῇ (παρ. 19) γράφει: «Ἐγὼ μὲν γάρ φημι χρῆναί σε πάντων ἀφείμενον τῶν ἄλλων δυοῖν τούτοις προσέχειν τὸν νοῦν, ὅπως τοὺς μὲν Ἑλληνας ἀπαλλάξεις τῶν πολέμων καὶ τῶν ἄλλων κακῶν τῶν νῦν αὐτοῖς παρόντων, τοὺς δὲ βαρβάρους παύσεις ὑβρίζοντας καὶ πλείω κεκτημένους ἀγαθὰ τοῦ προσήκοντος».

Ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ πανελλήνιον πνεῦμα ἦτο καὶ ὁ Διονύσιος ὁ πρεσβύτερος, τύραννος τῶν Συρακουσῶν, πρὸς τὸν ὁποῖον γράφει ἐπιστολήν ὁ Ἰσοκράτης καὶ λέγει ἐν αὐτῇ (παρ. 7): «Ἐπειδὴ δ' ὑπὲρ τῆς τῶν Ἑλλήνων σωτηρίας παρεσκεύασμαι συμβουλευεῖν, πρὸς τίν' ἂν δικαιότερον διαλεχθεῖην ἢ πρὸς τὸν πρωτεύοντα τοῦ γένους καὶ μεγίστην ἔχοντα δύναμιν;». Ἐπιλοδοῖσι οὗτος νὰ ἀποκτήσῃ πανελλήνιον φήμην καὶ νὰ ἀναγνωρισθῇ πανελλήνιος ἡγέτης. Ἀπέτυχεν ὅμως καὶ οὗτος, διότι, εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ ἐνώσῃ τοὺς Ἑλληνας, ἐστηρίχθη ἐπὶ τῆς πόλεως-κράτους. Οὕτω λοιπὸν τόσον αἱ Ἀθῆναι, ὅσον καὶ ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Θῆβαι καὶ ἡ Θεσσαλία καὶ αἱ Συρακοῦσαι ἀπέτυχον εἰς τὴν προσπάθειάν των νὰ ἐνώσουν τοὺς Ἑλληνας καὶ νὰ ἀποβῶσιν ἡγέτιδες δυνάμεις ἐπὶ πανελληνίου κλίματος καὶ πανελληνίου πολιτικῆς, ὑλοποιουμένου τοῦ ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων ἐθνικοῦ ὁράματος, διὰ τὰς ἐγγενεῖς ἀδυναμίας τῆς πόλεως-κράτους, ἀθεραπεύτους, ὡς τοῦλάχιστον ἀντιμετωπίζοντο αὐταὶ μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Φιλίππου καὶ Μ. Ἀλεξάνδρου¹.

Οἱ δὲ μετὰ ταῦτα συμμαχικὸς καὶ ἱερὸς πόλεμος ἐπικυροῦν τὴν ἀνίατον νόσον τῆς πόλεως-κράτους, τὴν ὁποίαν ἐθεράπευσε μόνον ἡ χειρουργικὴ μάχαιρα τῆς ἐθνικῆς μοναρχικῆς πολιτικῆς².

1. Κ. Παπαρρηγόπουλου, ἔ.α., τ. 2, σ. 388.

2. Ὁ Ἰσοκράτης (Εὐαγόρ. 40) ἐπαινεῖ τὴν μοναρχίαν καὶ γράφει: «Νῦν δ' ἅπαντες ἂν ὁμολογήσειαν τυραννίδα καὶ τῶν θεῶν ἀγαθὸν καὶ τῶν ἀνθρωπίνων μέγιστον καὶ σεμνότερον καὶ περὶ μάχῃον εἶναι». Ὁ Παπαρρηγόπουλος, ἔ.α., τ. 2, σ. 388, γράφει: «Ἡ δὲ κυρίως Ἑλλάς λοιπὸν, ἡ μητρόπολις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, διετέλει ἤδη ἄνευ ἡγεμόνος, καὶ οὐδὲ ὑπῆρχε πιθανότης ὅτι δύναται νὰ ἀπαρτίσῃ πλεόν κράτος ἐν. Ὁ σκοπὸς οὗτος, ὃν ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας ἀδιακόπως ἐπεδίωξεν, ἀπεδείχθη διὰ πείρας μακρὰς ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκπληρωθῇ ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ πολιτικοῦ βίου οἷος εἶχε διαμορφωθῇ ἐπὶ τῆς πρώτης τοιαύτης ἱστορικῆς περιόδου, ὥστε ἦτο πρόδηλον ὅτι ὁ διηρημένος καὶ ἐκλελυμένος ἐκεῖνος κόσμος ἤθελεν ἀφεύκτως νεκρωθῇ, ἐὰν δὲν ἐπῆρχετο νέον στοιχεῖον ἐπιτήδειον νὰ συναρμολογήσῃ αὐτὸν αὐθις καὶ νὰ ζωογονήσῃ».

Εἰς τὴν πολιτικὴν ὑπερῃμύνθη τοῦ πανελληνίου πνεύματος ἐν Ἀθήναις τὸ φιλομακεδονικὸν κόμμα, τοῦ ὁποῖου ἀρχηγὸς ἦτο ὁ Αἰσχίνης καὶ συμπαρσάταται ὁ Εὐβουλος καὶ ὁ Δημάδης. Ὁ στρατηγὸς Φωκίων ἐτάχθη μεταξὺ Δημοσθένους καὶ Ἰσοκράτους. Ἐπεδίωκε τὴν ἰσορροπίαν μεταξὺ φιλομακεδονικοῦ καὶ ἀντιμακεδονικοῦ κόμματος καὶ τὴν συνδιαλλαγὴν αὐτῶν, φρονῶν ὅτι δὲν συμφέρει ὁ πρὸς τὸν Φίλιππον πόλεμος. Διὸ καὶ ὁ Πλούταρχος γράφει (Φωκίων 21): «Γράψαντος δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ τριήρων ὅπως ἀποστείλωσιν αὐτῷ, καὶ τῶν ρητόρων ἐνισταμένων, τῆς δὲ βουλῆς τὸν Φωκίωνα λέγειν κελευούσης, «λέγω τοῖνυν ὑμῖν» εἶπεν, «ἢ τοῖς ὅλοις κρατεῖν ἢ τοῖς κρατούσι φίλους εἶναι». Ὁ Φωκίων ἀπετέλει τὴν ἐνσάρκωσιν τῆς ἀκεραιότητος καὶ σωφροσύνης εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος, ἐξετίμα δὲ τοῦτον ὁ Δημοσθένης καὶ ὡς ρήτορα¹.

Βεβαίως τὸ ἀντιμακεδονικὸν κόμμα, τοῦ ὁποῖου ἀρχηγὸς ἦτο ὁ Δημοσθένης καὶ συνακόλουθος ὁ Ὑπερίδης, κατεπολέμησε τὴν πολιτικὴν τοῦ φιλομακεδονικοῦ κόμματος ὄχι τόσον ἀπὸ ἀντίθεσιν εἰς τὸ πανελλήνιον πνεῦμα, ὅσον ἀπὸ ἀγάπην καὶ λατρίαν πρὸς τὸ δαιμόνιον πτολίεθρον καὶ τὴν αἴγλην αὐτοῦ ἐπὶ τῆς Περικλείου ἐποχῆς. Τὸ πολιτικὸν πρόγραμμα τοῦ Δημοσθένους εὐρίσκομεν κυρίως εἰς τὸν «περὶ στεφάνου» λόγον αὐτοῦ, τοῦ δὲ Αἰσχίνου εἰς τὸν «κατὰ Κτησιφῶντος» λόγον. Ὁ Δημοσθένης καὶ ὁ Αἰσχίνης δίδουν τὴν μάχην εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Δήμου τῶν Ἀθηναίων ὡς ρήτορες καὶ πολιτικοὶ ἄνδρες, ὡς ἀρχηγοὶ δύο πολιτικῶν παρατάξεων καὶ δύο πολιτικῶν προγραμμάτων, ὁ μὲν Δημοσθένης ὡς ἐκπρόσωπος τῆς πόλεως-κράτους, ὁ δὲ Αἰσχίνης τῆς ἡνωμένης Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου. Gloria sic transit. Ὁ μὲν Αἰσχίνης ἡττᾶται κατὰ τὴν ὡς ἄνω πολιτικὴν μάχην, τῷ 330 π.Χ., καὶ ἀπέρχεται ἐξ Ἀθηνῶν, μηδέποτε ἐπιστρέψας. Ὁ δὲ Δημοσθένης, καίτοι ἀπέβη «ἐπιστάτης τῶν ὅλων πραγμάτων» ἐπὶ μίαν ὀκταετίαν, ἀναγκάζεται τῷ 322 π.Χ. νὰ πῇ τὸ κῶνειον εἰς τὸν ἐν Καλαυρίᾳ ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος. Οὕτω τὸ κατεστημένον συγκροτεῖ ἡ Μακεδονικὴ μοναρχία, ὑπὸ τὰ πλήγματα τῆς ὁποίας ρικνοῦται ἡ

1. Πλούταρχου Φωκίων 5, 5 καὶ 5, 9. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἐ.ἀ., τ. 2, σ. 404, τ. 3, σ. 54. Ε. Κουρτίου, ἐ.ἀ., τ. 5, σ. 333-334, 555.

Ὁ Παπασταύρου, ἐ.ἀ., τ. 2, σ. 297, γράφει: «Μέσα εἰς τὰς δύο ἄκρας ἀντιθέσεις τῶν δύο τούτων πολιτικῶν ρευμάτων (τοῦ φιλομακεδονικοῦ καὶ ἀντιμακεδονικοῦ κόμματος) παρουσιάσθη τότε ὡς μέση κατάσταση τὸ κόμμα τοῦ Φωκίωνα. Ὁ συνετὸς αὐτὸς ἄνδρας ἀνεπηρέαστος ἀπὸ κενᾶς θεωρίας, μακρὰ ἀπὸ κάθε ὑπόνοιαν ἐξαγορᾶς τῆς συνειδήσεώς του καὶ δοξομανίας, ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἐκτιμῇ καλῶτερα τὴν κατάστασιν κυρίως ἀπὸ στρατιωτικῆς πλευρᾶς, λόγῳ τῶν στρατιωτικῶν του προσόντων. Ἐπειδὴ δὲ εἶχε σαφῆ ἀντίληψιν τῆς στρατιωτικῆς ὑπεροχῆς τοῦ Φιλίππου, ἦτο ἐναντίον τῆς πολιτικῆς τοῦ Δημοσθένους ποῦ ἔφερε τὴν πόλιν εἰς πόλεμον μὲ τὸν Φίλιππον». Χρ. Νάλτσας, ἐ.ἀ., σ. 373-384, 430-452.

Ἑλληνική Δημοκρατία¹. Οἱ Γερμανοὶ ἱστορικοὶ Droysen², Beloch³ καὶ Wilcken⁴, ὡς καὶ τινες ἄλλοι ἐθεώρουν τὸν Δημοσθένη φορέα στενοῦ τοπικιστικοῦ καὶ ἀναχρονιστικοῦ πνεύματος, ἀνικάνου νὰ κατανοήσῃ τὴν πανελλήνιον σημασίαν τῆς πανελληνίου πολιτικῆς τοῦ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου, ἀντιθέτως ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Werner Jaeger κρίνει ὅτι εἰς ὅλον τοῦ τὸ ἔργον εἶναι ὁρατὴ ἡ πανελλήνιος σκέψις τοῦ Δημοσθένους⁵. Τὸ πανελλήνιον μήνυμα τοῦ Δημοσθένους μᾶς προβληματίζει κυρίως: α) εἰς τὸν III Φιλίππικόν (§ 19): «Καὶ τοσοῦτόν γ' ἀφέστηκα τῶν ἄλλων, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τῶν συμβουλευόντων, ὥστ' οὐδὲ δοκεῖ μοι περὶ χερρονήσου νῦν σκοπεῖν οὐδὲ Βυζαντίου, ἀλλ' ἐπαμῦναι μὲν τούτοις, καὶ διατηρῆσαι μῆτι πάθωσιν, καὶ τοῖς οὖσιν ἐκεῖ νῦν στρατιώταις πάνθ' ὅσων ἂν δέωνται ἀποστεῖλαι, βουλευέσθαι μέντοι περὶ πάντων τῶν Ἑλλήνων ὡς ἐν κινδύνῳ μεγάλῳ καθεστώτων»· β) εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς Ροδίων ἐλευθερίας (§ 30) «ἐπειδὴ τοίνυν ὑμῖν ἐγνωκέναι τὰ δίκαια ποιεῖν ὑπάρχει, ὅπως καὶ πρᾶξι ταῦτ' ἐφ' ὑμῖν ἔσται δεῖ σκοπεῖν. Ἔσται δὲ ταῦτα, ἐὰν ὑποληφθῇτε κοινοὶ προστάται τῆς πάντων ἐλευθερίας εἶναι»· καὶ γ) εἰς τὸν περὶ τῶν ἐν χερρονήσῳ (§ 49): «αἰσχρὸν μὲν νῆ τὸν Δία καὶ πάντας τοὺς θεοὺς καὶ ἀνάξιον ὑμῶν καὶ τῶν ὑπαρχόντων τῇ πόλει καὶ πεπραγμένων τοῖς προγόνοις, τῆς ἰδίας ἔνεκα ῥαθυμίας τοὺς ἄλλους πάντας Ἑλλήνας εἰς δουλείαν προέσθαι, καὶ ἔγωγ' αὐτὸς μὲν τεθνάναι μᾶλλον ἂν ἢ ταῦτ' εἰρηκέναι βουλοίμην».

Ἄρα αἱ περὶ τῶν πολιτικῶν ἰδεῶν τοῦ Δημοσθένους κρίσεις τῶν ἱστορικῶν καὶ πολιτικῶν διχάζονται εἰς ὑπερμάχους καὶ ἀντιπάλους, ἀπορρέουσαι ἢ ἐπιρραζόμεναι καὶ ἐκ τῶν πολιτειακῶν τῶν πεποιθήσεων. Πάντως ὁμοῦς ὁ Δημοσθένης μένει πιστὸς εἰς τὰς ὑψηλὰς παραδόσεις τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, βλέπει τὴν πόλιν τοῦ Περικλέους καὶ Κίμωνος. Ἀντιπαθεῖ τὴν πόλιν τοῦ Εὐδούλου, ἣτις ἦτο καταπεπτωκυῖα καὶ ἀπρακτοῦσα περὶ πάντα, ἡ δὲ εἰρήνη ἐξησφάλιζε τὰ συμφέροντα τῶν κυβερνώντων. Ὅρθως δὲ γράφει ὁ Πλούταρχος (Δημοσθ. 16, 1): «Ἡ δὲ τοῦ Δημοσθένους πολιτεία

1. K. Παπαρρηγοπούλου, ἑ.ἀ., τ. 3, σ. 103, τ. 2, σ. 404-405. E. Κουρτίου, ἑ.ἀ., τ. 5, σ. 445-449. A. Croiset, ἑ.ἀ., τ. 5, σ. 729-733. Ἱ. Παπασταύρου, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 295-297. A. Lesky, Ἱστορία Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, μετάφρασις Ἀ. Τσοπανάκη, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 834. «Πάπυρος-Λαρούς» ἑ.ἀ., τ. 5, ἀρθρ. «Δημοσθένης».

2. Droysen, ἑ.ἀ., τ. 1, σ. 45-47.

3. Beloch, Griechische Geschichte, ἑ.ἀ., III, 1, σ. 507, 579-580.

4. U. Wilcken, Philipp II. v. Makedonien u. die panhell. Idee, S-B. Berl. Akad. 1929, XVIII, 291 κ.ε. Τοῦ ἰδίου, Alexander der Grosse, Leipzig 1931, σ. 24-25 καὶ Griechische Geschichte, ἑ.ἀ., σ. 157.

5. W. Jaeger, Demosthenes, Berlin 1939, σ. 92, 171. Παρομοίας σκέψεις πρὸς τὸν Jaeger κάμνει καὶ ὁ Croiset, ἑ.ἀ., τ. 5, σ. 730. Χρ. Νάλτσας, ἑ.ἀ., σ. 385-430, 765-766.

φανερὰ μὲν ἦν ἔτι καὶ τῆς εἰρήνης ὑπαρχούσης οὐδὲν ἑῶντος ἀνεπιτίμητον τῶν πραττομένων ὑπὸ τοῦ Μακεδόνο, ἀλλ' ἔφ' ἐκάστω χαράττοντος τοὺς Ἀθηναίους καὶ διακαίοντος ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον. Διὸ καὶ παρὰ Φιλίππῳ πλείστος ἦν λόγος αὐτοῦ· καὶ ὅτε πρεσβεύων δέκατος ἦκεν εἰς Μακεδονίαν ἤκουσε μὲν ἀπάντων ὁ Φίλιππος, ἀντεῖπε δὲ μετὰ πλείστης ἐπιμελείας πρὸς τὸν ἐκείνου λόγον».

Οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου κατάληψιν τῶν ἐφ' Ἑλλησπόντῳ πόλεων καὶ τῆς Ὀλύμπου βλέποντες τὴν αὔξησιν τούτου ἔπεμπον πρέσβεις εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις, αἰτοῦμενοι συμμαχίαν καὶ ἐνότητα ἐνεργείας διὰ τὴν καταπολέμησιν τοῦ Φιλίππου. Διὸ γράφει ὁ Διόδωρος (XVI, 54): «Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι τὴν αὔξησιν ὑφορώμενοι τοῦ Φιλίππου τοῖς αἰεὶ πολεμουμένοις ὑπ' αὐτοῦ ἐβοήθουν, πρέσβεις ἀποστέλλοντες ἐπὶ τὰς πόλεις καὶ παρακαλοῦντες τηρεῖν τὴν αὐτονομίαν καὶ τοὺς ἐπὶ τὴν προδοσίαν ὁρμῶντας τῶν πολιτῶν θανάτῳ κολάζειν» ἐπηγγέλλοντο δὲ πᾶσι συμμαχήσειν, καὶ φανερώς ἑαυτοὺς πολέμιους ἀποδείξαντες τῷ βασιλεῖ διεπολέμουν πρὸς Φίλιππον. Μάλιστα δ' αὐτοὺς παρώξυνε προστήναι τῆς Ἑλλάδος Δημοσθένης ὁ ῥήτωρ, δεινότατος ὢν τῶν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους Ἑλλήνων». Καὶ ἔτι κατωτέρω γράφει: «Ἐγκατασκευάζων (Φίλιππος) οὖν ἐν ταῖς πόλεσι προδότας διὰ τῆς δωροδοκίας, καὶ τοὺς δεχομένους τὸ χρυσίον ξένους καὶ φίλους ὀνομάζων, ταῖς πονηραῖς ὁμιλίαις διέφθειρε τὰ ἦθη τῶν ἀνθρώπων. Μετὰ δὲ τὴν ἄλωσιν τῆς Ὀλύμπου Ὀλύμπια ποιήσας τοῖς θεοῖς ἐπινίκια μεγαλοπρεπεῖς θυσίας συνετέλεσε· πανήγυριν δὲ μεγάλην συστήσάμενος καὶ λαμπροὺς ἀγῶνας ποιήσας, πολλοὺς τῶν ἐπιδημούντων ξένων ἐπὶ τὰς ἐστιάσεις παρελάμβανε».

Ἐπίσης ὁ Δημοσθένης εἰς τὸν «Περὶ τῆς παραπρεσβείας» λόγον του (304) γράφει: «Τίς ὁ πείσας ὑμᾶς μόνον οὐκ ἐπὶ τὴν ἐρυθρὰν θάλατταν πρεσβείας πέμπειν, ὥς ἐπιβουλευομένης μὲν ὑπὸ Φιλίππου τῆς Ἑλλάδος, ὑμῖν δὲ προσήκον προορᾶν ταῦτα καὶ μὴ προῖεσθαι τὰ τῶν Ἑλλήνων; Οὐχ ὁ μὲν γράφων τὸ ψήφισμα Εὐβουλος ἦν, ὁ δὲ πρεσβεύων εἰς Πελοπόννησον Αἰσχίνης οὗτος; Ἐλθὼν δ' ἐκεῖσε, ἅττα μὲν ποτε διελέχθη καὶ ἐδημηγόρησεν, αὐτὸς ἂν εἰδείη, ἃ δ' ἀπήγγελλε πρὸς ὑμᾶς, ὑμεῖς οἶδ' ὅτι μέμνησθε πάντες».

Ὁ Εὐβουλος καὶ οἱ περὶ αὐτόν, κατευθύνοντες τὰ πράγματα τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ 354-338 π.Χ., ἀπέστεργον τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς εὐκολίας τοῦ βίου, μὴ ἐπιθυμοῦντες νὰ στρατεύωνται καὶ νὰ διακινδυνεύουν, ἐξαγοράζοντες τὰς ἀνέσεις αὐτάς διὰ χρηματικῶν θυσιῶν. Ὁ Ἀθηναῖος πολίτης, τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, διαχωρίζει ἑαυτὸν ἐκ τῆς πολιτείας, θραύει τὸν ἄρρηκτον δεσμόν του πρὸς τὴν πόλιν-κράτος. Ὁ πολίτης γίνεται ἄτομον καὶ καλλιεργεῖται ὁ ἐγωϊσμός. Δημιουργεῖται ὑπερτροφικὸς ἀτομισμὸς καὶ ὠφελισμὸς. Ἀποφεύγουν οἱ Ἀθηναῖοι πολῖται τὴν στράτευσιν καὶ συνιστᾶται μισθοφορικὸς στρατός. Ὁ Εὐβουλος καὶ τὸ κόμμα του ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν ἀκώλυτον διακί-

νησιν τῶν ἐμπορευμάτων καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐπιθυμεῖ τὴν εἰρήνην, εἶναι φιλειρηνικός ἀντὶ πάσης θυσίας. Ἐψήφισε νόμον, δι' οὗ ἐτιμωρεῖτο διὰ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου πᾶς ὁ προτείνων τὴν χρησιμοποίησιν τῶν θεωρικῶν χρημάτων ὡς στρατιωτικῶν. Εὐρισκόμεθα ἐν ὧσι μᾶς δημοκρατίας συκοφαντῶν, δημαγωγῶν, μισθοφόρων, φυγάδων καὶ ἐταιρῶν¹. Ὑπὸ τοιαύτας προϋποθέσεις, ἡ Ἀθηναϊκὴ δημοκρατία δὲν ἠδύνατο μῆτε τοὺς Ἑλληνας νὰ ἐνώσῃ, κατατρυχομένους ὑπὸ τῆς μικροπολιτικῆς, τοῦ μίσους καὶ τῆς διχονοίας, τόσον ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Ἑλλάδι, ὅσον καὶ ἐν τῇ νησιωτικῇ καὶ ἀποικιακῇ, μῆτε τοὺς περιέρποντας βαρβάρους νὰ ἀποδυναμώσῃ ἢ νὰ ὑποτάξῃ. Συνεπῶς ἡ μάχη τῆς Χαιρωνείας ἐπεσφράγισε τὸν τάφον τῆς κλασσικῆς Ἑλλάδος, τῆς πόλεως-κράτους, καὶ ἤγειρεν εἰς δόξαν τὴν Ἑλληνιστικὴν Ἑλλάδα ἀναλώμασι τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ, μεταπλάσασα ταύτην ἐξ ἐκείνης².

Καὶ ὁ Δημοσθένης θαυμάζεται ὡς ἄγαν φιλόπατρις καὶ θερμός, ἀλλὰ ρωμαντικός ἰδεολόγος καὶ λάτρης τῆς Ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας καὶ Ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας, μὴ δυνηθεὶς νὰ διίδη τὸ δημιουργούμενον ὑπὸ ἀκμαίας καὶ σφριγώσης ἑλληνικῆς δυνάμεως, τῆς Μακεδονικῆς, τὸ μέγα κοσμοϊστορικὸν γεγονός τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς Ἀσίας μὲ τὰς τεραστίας ἐπιπτώσεις αὐτοῦ καὶ ἐπιδράσεις ἐπὶ τὴν σημερινὴν ἀνθρωπότητα³.

Μέχρι τῶν προκατόχων τοῦ βασιλέως Φιλίππου Β' τῆς Μακεδονίας τὸν ἄξονα τοῦ πανελληνίου πνεύματος ἀπετέλουν αἱ πόλεις Ἀθῆναι, Σπάρτη, Θῆβαι, Συρακοῦσαι καὶ Σαλαμίς τῆς Κύπρου. Ἀπὸ δὲ τοῦ Φιλίππου ἀποτελεῖ ἡ Πέλλα.

Αἱ πλούσιαι ἀποικίαι τῶν Ἀθηνῶν ἐν τῇ Χαλκιδικῇ χερσονήσῳ, ἐγγὺς τῆς Πέλλης, ἡ προσπέλασις τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα, οἱ συνεχεῖς πόλεμοι ἐν τῇ Ἑλλάδι, συνεπεία τῶν ὁποίων ἠναγκάζοντο πνευματικαὶ διασημότητες νὰ εὐρίσκουν τὴν ἡσυχίαν τῶν εἰς Πέλλαν, ὁ φιλελληνισμὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου Α', ἡ μόρφωσις τοῦ Φιλίππου ἐν Θήβαις καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους παρώθησαν τὴν Μακεδονίαν εἰς εὐημερίαν καὶ προκοπὴν. Ἐπὶ Ἀρχελαῶν ἡ βασιλικὴ αὐλὴ τῆς Πέλλης ἐφιλοξένησε τοὺς ποιητὰς Ἀγάθωνα, Χοίριλον καὶ Εὐριπίδην, τὸν μουσικὸν Τιμόθεον καὶ τὸν ζωγράφον Ζεῦξιν, ἴσως καὶ πολλοὺς ἄλλους. Ἦτο φιλόμουσος βασιλεὺς καὶ ἐραστὴς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Κατέστησε τὴν ἀττικὴν διάλεκτον ἐπίσημον γλῶσσαν τοῦ Μακεδονικοῦ κρά-

1. Ε. Κουρτίου, ἔ.ἀ., τ. 5, σ. 167-173. Droysen, ἔ.ἀ., τ. 1, σ. 47. Παγκόσμιος Ἱστορία Ἐλευθερουδάκη, ἔ.ἀ., τ. 1, σ. 457. Χρ. Νάλτσα, ἔ.ἀ., σ. 99-133.

2. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἔ.ἀ., τ. 2, σ. 405. Χρ. Νάλτσα, ἔ.ἀ., σ. 133-137.

3. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἔ.ἀ., τ. 2, σ. 399-405.

τους. Διετήρησε τὴν φιλίαν μετὰ τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας¹ καὶ ἐπόμενον ἦτο νὰ ἐπηρεασθῇ ἡ αὐλὴ τῆς Μακεδονίας ὑπὸ τοῦ φιλοσοφικοῦ καὶ πανελληνίου πνεύματος τῶν Ἀθηνῶν. Ἐπὶ τὸ πανελλήνιον πνεῦμα οὐχὶ μικρὰν ἐπίδρασιν ἔσχε καὶ ὁ φιλόσοφος καὶ πατριδολάτρης ποιητῆς Εὐριπίδης. Ἦτο φορεὺς ὑπεραθηναϊκοῦ πνεύματος καὶ εὐρυτέρων κοσμοθεωρητικῶν ἀντιλήψεων. Ἦτο βασικὸς παράγων τοῦ ἑλληνικοῦ κλασσικοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τὸν διαφωτισμὸν αὐτὸν μετέφερεν εἰς Πέλλαν. Ἐν Πέλλῃ ἐδημιούργησε παράδοσιν τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ², ἐκ τῆς ὁποίας ἦντλησε σκέψεις καὶ ἐστήριξεν ἀποφάσεις ὁ μεγαλεπήβολος βασιλεὺς Φίλιππος Β΄ τῆς Μακεδονίας καὶ ἐκκληρονόμησε ταῦτας ὁ Ἀλέξανδρος. Τὴν οἰκείωσιν πρὸς τὸν ἄττικὸν βίον συνέχισαν καὶ οἱ μετὰ τὸν Ἀρχέλαον Μακεδόνες βασιλεῖς³.

Ὁ Φίλιππος τῆς Μακεδονίας ἐκτὸς τῶν πνευματικῶν αὐτῶν ἐπιδράσεων τῆς βασιλικῆς αὐλῆς τῆς Πέλλης ἔλαβε τοιαύτας καὶ ἐκ τῶν Θηβῶν, ἔνθα, λόγῳ τῶν δεσμῶν τῆς πόλεως ταύτης πρὸς τὰς Ἀθήνας, διεχέετο ἡ φιλοσοφία καὶ τὰ γράμματα τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκεῖ δὲν ἐδιδάχθη μόνον τὴν στρατιωτικὴν τέχνην παρὰ τοῦ Ἐπαμεινώνδου καὶ Πελοπίδου, ἀλλὰ καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἰδίᾳ τῶν κυνικῶν⁴. Ἰδρυσεν ἰσχυρὰν μοναρχίαν ἐν Μακεδονίᾳ διὰ τὰ ἐξαιρέτα ἡγετικά αὐτοῦ προσόντα. Ἀνεγνωρίσθη ἀρχιστράτηγος ὑπὸ τοῦ Ἀμφικτιονικοῦ συνεδρίου, συνελθόντος τῷ 346 π.Χ. εἰς Δελφοὺς καὶ δεχθέντος τὴν κοινὴν εἰρήνην μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Διόδωρος γράφει (XVI, 60, 5): «Ὁ Φίλιππος ἐπεθύμει γὰρ τῆς Ἑλλάδος ἀποδειχθῆναι στρατηγὸς αὐτοκράτωρ καὶ τὸν πρὸς Πέρσας ἐξενεγκεῖν πόλεμον· ὅπερ καὶ συνέβη γενέσθαι». Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ὁ Φίλιππος δραστηριοποιεῖ τὴν πανελλήνιον ιδέαν. Ἐνίκησε τοὺς Θηβαίους, Ἀθηναίους καὶ συμμάχους αὐτῶν ἐν Χαιρωνείᾳ τῷ 338 π.Χ. καὶ οὕτω ἐπραγματοποίησε τὸ περὶ κυριαρχίας ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ὄνειρόν του, εἰς ὃ ἀπέτυχον ὁ Περικλῆς, ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ βραδυτέρον ὁ Λυσίμαχος, βασιλεὺς τῆς Θράκης. Καὶ τὸ ἴδιον ἔτος συνεκάλεσε πανελληνίον συνέδριον ἐν Κορίνθῳ, παρὰ τοῦ ὁποίου ἀνεγνωρίσθη στρατηγὸς αὐτοκράτωρ ἐν τῷ κατὰ τῶν Περσῶν πολέμῳ. Γράφει ὁ Διόδωρος (XVI, 89,3): «Διόπερ ἐν Κορίνθῳ τοῦ κοινοῦ συνεδρίου συναχθέντος διαλεχθεῖς περὶ

1. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἔ.ἀ., τ. 3, σ. 4-5. Ε. Κουρτίου, ἔ.ἀ., τ. 5, σ. 40-44. Bengtson, ἔ.ἀ., σ. 297. Ἰ. Παπασταύρου, ἔ.ἀ., τ. 2, σ. 250-252. Δ. Κανατσούλη, Ἀρχέλαος, σ. 17-21, 90-98.

2. Δ. Κανατσούλη, Ἀρχέλαος ἔ.ἀ., σ. 98-101.

3. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἔ.ἀ., τ. 3, σ. 8-9.

4. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἔ.ἀ., τ. 2, σ. 9. Χρ. Νάλτσα, ἔ.ἀ., σ. 177-181, 275-277.

τοῦ πρὸς Πέρσας πολέμου, καὶ μεγάλας ἐλπίδας ὑποθεῖς, προετρέψατο τοὺς συνέδρους εἰς πόλεμον. Τέλος δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐλομένων αὐτὸν στρατηγὸν αὐτοκράτορα τῆς Ἑλλάδος, μεγάλας παρασκευὰς ἐποιεῖτο πρὸς τὴν ἐπὶ τοὺς Πέρσας στρατείαν. Διατάξας δ' ἐκάστη πόλει τὸ πλῆθος τῶν εἰς συμμαχίαν στρατιωτῶν ἐπανήλθεν εἰς τὴν Μακεδονίαν». Εἰς τὸ συνέδριον τοῦτο ἐπετεύχθη ἡ ἀποτυχούσα μέχρι τότε πολιτικὴ ἔνωσις τῶν Ἑλλήνων, τὴν ὁποίαν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχουν οὔτε αἱ Ἀθῆναι οὔτε ἡ Σπάρτη οὔτε αἱ Θῆβαι. Ὁ Φίλιππος ἐσκόπει νὰ στρατεύσῃ κατὰ τοῦ Μ. Βασιλέως τῶν Περσῶν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἐλληνίδων πόλεων, ἀντεκδίκησιν διὰ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Ξέρξου καὶ διάδοσιν ἐν Ἀσίᾳ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος καὶ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Οὕτω διὰ πρώτην φορὰν γίνεται ἀποδεκτὸν τὸ μεγαλεπήβολον πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν σχέδιον τῆς πανελληνίου ιδέας ὑφ' ὧν τῶν Ἑλλήνων, πλὴν τῆς Σπάρτης, καὶ ἐκτελεστικῆς τοῦ σχεδίου αὐτοῦ ὀρίζεται ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος. Οὗτος πλήρως ἱκανοποιημένος διὰ τὴν ἀποδοχὴν ὑπὸ τοῦ συνεδρίου τῆς Κορίνθου τοῦ πανελληνίου προγράμματός του ἐκάλεσεν εἰς τοὺς γάμους τῆς θυγατρὸς του Κλεοπάτρας ὅλους τοὺς ἐκλεκτοὺς καὶ ἰσχυροὺς ἄνδρας ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Δυστυχῶς ὁ Φίλιππος ἐδολοφονήθη κατὰ τὰς ἐορτὰς τῶν γάμων αὐτῶν τῷ 336 π.Χ. καὶ οὕτω ἐξέλιπε μία ἐκ τῶν μεγαλυτέρων ἡγετικῶν φυσιογνωμιῶν τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος, δι' ἣν ὁ Θεόπομπος (Φιλίππ., ἀποσπ. 26) γράφει: «Διὰ τὸ μηδέποτε τὴν Εὐρώπην ἐννηνοχέειν τοιοῦτον ἄνδρα παράπαν οἶον τὸν Ἀμύντου Φίλιππον» (Hellen. Oxyg. bibl. oxon.)¹.

Εὐτυχῶς ὁμως τὸ πρόγραμμά του κληρονομεῖται ψυχῇ τε καὶ σώματι ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅστις ὑπερέβαλε κατὰ πάντα τὸν πατέρα. Ἀξίαι ἐξάρσεως εἶναι τρεῖς κύριαι ἀρεταὶ του, ἡ θρησκευτικότης, ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ φιλοδοξία. Γράφει δὲ δι' αὐτὸν ὁ Ἀρριανὸς (Ἀναβ. VII, 28, 1): «ἐβασίλευσε δὲ δώδεκα ἔτη καὶ τοὺς ὀκτὼ τούτους μῆνας, τό τε σῶμα κάλλιστος καὶ φιλοπονώτατος καὶ δξύτατος γενόμενος καὶ τὴν γνῶμην ἀνδριότατος καὶ φιλοτιμώτατος καὶ φιλοκινδυνότατος καὶ τοῦ θεοῦ ἐπιμελέστατος». Ὁ Πλούταρχος (Ἀλέξαν. 7, 7) γράφει: «Ἀλέξανδρος Ἀριστοτέλει εὖ πράττειν. Οὐκ ὀρθῶς ἐποίησας ἐκδοὺς τοὺς ἀκροατικοὺς τῶν λόγων· τίνι γάρ δι' οἰσόμεν ἡμεῖς τῶν ἄλλων, εἰ, καθ' οὓς ἐπαιδεύθημεν λόγους, οὗτοι πάντων ἔσονται κοινοί; Ἐγὼ δὲ βουλοίμην ἂν ταῖς περὶ τὰ ἄριστα ἐμπειρίαις ἢ ταῖς δυνάμεσι διαφέρειν. Ἐρρωσο».

Ὡς δείκτην πορείας ἐν τῇ ζωῇ του εἶχεν ὁ Ἀλέξανδρος τὸν Ἀχιλλέα.

1. K. Παπαρρηγοπούλου, ἔ.ἀ., τ. 3, σ. 42-43. Wilcken, Griechische Geschichte, ἔ.ἀ., σ. 157, 163. Bengtson, ἔ.ἀ., σ. 305. Ἱ. Παπασταύρου, ἔ.ἀ., τ. 2, σ. 306, 454. Χ.ρ. Νάλτσας, ἔ.ἀ., σ. 795-808.

Τὴν Ἰλιάδα ἔφερεν ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν του κατὰ τὴν ἐκστρατείαν¹. Εἷχε διδασκάλους τὸν Λεωνίδα, τὸν Λυσίμαχον καὶ τὸν Ἀριστοτέλη. Ὁ Λυσίμαχος ὠνόμαζεν ἑαυτὸν Φοίνικα, τὸν δ' Ἀλέξανδρον Ἀχιλλέα, Πηλέα δὲ τὸν Φίλιππον². Τὸν Ἀριστοτέλη ἐθαύμαζε καὶ ἡγάπα περισσότερον τοῦ πατρός του, λέγων «ὥς δι' ἐκεῖνον μὲν ζῶν, διὰ τοῦτον δὲ καλῶς ζῶν»³. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐδίδαξε τοῦτον ὅτι οἱ βάρβαροι μόνον διὰ σωματικὴν ἐργασίαν ἦσαν κατὰλληλοι καὶ οὕτω ἐξῆπτε τὴν φαντασίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Γράφει δὲ ὁ Ἀριστοτέλης (Πολιτικά Ι, 2, 6): «Διὸ φασὶν οἱ ποιηταὶ «βαρβάρων δ' Ἑλλήνας ἄρχειν εἰκόσ», ὥς ταῦτο φύσει βάρβαρον καὶ δοῦλον ὄν». Ὁ Ἀριστοτέλης ἐδίδαξεν εἰς τὸν Μ. Ἀλέξανδρον τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην, τὴν ρητορικὴν, φυσικὴν καὶ ἱατρικὴν καὶ τὴν ἀξίαν τῆς διανοήσεως. Παρέλαβε δὲ μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὴν ἐκστρατείαν τὸ ἀπαραίτητον ἐπιστημονικὸν καὶ τεχνικὸν προσωπικόν⁴. Μάλιστα, ὡς ἀναγράφει ὁ Πλούταρχος (Ἀλέξανδ. 72), ὁ μηχανικὸς Στασικράτης, διακρινόμενος διὰ τὰ αἰθεροβάμονα σχέδιά του, ἰδὼν τὸν Ἀθων ἐπρότεινεν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον νὰ διαμορφώσῃ τοῦτον εἰς ἀγαλμὰ του. Τὸν γλύπτην Λύσιππον κατέστησεν ἐπίσημον ἀνδριαντοποιὸν ἑαυτοῦ καὶ τοῦ ἐπιτελείου του. Μὲ τὰ ἐφόδια αὐτὰ συνεπῶς συνέχισε τὸ πανελλήνιον πρόγραμμα τοῦ πατρός του, συμπληρώσας μάλιστα τοῦτο καὶ διὰ τοῦ πολιτιστικοῦ μέρους καὶ δι' ὅσων ἄλλων ἐδιδάχθη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ὁ Μ. Ἀλέξανδρος κατῆλθεν εἰς Κόρινθον, ἐξήτησε τὴν ἀποστολὴν ἀντιπροσώπων ἐκ μέρους τῶν πόλεων καὶ ἐπέτυχε τὴν ἀνανέωσιν τῆς ἀναθεώσεως εἰς τὸν πατέρα του ἐντολῆς δι' ἐκστρατείας εἰς τὴν Ἀσίαν⁵. Συνθέτει ὁ Ἀλέξανδρος τὴν ἐκστρατείαν του πρὸς τὴν Τρωϊκὴν. Πρὸς τοῦτο θύει εἰς Ἐλαιοῦντα ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Πρωτεσιλάου, ὅστις πρῶτος τῶν ὑπὸ τὸν Ἀγαμέμνονα στρατευσάντων Ἑλλήνων ἐπάτησεν εἰς τὸ Ἀσιατικὸν ἔδαφος⁶. Ἀνελθὼν δ' εἰς Ἴλιον θυσιάζει εἰς τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τοὺς ἄλλους ἥρωας⁷. Γράφει δὲ ὁ Πλούταρχος (Ἀλέξανδ. 15, 8): «Τὴν δ' Ἀχιλλέως στήλην ἀλειψάμενος λίπα, καὶ μετὰ τῶν ἐταίρων συναναδραμὼν γυμνὸς ὥσπερ ἔθος ἐστίν,

1. Πλούταρχ. Ἀλέξανδρ. 8: «Καὶ τὴν μὲν Ἰλιάδα τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς ἐφόδιον καὶ νομιζὼν καὶ ὀνομάζων, ἔλαβε μὲν Ἀριστοτέλους διορθώσαντος ἦν ἐκ τοῦ νάρθηκος καλουσιν, εἶχε δ' αἰεὶ μετὰ τοῦ ἐγχειριδίου κειμένην ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον, ὥς Ὀνησίκριτος ἱστορῆκε». Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἔ.ἀ., τ. 3, σ. 51-52. Ἐλευθερουδάκη Παγκόσμιος Ἱστορία, τ. 1, σ. 471-472, Δ. Κανατσούλη, Ὁ Ἀλέξανδρος, ἔ.ἀ., σ. 5.

2. Πλούταρχ. Ἀλέξανδρ. 5, 7.

3. Πλούταρχ. Ἀλέξανδρ. 8, 4.

4. Μ. Ἐλλ. Ἐγκυκλ. Δρανδάκη, τ. 3, ἀρθρ. «Ἀλέξανδρος Μέγας». Ἐγκυκλ. Λεξικὸν «Ἡλίου», τ. 2, ἀρθρ. «Ἀλέξανδρος Μέγας».

5. Πλουτ. Ἀλέξ. 14.

6. Ἀρρ. Ἀλεξ. Ἀναβ. Ι, 11, 5.

7. Πλουτ. Ἀλέξ. 15, 7. Ἀρρ. Ἀλεξ. Ἀναβ. Ι, 11, 7.

έστεφάνωσε, μακαρίσας αὐτὸν ὅτι καὶ ζῶν φίλου πιστοῦ καὶ τελευτῶντος μεγάλου κήρυκος ἔτυχε·ν. Ἐν δὲ τῷ περιέναι καὶ θεᾶσθαι τὰ κατὰ τὴν πόλιν φρομένους τινὸς αὐτὸν, εἰ βούλεται τὴν Ἀλεξάνδρου λύραν ἰδεῖν, ἐλάχιστα φροντίζειν ἐκείνης ἔφη, τὴν δ' Ἀχιλλέως ζητεῖν, ἥ τὰ κλέα καὶ τὰς πράξεις ὕμνει τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν ἐκεῖνος·.

Διὰ τριῶν κυρίως μαχῶν ὁ ἀρηίφιλος Μ. Ἀλέξανδρος κατεκερμάτισε τὸ Περσικὸν κράτος, τῆς ἐν Γρανικῷ, τῆς ἐν Ἴσσοῦ καὶ Γαυγαμήλοις. Κατὰ τὴν ἐν Γρανικῷ μάλιστα συλλαβῶν δισχιλίους Ἕλληνας μισθοφόρους καὶ «δήσας ἐν πέδαις εἰς Μακεδονίαν ἀπέπεμψεν ἐργάζεσθαι, ὅτι παρὰ τὰ κοινῇ δόξαντα τοῖς Ἕλλησιν Ἕλληνες ὄντες ἐναντία τῇ Ἑλλάδι ὑπὲρ τῶν βαρβάρων ἐμάχοντο» (Ἀρριαν. Ἀνάβασ. Ι, 16, 6).

Διὰ τῆς ἐκδηλώσεως ταύτης ἠθέλησε νὰ προσδώσῃ εἰς τὴν νίκην πανελληνιον χαρακτηρὰ καὶ πριεχόμενον, υποδηλώσας ὅτι ἡ ἐπιτυχία του αὐτῇ ὀφείλεται εἰς ὅλους τοὺς Ἕλληνας, κατ' ἐντολὴν τῶν ὁποίων δρᾷ μετὰ τὸ ἐν Κόρινθῳ συνέδριον. Παρήγγειλε δὲ νὰ ἰδρυθῇ ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Σάρδεων ναὸς τοῦ πανελληνίου Διός, σύμβολον τῆς πανελληνίου ιδέας¹.

Οὕτω ἐπέτυχε τὸ πολιτικὸν μέρος τῆς πανελληνίου ιδέας. Καὶ συγκεκριμένως ἐσωτερικῶς ἔπαυσεν ὑπάρχουσα «ἡ πόλις» ὡς πολιτικὴ ὄντοτης, τὴν θέσιν της καταλαβοῦσα ἡ μοναρχία². Ἐξωτερικῶς κατελύθη τὸ περσικὸν κράτος. Καὶ ἡ κατάλσις τοῦ περσικοῦ κράτους ἐπετεύχθη ἀπὸ τὴν πίστιν τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν πανελλήνιον ιδέαν, ἀπὸ τὴν πίστιν ὅτι ἡτο θεόθεν τεταγμένος πρὸς τοῦτο. Ὁ παράφορος ἡρωϊσμός του ἄλλην ἐξήγησιν δὲν ἔχει. Πρῶτος στόχος τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἀλεξάνδρου ἡτο ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν ἐλληνικῶν πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας. Τοῦτο ἐπέτυχε διὰ τῆς νίκης του ἐν τῷ Γρανικῷ ποταμῷ. Ὡς δεῦτερον στόχον τάσσει τὴν ἐκμηδένισιν τοῦ Περσικοῦ κράτους, ἵνα γίνῃ βασιλεὺς καὶ τῆς Ἀσίας. Ἐπιτυγχάνει καὶ τὸν στόχον αὐτὸν μετὰ τὴν τελειωτικὴν ἡτταν τοῦ Δαρείου ἐν Γαυγαμήλοις³. Ἐπιθυμεῖ νὰ ἀνέλθῃ ἐπὶ ὑψηλότερον τὰς βαθμίδας τῆς μεσουρανήσεώς του καὶ ἐπιδίδωκει νὰ συλλάβῃ τὸν Δαρεῖον, ἵνα παραλάβῃ προσωπικῶς παρὰ τούτου τὴν ἐξουσίαν τῆς Ἀσίας. Εὐρίσκει ὁμως τοῦτον νεκρὸν καὶ οὕτω πραγματοποιεῖται ὁ τρίτος στόχος του, ἡ δημιουργία τῆς Ἑλληνοασιατικῆς αὐτοκρατορίας. Ὅτι ὁ Δαρεῖος ζῶν ἐπρόκειτο ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν πραγμάτων νὰ παραδώσῃ τὴν αὐτοκρατορίαν του εἰς τὸν Ἀλέξανδρον καὶ ὅτι ὁ

1. Ἀρρ. Ἀλεξ. Ἀνάβασις Ι, 17, 5-6. Droysen, ἐ.ἀ., τ. 1, σ. 231-232. Ἰ. Παπασταύρου, ἐ.ἀ., τ. 2, σ. 329.

2. Droysen, ἐ.ἀ., τ. 1, σ. 768-769.

3. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἐ.ἀ., τ. 3, σ. 101-103. Ἰ. Παπασταύρου, ἐ.ἀ., τ. 2, σ. 328-332, 350. Β. Λαοῦδα, Ἡ προσωπικότης τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου κατὰ τὸν Ἀρριανόν, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 12-13 καὶ 16.

Ἀλέξανδρος ἐπεθύμει μίαν τοιαύτην πολιτικὴν λύσιν, διότι ἀβιάστως Ἑλλὰς καὶ Ἀσία θὰ ἀπετέλουν μίαν αὐτοκρατορίαν ἐν εἰρηνικῇ συμβίώσει Ἑλλήνων καὶ Περσῶν καὶ ἐν ἀλληλεπιδράσει ἀμοτέρων μὲ ἀφομοιωτικὴν δύναμιν τὸν Ἑλληνισμόν καὶ ἡγετικὴν τοιαύτην τὴν Ἑλλάδα, συνάγεται ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ἀρριανοῦ (IV, 20, 3): «Ἐπὶ τοῖσδε ἀνατεῖναι Δαρεῖον εἰς τὸν οὐρανὸν τὰς χεῖρας, καὶ εὐξασθαι *ῥοδὲ ἄλλ'* ὃ βασιλεῦ, ὅτ' ἐπιτέτραπται νέμειν τὰ βασιλέων πράγματα ἐν ἀνθρώποις, σὺ νῦν μάλιστα μὲν ἐμοὶ φύλαξον Περσῶν τε καὶ Μήδων τὴν ἀρχήν, ὥσπερ οὖν καὶ ἔδωκας· εἰ δὲ δὴ ἐγὼ οὐκέτι σοι βασιλεὺς τῆς Ἀσίας, σὺ δὲ μηδενὶ ἄλλῳ ὅτι μὴ Ἀλεξάνδρῳ παραδοῦναι τὸ ἐμὸν κράτος. Οὕτως οὐδὲ πρὸς τῶν πολεμίων ἄρα ἀμελεῖται ὅσα σῶφρονα ἔργα»¹. Ὁ Ἀλέξανδρος ὁμως ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἀκόρεστος εἰς δόξαν. Δὲν τὸν ἱκανοποιεῖ ἡ ὑλοποίησις τῆς πανελληνίου ἰδέας, δοθέντος μάλιστα ὅτι εἰς Ζαδράκarta τῆς Ὑρκανίας ἀφίνει ἐλευθέρους ὄσους ἐκ τῶν μισθοφόρων Ἑλλήνων προσῆλθον τῷ Δαρείῳ πρὸ τοῦ συνεδρίου τῆς Κορινθοῦ, τοὺς δὲ μισθοφορήσαντας παρὰ τοῦτο μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἐκστρατείας ἐντάσσει εἰς τὸ στράτευμά του ὁ Ἀλέξανδρος². Ὁραματίζεται νὰ προσδώσῃ εἰς ταύτην οἰκουμενικότητα. «Ἦθελε νὰ προσαγορευθῇ κοσμοκράτωρ, «γῆς τε ἀπάσης καὶ θαλάσσης κύριος» (Ἀρρ. Ἀνάβ. Ἀλεξ. VII, 15, 5). Καὶ δι' αὐτὸ ἐν Βαβυλῶνι προσῆλθον πρὸς αὐτὸν πρέσβεις ἐξ ὧν τινες μερῶν τοῦ κόσμου, Αἰθίοπες, Καρχηδόνοι, Ἰταλοὶ, Σκύθαι, Κέλται, Λευκανοὶ, Τυρρηνοί, Λίβυες καὶ Ἰβηρες. Ἦθελε νὰ γίνῃ ἀναγνώρισις τοῦ πανελληνίου ἔργου τοῦ ὑπ' αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ δι' αὐτὸ «παρελθόντι δ' αὐτῷ ἐς Βαβυλῶνα πρεσβεῖται παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἐνέτυχον, ὑπὲρ ὧν μὲν ἕκαστοι πρεσβευόμενοι οὐκ ἀναγέγραπται, δοκεῖν δ' ἔμοιγε αἱ πολλαὶ στεφανούντων τε αὐτὸν ἦσαν καὶ ἐπαινούντων ἐπὶ ταῖς νίκαις ταῖς τε ἄλλαις καὶ μάλιστα ταῖς Ἰνδικαῖς, καὶ ὅτι σῶος ἐξ Ἰνδῶν ἐπανήκει χαίρειν φασκόντων» (Ἀρρ. Ἀναβ. Ἀλεξ. VII, 19, 1). Οὕτως ἐξηγεῖται διατὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἤθελε νὰ προχωρήσῃ πέραν τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ. Τὴν πανελληνίον ἰδέαν διευρύνει εἰς οἰκουμενικὴν. Συνήντησεν ὁμως εἰς τὴν ἄνοδον εἰς ὕψος δυσανάβατον ἀνθρωπίνους λογισμοὺς δύο σοβαρωτάτας ἀντιδράσεις. Ἡ μία ἀφεώρα εἰς τὸν προσεταιρισμὸν τῶν Περσῶν ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὴν συναδέλφωσιν Ἑλλήνων καὶ Περσῶν καὶ τὴν μεταστροφὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπὶ τὸ βαρβαρικώτερον³. Ἡ ἑτέρα εἰς τὸν πόθον τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν νὰ ἐπιστρέψουν οἴκαδε, ἵνα ἴδωσι γονεῖς, συζύγους, τέκνα καὶ πάτριον γῆν⁴. Καὶ τὰς δύο ὁμως ἀντιδράσεις ἐξουδετέρωσεν ὁ Ἀλέξανδρος ὡς ἀπροσμά-

1. Droysen, *ἐ.ἀ.*, τ. 1, σ. 434-435. Ἱ. Παπασταύρου, *ἐ.ἀ.*, τ. 2, σ. 357-358.

2. Ἀρρ. Ἀλεξ. Ἀνάβ. III, 23, 8-9. Ἱ. Παπασταύρου, *ἐ.ἀ.*, τ. 2, σ. 359.

3. Ἀρρ. Ἀλεξ. Ἀνάβ. VII, 8.

4. Ἀρρ. Ἀλεξ. Ἀνάβ. V, 27, 6-9.

χητος στρατηγός και μεγαλοφυής πολιτικός¹. 'Ο 'Αλέξανδρος ανύψωσε τό πνευματικόν ἐπίπεδον τῶν κατακτηθέντων λαῶν. Εἰσήγαγεν εἰς τούτους τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν ἑλληνικὴν τέχνην, τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ τὸν ἑλληνικὸν ἀνθρωπισμόν. Κατέστησε τὸν βίον τῶν λαῶν ἀνθρωπινώτερον, τὴν διοίκησιν χρηστοτέραν. Ἀκολουθεῖ τὰς συμβουλὰς τῶν διδασκάλων του, ἀκολουθεῖ τὰς συμβουλὰς τοῦ Ἰσοκράτους, ὡς γράφει ὁ Πλούταρχος ('Αλέξ. 47, 6): «Διὸ καὶ τρισμυρίους παῖδας ἐπιλεξάμενος, ἐκέλευσε γράμματά τε μαθάνειν ἑλληνικά, καὶ Μακεδονικοῖς ὅπλοις ἐντρέφεσθαι, πολλοὺς ἐπιστάτας καταστήσας». Ἄνευ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς τοῦ 'Αλεξάνδρου Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, Βυζαντινὴ καὶ Χριστιανισμὸς ἢ δὲν θὰ ὑπῆρχον ἢ δὲν θὰ ἀπέδιδον. Τοῦτο ἰσχύει καὶ διὰ τὸν ἀραβικὸν πολιτισμόν².

Αἱ ἰδρυθεῖσαι ὑπ' αὐτοῦ καὶ τῶν διαδόχων ἑλληνικαὶ πόλεις ἀποβαίνουν ἐστίαί 'Ἑλληνισμοῦ, αὐξηθέντος ἐν Ἀθήναις κυρίως κατὰ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους³. Ἡ μεταχειρίσις τῶν κατακτηθέντων ὑπὸ τῶν κατακτητῶν εἶναι φιλική. Ἐπιτρέπονται οἱ γάμοι μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ Περσῶν⁴. Σχηματίζεται ὁ στρατὸς τῶν «ἐπιγόνων» ἐξ Ἀσιατῶν⁵. Καλλιεργεῖται ἡ ἀλληλεγγύη μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ Περσῶν καὶ θεμελιούνται αἱ προϋποθέσεις ἐνότητος τοῦ ἀπεράντου κράτους. Τοὺς νεωτερισμοὺς τοῦ 'Αλεξάνδρου καὶ τὴν συμπεριφορὰν ἐναντὶ τῶν ὑποταγέντων δὲν ἡδυνήθησαν ὅμως νὰ κατανοήσουν τινὲς τῶν ἡγετῶν τοῦ στρατοῦ καὶ ἠναγκάσθη νὰ τιμωρήσῃ τοὺς σκληρότατα ὁ 'Αλέξανδρος, φονεύσας τὸν Παρμενίωνα, Φιλώταν⁶, Κλεῖτον⁷ καὶ Καλλιस्थένην⁸. Ὁ Ἀρριανὸς (VII, 29, 4) γράφει: «ὡς ἔμοιγε καὶ ἡ Περσικὴ σκευὴ σόφισμα δοκεῖ εἶναι πρὸς τε τοὺς βαρβάρους, ὡς μὴ πάντῃ ἀλλότριον αὐτῶν φαίνεσθαι τὸν βασιλέα, καὶ πρὸς τοὺς Μακεδόνας, ὡς ἀποστροφὴν τινα εἶναι αὐτῷ ἀπὸ τῆς δξύτητός τε καὶ ὕβρεως τῆς Μακεδονικῆς· ἐφ' ὅτῳ δὴ καὶ ἐγκαταμίξαι μοι δοκεῖ ταῖς τάξεσιν αὐτῶν τοὺς

1. 'App. 'Αλέξ. 'Ανάβ. V, 28 καὶ VII, 11, 5-9, 12, 1-4. 'Ι. Παπασταύρου, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 372-375.

2. Droysen, ἑ.ἀ., τ. 1, σ. 787. Bengtson, ἑ.ἀ., σ. 353. Δ. Κανατσούλη, 'Ο 'Αλέξανδρος, ἑ.ἀ., σ. 8.

3. Ψευδοκαλ. Β, 35. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 405 ὑποσ. 2, τ. 3, σ. 120-121. Δ. Κανατσούλη, 'Ο 'Αλέξανδρος, ἑ.ἀ., σ. 8.

4. 'App. 'Αλέξ. 'Ανάβ. VII, 4, 4-8. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἑ.ἀ., τ. 3, σ. 111, 235-239. Droysen, ἑ.ἀ., τ. 1, σ. 723. 'Ι. Παπασταύρου, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 372.

5. Διοδ. Βιβλ. XVII, 108. 'App. 'Αλέξ. 'Ανάβ. VII, 6. Droysen, ἑ.ἀ., τ. 1, σ. 733-734. 'Ι. Παπασταύρου, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 373.

6. 'App. 'Αλέξ. 'Ανάβ. III, 26, 1-6.

7. 'App. 'Αλέξ. 'Ανάβ. IV, 8, 8-9.

8. 'App. 'Αλέξ. 'Ανάβ. IV, 14, 1-3.

Πέρσας τοὺς μηλοφόρους καὶ τοῖς ἀγῆμασι τοὺς ὁμοτίμους».

Τὸ πανελλήνιον πνεῦμα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου δὲν ἐτερματίσθη εἰς τὸν Ἰνδόν. Ἐπιστρέψας οὗτος εἰς Βαβυλῶνα προέβαινεν εἰς νέας παρασκευάς καὶ αἱ παρασκευαὶ αὐταί, ὥς γράφει ὁ Ἀρριανός, ἀπέβλεπον εἰς τὴν κατακτησιν τῆς Νοτίου Ἰταλίας καὶ Σικελίας καὶ τῆς δυτικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου. Γράφει δὲ ὁ Ἀρριανός (VII, 1, 3): «ἐνθεν δὲ οἱ μὲν, ὅτι ἐς τὸν πόντον τὸν Εὐξεινον ἐσπλεῖν ἐπενόει ἐς Σκύθας τε καὶ τὴν λίμνην τὴν Μαιώτιν, οἱ δέ, ὅτι ἐς Σικελίαν τε καὶ ἄκραν Ἰαπυγίαν ἤδη γὰρ καὶ ὑποκινεῖν αὐτὸν τὸ Ῥωμαίων ὄνομα προχωροῦν ἐπὶ μέγα». Τὸ πανελλήνιον πνεῦμα ἐτοιμάζεται νὰ εἰσέλθῃ εἰς νέαν φάσιν, τὴν οἰκουμενικότητα¹. Τὰ δοκηθέντα ὅμως οὐκ ἐτελέσθησαν. Ἡ μοῖρα ἀποστερεῖ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπότητος τὸν ἰσόθεον ἄνδρα, τὸν Ἀλέξανδρον, εἰς ἡλικίαν τριάκοντα τριῶν ἐτῶν, εἰς ἡλικίαν, καθ' ἣν οἱ περισσότεροι τῶν μεγάλων ἀνδρῶν δὲν ἤρξαντο τῆς δράσεώς των.

Τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἐπεχείρησαν νὰ διατηρήσουν οἱ διάδοχοί του, πλὴν ὅμως τῷ 301 π.Χ., κατὰ τὴν ἐν Ἰψῷ μάχην τῆς Φρυγίας, διαμελίζεται τοῦτο². Καὶ τὰ προελθόντα ἐκ τοῦ διαμελισμοῦ κράτη συνέχισαν τὴν διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, δύο δὲ ἐξ αὐτῶν, τὸ βασιλεῖον τῆς Αἰγύπτου καὶ τὸ βασιλεῖον τῆς Περγᾶμου, προσέφεραν τεραστίας ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἐπιστήμην, τὴν τέχνην καὶ τὰ γράμματα. Ἄν δὲ δὲν ἀπώλλυτο ἡ βιβλιοθήκη τῆς Περγᾶμου³ καὶ δὲν ἐκαίετο ἡ βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξανδρείας⁴, ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ λογοτεχνία θὰ ἦσαν σήμερον πλουσιώτεροι καὶ ἡ πρόοδος τῆς ἀνθρωπότητος ταχύτερα. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἄλλαι ἑλληνιστικαὶ αὐλαὶ δὲν ὑστεροῦν. Θεωροῦν μεγάλην τὴν τιμὴν νὰ διαδίδουν τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ νὰ καθίστανται κέντρα πολιτισμοῦ. Προσκαλοῦν φιλοσόφους, λογίους, ποιητὰς καὶ ἐπιστήμονας. Φιλοδοξοῦν αἱ αὐλαὶ τῶν βασιλέων νὰ γίνουν Ἀκαδημαί⁵.

Τὸ πανελλήνιον πνεῦμα ἐκφράζει καὶ ὁ Πύρρος ὁ βασιλεὺς τῆς Ἠπείρου. Αὐτὸς εἶναι ἀπόγονος τοῦ Ἀχιλλέως, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι ἀπόγονοι τῶν Τρώων. Ἐθεώρει δὲ τὸν ἑαυτὸν τοῦ ὑπὲρ πάντα ἄλλον προωρισμένον διὰ τὸν πόλεμον

1. Πρβλ. Διοδ. Βιβλ. XVIII, 4, 1-4. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἔ.ἀ., τ. 3α, σ. 116. Droysen, ἔ.ἀ., τ. 1, σ. 823.

2. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἔ.ἀ., τ. 3, σ. 212. Droysen, ἔ.ἀ., τ. 2, σ. 591. V. Ehrenberg, ἔ.ἀ., τ. II, 1-5.

3. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἔ.ἀ., τ. 3, σ. 240-241. Ἰ. Παπασταύρου, ἔ.ἀ., τ. 3, σ. 490.

4. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἔ.ἀ., τ. 3, σ. 261. Ἰ. Παπασταύρου, ἔ.ἀ., τ. 2, σ. 475-476.

5. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἔ.ἀ., τ. 3, σ. 251. Ἰ. Παπασταύρου, ἔ.ἀ., τ. 2, σ. 503-505.

της Μ. Ἑλλάδος ἐναντίον τῶν Ῥωμαίων, διὰ τὸν νέον τοῦτον Τρωϊκὸν πόλεμον. Ἡθέλησε νὰ πραγματώσῃ ὅ,τι δὲν ἐπέτυχεν ὁ Ἀλκιβιάδης καὶ ὅ,τι δὲν ἐπρόφθασε λόγῳ τοῦ θανάτου του ὁ Μ. Ἀλέξανδρος. Ἐπεχείρησε νὰ καταλάβῃ τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν καὶ νὰ ἀσφαλίσῃ ἐκεῖ τὴν πρόοδον τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐκεῖθεν τὴν ἐπέκτασιν τούτου εἰς ὅλην τὴν Δύσιν. Καίτοι ἦτο ἀνὴρ ἀπεριορίστων ἱκανοτήτων, ἀπέτυχεν εἰς τὴν πραγματάσιν τῶν σχεδίων του, λόγῳ τῶν τυχοδιωκτικῶν καὶ ἀμελετήτων ἐπιχειρήσεων¹. Γράφει δὲ ὁ Πλούταρχος (Πύρρος 14, 4): «Οὗτος οὖν τὸν Πύρρον ὠρμημένον τόθ' ὄρων ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν, εἰς λόγους ἐπηγάγετο τοιούτους ἰδὼν σχολάζοντα: «πολεμισταὶ μὲν, ὦ Πύρρε, Ῥωμαῖοι λέγονται καὶ πολλῶν ἔθνων μαχίμων ἄρχοντες; εἰ δὲ δοίῃ θεὸς περιγενέσθαι τῶν ἀνδρῶν, τί χρῆσόμεθα τῇ νίκῃ;» Καὶ ὁ Πύρρος «Ἐρωτᾶς» εἶπεν «ὦ Κινέα, πρᾶγμα φαινόμενον οὔτε βάρβαρος ἡμῖν ἐκεῖ πόλις οὐθ' Ἑλληνίς ἀξιόμαχος Ῥωμαίων κρατηθέντων, ἀλλ' ἔξομεν εὐθὺς Ἰταλίαν ἅπασαν, ἧς μέγεθος καὶ ἀρετὴν καὶ δύναμιν ἄλλῃ πού τινι μᾶλλον ἀγνοεῖν ἢ σοι προσήκει».

Τὴν τελευταίαν ἀπόπειραν πανελληνίου πολιτικῆς ἀπαντῶμεν τῷ 217 π.Χ., ὅτε συνήλθον ἐν Ναυπάκτῳ οἱ πολεμοῦντες ἀλλήλους Ἕλληνες εἰς συνέδριον εἰρήνης. Καὶ ἐκεῖ ἠκούσθη ἡ παραίνεσις τοῦ Ναυπακτίου Ἀγελαιίου εἰπόντος (Πολύβ. Ἱστορ. V, 104, 1): «ὃς ἔφη δεῖν μάλιστα μὲν μηδέποτε πολεμεῖν τοὺς Ἕλληνας ἀλλήλοις, ἀλλὰ μεγάλην χάριν ἔχειν τοῖς θεοῖς, εἰ λέγοντες ἐν καὶ ταῦτό πάντες καὶ συμπλέκοντες τὰς χεῖρας, καθάπερ οἱ τοὺς ποταμοὺς διαβαίνοντες, δύναιτο τὰς τῶν βαρβάρων ἐφόδους ἀποτρίβόμενοι συσσφῶζειν σφᾶς αὐτοὺς καὶ τὰς πόλεις». Ὁ Ἀγέλαος ὡς ἄλλος Ἰσοκράτης συμβουλεύει τὴν ἔνωσιν τῶν ἐλληνίδων πόλεων, ἵνα ἀντιμετωπίσωσι «τὰ προφαινόμενα ἀπὸ τῆς ἐσπέρας νέφη»².

Ἡ συμβολὴ ὅμως αὐτὴ δὲν εἰσηκούσθη καὶ αἱ Ῥωμαῖκαὶ λεγεῶνες ἐσάρωσαν τὰ Ἑλληνιστικὰ κράτη τῆς Ἀσίας καὶ Αἰγύπτου. Εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα γίνεται ἀπόπειρα πολιτικῆς ἐνότητος τῶν ἐλληνικῶν πόλεων. Καὶ ταύτην ἀπεπειράθησαν νὰ ἐπιτύχουν ἡ Ἀχαϊκὴ καὶ Αἰτωλικὴ συμπολιτεία, ἐπιδιώξασαι τὴν ἔνωσιν τῆς Ἑλλάδος οὐχὶ διὰ τοῦ μοναρχικοῦ τρόπου, ἀλλὰ διὰ τοῦ ὁμοσπονδιακοῦ. Ἡθέλησαν ἀμφότεραι αἱ συμπολιτεῖαι νὰ ἀναλάβουν τὴν προστασίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ³. Εἶναι ὅμως πλέον ἀργά. Ἡ καθημα-

1. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἑ.ἀ., τ. 3α, σ. 229-233. Droysen, Ἱστορία Ἐπιγόνων, μετάφρ. Δέλλιου, Ἀθήναι 1903, σ. 225-226. Ἱ. Παπασταύρου, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 508-509.

2. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἑ.ἀ., τ. 3α, σ. 287-288 ὑποσ. 4. Ἱ. Παπασταύρου, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 523.

3. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἑ.ἀ., τ. 3α, σ. 266-269, 303, 315, Ἱ. Παπασταύρου, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 515-517. Ehrenberg, ἑ.ἀ. τ. I, σ. 92-100.

γμένη Ἑλλάς ἀντιμετωπίζει τὴν εὐρωστον Ρώμην καὶ συντρίβεται πολιτικῶς ὑπὸ τοῦ Ρωμαϊκοῦ στρατοῦ. Μόνον ἡ πολιτιστικὴ αὐτῆς ὑπόστασις παρέμεινε καὶ κατὰ τὸν Ὀράτιον (Ep. II, 1, 156) «*Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio*».

Εἰς τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς τῶν Ἀθηνῶν φοιτοῦν δι' εὐρυτέρας σπουδὰς οἱ ἐπιφανεῖς Ρωμαῖοι. Ἑλληνας διδασκάλους παραλαμβάνουν διὰ τὰ τέκνα των. Ἑλληνες ρήτορες ὁμιλοῦν ἑλληνιστὶ εἰς ρωμαϊκὰς πανηγύρεις καὶ θαυμάζονται ὑπὸ τῶν Ρωμαίων. Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες ὁμιλοῦν καὶ γράφουν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἡ καθολικότης τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, κατ' ἐφαρμογὴν τῆς πανελληνίου ιδέας, εἶναι ἀξίωμα πλὴον¹. Συνεπῶς τὸν Ἑλληνισμόν τῆς Ἀσίας ἔλαβεν ὡς σύμμαχον ἡ Ρώμη καὶ ἐκυβέρνησε τὴν Ἀνατολὴν ὡς διάδοχος χώρα τῶν Λαγιδῶν καὶ Σελευκιδῶν². Πιθανόν, ἂν παρὰ τὸ Ἄκτιον ἐνίκων ὁ Ἀντώνιος καὶ ἡ Κλεοπάτρα τὸν Ὀκταβιανόν, ἡ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία νὰ καθίστατο Ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία τετρακόσια ὀλόκληρα ἔτη πρὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου³. Ἀλλὰ καὶ τὸν Μ. Κωνσταντῖνον ἡ ἑλληνικότης τῆς αὐτοκρατορίας ὑπεχρέωσε νὰ δεχθῇ τὸν χριστιανισμόν, δεδομένου ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο σύνδεσμος Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ⁴.

III. ΓΕΝΕΣΙΟΥΡΓΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΙΔΕΑΣ

Ἡ πανελλήνιος ιδέα ὀφείλει τὴν γένεσίν της εἰς πολλὰ αἷτια, ἐνδεικτικότερα τῶν ὁποίων εἶναι:

1) Ἡ θρησκευτικότης. Οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες οὐδέποτε ἀπέστησαν τῆς πρὸς τὸ θεῖον θέας. Τὸ θεῖον ἔζη καὶ ἐκινεῖτο ἐν τῇ ζωῇ αὐτῶν καὶ τῇ περιβαλοῦσῃ αὐτοὺς φύσει. Πᾶν στοιχεῖον χρήσιμον εἰς αὐτοὺς ἐθεοποιοῦν καὶ πᾶν ἀνεξήγητον φαινόμενον ἐπεμαρτύρει τὴν παρουσίαν τοῦ θεοῦ εἰς τὴν πορείαν τῆς δράσεώς των. Ἐκλιμάκωσαν τοὺς θεοὺς κατὰ δύναμιν καὶ χρησιμότητα καὶ ἐπηύξησαν τούτους διὰ νέων θεῶν καὶ τούτους δι' ἡμιθέων καὶ ἡρώων⁵. Ἐθεοποίησαν καὶ ὄσους τῶν προγόνων των ὑμνησαν ἐπ' ἀρετῇ καὶ δράσει κοινωφελεῖ. Ἡ προϊστορία τῶν Ἑλλήνων γέμει ἡρώων, διακριθέντων ἐπ' ἀρετῇ καὶ φιλοπονίᾳ. Πολλοὶ τούτων ἐθεοποιήθησαν καὶ ἀπετέλεσαν τοὺς ὁδηγοὺς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὁ Ἡρακλῆς ἀπεκάθηρε τὴν

1. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἔ.ἀ., τ. 3β, σ. 63-64.

2. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἔ.ἀ., τ. 3α, σ. 314.

3. Δ. Χατζηγιάννη, Αἰνίγματα τῆς Ἱστορίας. Τὸ Ἄκτιον καὶ ἡ Κλεοπάτρα, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 17-21.

4. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἔ.ἀ., τ. 3β, σ. 103-106.

5. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἔ.ἀ., τ. 1, σ. 14-15, 65-67. Fustel de Coulanges, ἔ.ἀ., σ. 39, 257. Ἱ. Παπασταύρου, ἔ.ἀ., τ. 1, σ. 233-234.

χώραν ἐκ τῶν ληστῶν καὶ τῶν ἀγρίων θηρίων. Κατέστησε τὴν χώραν γόνιμον διὰ τῆς καλλιέργειας καὶ τῆς φυτείας ὀπωροφόρων δένδρων. Ὁ Κόδρος θυσιάζεται διὰ τὴν νίκην τῆς πατρίδος του¹. Ὁ Θησεὺς ἐνώνει τοὺς πολλοὺς συνοικισμοὺς τῶν Ἀθηνῶν καὶ τάσσει τούτους ὑπὸ ἐνιαίαν διοίκησιν. Εἰς ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος τούτου ἐορτάζονται τὰ Παναθήναια². Αἱ Ἀθηναὶ καθίστανται ἔδρα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, διὸ καὶ ἐξαναγκάζουν διὰ πολέμου τοὺς Θηβαίους νὰ ἀποδώσουν τοὺς νεκροὺς τῶν Ἀργείων στρατηγῶν εἰς τὰς Ἀργεῖας μητέρας πρὸς ταφήν. Δέχονται πάντα διωκόμενον καὶ παρέχουν εἰς αὐτὸν ἄσυλον.

Ἡ πρώτη ἐλληνικὴ ποίησις εἶχεν ἱερατικὴν προέλευσιν καὶ ἱερατικὸν χαρακτήρα. Ἡ προομηρικὴ ποίησις εἴτε Πιερίᾳ εἶναι αὕτη εἴτε Ἑλικωνία ἔχει θεῖαν ἀφετηρίαν. Οἱ πρώτοι ποιηταὶ εἶναι ἱερεῖς τῶν διασήμεων ἱερῶν. Τὰ πρῶτα πνευματικὰ δημιουργήματα εἶναι οἱ πρὸς τοὺς θεοὺς ὕμνοι. Εἰς τοὺς Δελφούς, ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος, συνηνώθησαν ὅλα τὰ ποιητικὰ ρεύματα, ρεύσαντα ἐκ βορρᾶ μὲ τὸν Ὀρφέα, τὸν Λῖνον καὶ τὸν Μουσαῖον, ἐξ ἀνατολῶν μὲ τὸν Λύκιον Ὡλῆνα καὶ ἐκ νότου μὲ τὸν Κρήτα Χρυσόθεμιν³. Ἡ εὕρεσις τοῦ ποιητικοῦ στίχου ἀπεδίδετο εἰς τὴν πρώτην Πυθίαν τῶν Δελφῶν Φημονόην⁴. Ὁ Θάμυρις, θεωρούμενος Πιέριος ἄμα καὶ Δελφικός, ἦτο ὁ πρῶτος αἰοιδός⁵. Αἰοδοὶ καὶ ῥαψῳδοὶ συνθέτουν τὴν προομηρικὴν καὶ Ὀμηρικὴν Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσσειαν⁶. Ἡ τραγῳδία, κωμῳδία καὶ σατυρικὸν δράμα ἀνάγουν τὴν ἀρχὴν των εἰς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ Διονύσου⁷. Ἱερατικὴν ἀρχὴν δὲν ἔχουν μόνον ἡ ἐπικὴ καὶ δραματικὴ ποίησις, ἀλλὰ καὶ ἡ λυρική⁸. Ἡ συμμετοχὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἰς τὰς πανελληνίους ἐορτάς, ἀγῶνας καὶ πολέμους καλλιεργεῖ τὸν ὁμαδισμόν. Διὰ τοῦ ὁμαδισμοῦ ἐκφράζεται ὁ ὑποκειμενικὸς κόσμος τῶν ἀνθρώπων. Τὸ ἄτομον εὐρίσκεται πλέον πλησιέστερον πρὸς τὴν ζωὴν. Ὁ ἔρως, ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀγωνία τῆς ζωῆς τὸν ἐφελκύουν. Ἀποτελοῦν προβλήματα διὰ τὸν ἀρχαῖον Ἕλληνα καὶ πρέπει νὰ εὗρουν τὴν λύσιν των ἢ ἐκφρασίν των.

Ἡ ἰδέα τῆς ἐνότητος τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους εἶναι μὲν προϊὼν τοῦ πνεύματος τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ συνετελέσθη διὰ τῶν κοινῶν θεῶν καὶ ἁγίων τελετῶν⁹.

1. Ε. Κουρτίου, ἔ.ἀ., τ. 1, σ. 456.

2. Ε. Κουρτίου, ἔ.ἀ., τ. 1, σ. 445-446. Ἰ. Παπασταύρου, ἔ.ἀ., τ. 1, σ. 211.

3. Πανσ. Χ, 7, 2, Α. Croiset, ἔ.ἀ., τ. 1, σ. 78-79.

4. Πανσ. Χ, 5, 7, Α. Croiset, ἔ.ἀ., τ. 1, σ. 75-76.

5. Ὁμ. Ἰλ. Β 595, Α. Croiset, ἔ.ἀ., τ. 1, σ. 81-82.

6. W. Christ, ἔ.ἀ., τ. 1, σ. 30-31.

7. W. Christ, ἔ.ἀ., τ. 1, σ. 348-349.

8. Α. Croiset, ἔ.ἀ., τ. 1, σ. 206-207.

9. Fustel de Coulanges, ἔ.ἀ., σ. 259.

Διὰ τὴν θρησκευτικότητα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἰδρύθησαν οἱ πανελλήνιοι ἀγῶνες, τὰ ἱερά, αἱ ἀφικτιονίαι καὶ τὰ μαντεῖα. Ταῦτα προσεῖλκυσαν ὡς προσκυνητὰς τοὺς πανέλληνας. Τινὰ ἐκ τούτων, ὅπως τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν, τῆς Δωδώνης, τῆς Ὀλυμπίας καὶ τὸ Ἀσκληπιεῖον κατέκτεσαν μεγάλην εὐκλειαν. Συνέβαλον εἰς τὴν ἑξαρσιν τῆς ὑπερηφανείας τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀπέβησαν κέντρα διαδόσεως τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας. Προσερχόμενοι εἰς ταῦτα οἱ Ἕλληνες ὡς προσκυνηταὶ ἢ χρησμοληπταὶ συνησθάνοντο τὴν ἀνάγκην τῆς καταπαύσεως τῶν ἐρίδων καὶ πολέμων μεταξὺ τῶν ἑλληνίδων πόλεων. Ἐπροστάτευε καὶ συνέδεε πάντας τοὺς Ἕλληνας εἰς κοινὸς θεός, ὁ πανελλήνιος Ζεὺς, ὅστις ἐπέτελλεν εἰς τοὺς δεομένους αὐτοῦ τὴν ἄσκησιν τῆς εὐγενοῦς ἀμίλλης ἐν τῇ πολιτικῇ ἐξουσίᾳ, ὡς συνέβαινε τοῦτο καὶ εἰς τοὺς ἀγῶνας, καὶ τὴν ἔνωσιν τῶν ἑλληνίδων πόλεων καθ' ὁμάδας μὲ βάσιν τὸν ἱερατικὸν δεσμόν, ὡς τοῦτο ἐγίνετο εἰς τὰς ἀφικτιονίας καὶ τὰς συμπολιτείας. Σύμμαχοι πόλεις ἐτέλουν κοινὰς ἑορτάς, κοινὰς θυσίας, κοινὸν δεῖπνον καὶ κοινὴν σπονδὴν¹. Συνεπῶς ἡ θρησκευτικότης συνιστᾷ ἐντελεχειακὴν δύναμιν εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὴν πανελληνίον σκέψιν καὶ τὴν πανελληνίον πολιτικὴν.

2) Ἡ παιδεία. Πρῶτοι οἱ Ἕλληνες ἀνέπτυξαν τὴν φιλοσοφίαν καὶ λογοτεχνίαν καὶ ἔθεσαν τὴν σφραγίδα τῆς ποιότητος εἰς τὰ πνευματικὰ δημιουργήματα τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπέβλεψαν εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ψυχικὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀνθρώπου, ὁμοίotropον καὶ ὁμόρροπον πρὸς τὴν θεῖαν φύσιν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. Ἕλληνα ἔθεωρεῖτο οὐχὶ ὁ καταγόμενος ἐξ Ἑλλήνων ἢ γεννηθεὶς ἐν Ἑλλάδι, ἀλλ' ὁ τυχὼν παιδείας ἑλληνικῆς, ὁ πραγματώσας ἐν τῇ ζωῇ τὸ καλὸν ἀγαθόν, τὴν ἀρετὴν, τὸ μέτρον, τὴν μεσότητα, καὶ ἐφαρμόζων τὴν Σωκράτειον ἀρχὴν «οὔτε ἄρα ἀνταδικεῖν δεῖ οὔτε κακῶς ποιεῖν οὐδένα ἀνθρώπων» (Πλ. Κρ. Χ, Γ). Ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἀνθρώπινον πνεῦμα ὑμεῖται εἰς τὸ α' στάσιμον τῆς Ἀντιγόνης τοῦ Σοφοκλέους, λέγοντος «πολλὰ δὲ δεινὰ κοῦδέν τοῦ ἀνθρώπου δεινότερον πέλει». Ἐπιτυχάνει ὁ Ἕλληνα διὰ τοῦ πνεύματος τὴν ἀθανασία, μεταγχολεῖ ὁμως διὰ τὸν σωματικὸν θάνατον καὶ λέγει (Σοφοκλ. Ἀντιγ. στίχ. 360) «παντοπόρος ἄπορος ἐπ' οὐδὲν ἔρχεται/τὸ μέλλον. Αἶδα μόνον/φεύξιν οὐκ ἐπάξεται». Ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, διὰ τῆς θεάς πρὸς τὰς ιδέας τοῦ Πλάτωνος, μεταβάλλεται εἰς ὄντως ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τῷ θεῷ. Οὕτω ἐξηγεῖται ἡ ὑπεροχὴ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἔναντι τῆς περσικῆς, ἥτις συνίστατο εἰς τὸ ἱππεύειν, τοξεύειν, θηρεύειν καὶ ἐκτελεῖν τὰς ἐντολάς τῆς θρησκείας καὶ τοῦ κράτους². Διὰ τοῦτο καὶ οἱ Ἕλληνες ἡγάλλοντο ἐπὶ καταγωγῇ καὶ διεχώριζον τὴν οἰκουμένην εἰς Ἕλληνας καὶ βαρ-

1. Fustel de Colanges, ἔ.ἀ., σ. 259.

2. Ἐλευθερουδάκη Παγκ. Ἱστορία, ἔ.ἀ., τ. 1, σ. 205.

βάρους. Ἡσθάνοντο ὅτι ὑπερεῖχον εἰς τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ τὸν ἑλληνικὸν ἀνθρωπισμόν. Ὁ Ὅμηρος, ὁ Πίνδαρος καὶ οἱ τρεῖς τραγικοὶ ἀποτελοῦν τὴν παλαιὰν διαθήκην τῶν Ἑλλήνων. Ταύτην δὲ συμπληρῶνουν καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες πνευματικοὶ ἄνδρες τῆς ἀρχαιότητος καὶ κυρίως ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Καὶ ἡ διδασκαλία ὧν αὐτῶν μετουσιώνει τὴν πανελλήνιον ἰδέαν εἰς μορφωτικὸν ἀγαθὸν τῶν ἐπιγενομένων. Καὶ ὅπως οἱ Ἑβραῖοι χάρις εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην διετηρήθησαν ἐπὶ δύο χιλιάδας ἔτη παρὰ τὴν διασποράν των, οὕτω καὶ ὁ πανελληνισμὸς διεσώθη καὶ ἠυδοκίμησε διὰ τῆς πνευματικῆς αὐτῆς διαθήκης τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Διδάσκοντες καὶ διδασκόμενοι, σοφοὶ καὶ φιλόσοφοι, συρρέουν εἰς τὰς Ἀθήνας (Θουκ. II, 41), τὰς Θήβας καὶ τὴν Πέλλαν ὥς εἰς πνευματικὰ κέντρα. Καὶ ἐκεῖθεν ἀπερχόμενοι διαδίδουν τὴν πανελλήνιον ἰδέαν τοῦ Ἰσοκράτους καὶ τοῦ Γοργίου τοῦ Λεοντίου εἰς τὰς νέας πατρίδας των. Οἱ σοφισταὶ διὰ τοῦ δόγματος τοῦ Πρωταγόρου «πάντων χρημάτων μέτρον ἀνθρώπος» κατεπολέμησαν τὸν πολίτην-ἄνθρωπον καὶ ὑπερημύνθησαν τοῦ ἀτόμου-ἀνθρώπου. Διέβρωσαν τὸν ἀντικειμενισμόν καὶ τὴν παράδοσιν καὶ ἐξέθρεψαν τὸν ὑποκειμενισμόν. Κατρείπωσαν τὰ θεμέλια τῆς πόλεως-κράτους καὶ ἀνήγειραν εἰς τὴν θέσιν τῆς τὴν οἰκουμένην. Ἡμφεσβήτησαν τὴν καθαρότητα τοῦ φωτὸς τοῦ δαιμονίου πτολιέθρου καὶ ὥρθωσαν τὴν πόλιν τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ. Ὁ πλάνης καὶ ἀνέστιος σοφιστῆς πατρίδα ἔχει τὴν οἰκουμένην καὶ πόρον ζωῆς τὴν σοφίαν. Οἱ σοφισταὶ ὁρμώμενοι ἐκ τῶν ἀποικίων καὶ διδάσκοντες ἐν Ἀθήναις κρημνίζουν ταύτην πνευματικῶς καὶ ἀναγονταὶ εἰς τὴν πανελληνικότητα. Ἐκεῖ διαβλέπουν τὴν σωτηρίαν καὶ τὴν εὐδοκίμησιν. Ἡ πανελλήνιος πολιτικὴ προσιδιάζει εἰς τὴν κοσμοθεωρίαν των καὶ ἀντιτίθεται εἰς τὴν πολιτικὴν φιλοσοφίαν τοῦ Δημοσθένους. Ὁ Σωκράτης ἦτο πολέμιός των, διότι ἐκεῖνος μὲν ἦτο πολίτης τῶν Ἀθηναίων, ἐκεῖνοι δὲ πολῖται τῆς Ἑλλάδος. Ἐκεῖνος ἀρνεῖται νὰ δραπετεύσῃ ἐξ Ἀθηναίων, ὅταν κατεδικάσθῃ εἰς θάνατον, ἐκεῖνοι ἀπαντοῦν, ὅτι ὅπου γῆ, ἐκεῖ καὶ τάφος, ἐκεῖ καὶ πατρίς. Ἐνὶ λόγῳ οἱ σοφισταὶ ἀρνοῦνται τὴν παράδοσιν καὶ τιμοῦν τὴν εὐγλωττίαν καὶ τὸ πνεῦμα. Οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ ὅμως ὅτι οὗτοι εἶχον εὐρυτάτην μόρφωσιν καὶ ἐπιστημονικὴν ἀρτίωσιν, τινὲς μάλιστα τόσην, ὅσην ὀλίγοι τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τῆς ἐποχῆς ἐκείνης¹. Πλὴν ὅμως ὁ Πλάτων ἐπιδιώκων νὰ φωτίσῃ τὴν μορφήν τοῦ διδασκάλου τοῦ Σωκράτους, ἡμαύρωσε τὴν μορφήν τῶν σοφιστῶν. Καὶ τοῦτο ἐγένετο ἀπὸ ὑπερβολικὴν λατρείαν πρὸς τὸν διδάσκαλόν του².

1. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἑ.ἀ., τ. 3β, σ. 43-44. Ε. Κουρτίου, ἑ.ἀ., τ. 2., σ. 594-596. Fustel de Coulanges, ἑ.ἀ., σ. 450-453. Ἰ. Παπασταύρου, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 129. Α. Lesky, ἑ.ἀ., σ. 486-502, 698.

2. Α. Croiset, ἑ.ἀ., τ. 4, σ. 583-584.

Οἱ κυνικοὶ φιλόσοφοι καὶ δὴ ὁ Ἀντισθένης καὶ ὁ Διογένης δὲν ἀρκοῦνται εἰς τὰ στενὰ ὅρια τῆς πατριδοπόλεως. Omnis mundus εἶναι ἡ πατρίς τοῦ σοφοῦ. Ἡ κοσμοπολις ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ιδεολογίαν τῶν. Ἡ κοσμοπολις ἐκκολλάπτεται τὸ καθολικὸν πνεῦμα καὶ τὸ καθολικὸν πνεῦμα τὸ καθολικὸν κράτος¹. Ὁ Πλάτων διδάσκει τὴν μοναρχίαν τοῦ σοφοῦ². Ὁ Ἀντισθένης ἐστερημένος τῶν δικαιομάτων τοῦ Ἀθηναίου πολίτου, ἐπειδὴ ἡ σύζυγός του ἦτο Θρᾷσσα, στρέφεται εἰς εὐρυτέρους ὀρίζοντας, πέραν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Διογένης δὲ λέγει (Διογ. Λαερ. VI, 2, 37 Didot): «τῶν θεῶν ἐστὶ πάντα· φίλοι δὲ οἱ σοφοὶ τοῖς θεοῖς· κοινὰ δὲ τὰ τῶν φίλων» πάντα ἄρα ἐστὶ τῶν σοφῶν». Καὶ εἰς ἄλλο σημεῖον ἐπαναλαμβάνει (Διογ. Λαερ. VI, 2, 63) «Ἐρωτηθεὶς πόθεν εἴη; κοσμοπολίτης ἔφη».

Συνελόντι εἰπεῖν τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα, ἡ ἐλληνικὴ παιδεία, ὁ ἐλληνικὸς ἀνθρωπισμός, ἡ στενὴ ἐπαφὴ τῶν Μακεδόνων μὲ τὴν ὑπόλοιπον Ἑλλάδα, τοὺς πολιτικούς καὶ φιλοσόφους, καὶ ἡ φιλοξενία φημισμένων σοφῶν καὶ καλλιτεχνῶν εἰς τὴν αὐλὴν τῶν Μακεδόνων βασιλέων χάριν παιδείας ἀποτελεῖ γενεσιουργὸν αἰτίαν τῆς πανελληνίου ιδέας καὶ πανελληνίου πολιτικῆς τῶν Μακεδόνων βασιλέων καὶ ἰδίᾳ τοῦ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου εἰς τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον.

3) Τὸ φιλαπὸδημον τῶν Ἑλλήνων «κατ' ἐμπορίαν καὶ θεωρίαν». Τὸ πολυσχιδὲς τῶν ἀκτῶν τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἀγάπη τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ τὸ κέρδος, καὶ ἡ τάσις τοῦ Ἑλλήνου νὰ γνωρίσῃ νόους καὶ ἄστεα ὠδήγησαν τὸν Ἑλληνα μακρὰν τῆς πατρίδος του. Δύο μεγάλα ἀποικιστικὰ ρεύματα ἐκχύνονται ἐκ τῆς Ἑλλάδος τὸν 8ον καὶ 6ον αἰῶνα π.Χ. εἰς τὰ παράλια τῆς Μεσογείου θαλάσσης. Φορεῖς τοῦ φιλαποδήμου πνεύματος ἢ σύμβολα εἶναι ὁ Ὀδυσσεύς, ὁ Σόλων, ὁ Πλάτων, ὁ Λυκοῦργος. Οἱ ἀποδημοῦντες δὲν λησμονοῦν τὴν πατρίδα τῶν. Διακατέχονται ἀπὸ τὸ νόστιμον ἡμαρ. Ἐπιθυμοῦν «καὶ καπνὸν ἀποθρόσκοντα νοῆσαι ἥς γαίης» (Ὁμ. Ὀδύς. α 58). Πλανώμενοι μακρὰν τῆς πατρίδος τῶν καὶ ἀντικρύνοντες ἐκ νέου τὴν θάλασσαν φωνάζουν περιχαρεῖς «Θάλαττα, Θάλαττα». Εἰς τὰς νέας ἐστίας τῶν φέρουν τὸ πῦρ τῆς ἐστίας. Διατηροῦν τοὺς δεσμούς μὲ τὴν μητρόπολιν καὶ ἀνέχουν ἐσαεὶ ἐπὶ τῶν ὤμων τὴν πνευματικὴν παρακαταθήκην τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Δὲν ἀφομοιώνονται ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων λαῶν, ἀλλ' ἀφομοιώνουν αὐτοὺς. Παραμένει ἐναυλος ἡ πανελληνίος ιδέα καὶ ἔμπυρος ὁ Ἑλληνισμός. Εἰς τὴν ξένην γῆν καὶ εἰς τὸν νοῦν τῶν ἀποίκων συνεννοῦνται Ἀθῆναι, Σπάρτη, Θῆβαι, Κόρινθος, Πέλλα. Ἀγαμέμνων, Ἀχιλλεὺς καὶ Ὀδυσσεὺς εἶναι κοινοὶ ἥρωες καὶ κοινῇ λατρεύονται

1. Ε. Κουρτίου, ἑ.ἀ., τ. 5, σ. 265. Ἱ. Παπασταύρου, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 217-220.

2. Ε. Κουρτίου, ἑ.ἀ., τ. 5, σ. 269-270. Ἱ. Παπασταύρου, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 220-222.

ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων¹. Ἡ παγκόσμιος συγκοινωνία μὲ κόμβον ὀδικὸν καὶ θαλάσσιον τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν Πειραιᾶ πρωτευόντως καὶ δευτερευόντως τὰς λοιπὰς πόλεις, αἱ φάλαγγες τῶν Ἑλλήνων μισθοφόρων, τὰ σμήνη τῶν ἑταίρων καὶ σοφῶν καὶ οἱ διπλωματικοὶ ἀντιπρόσωποι τῶν διαφόρων πόλεων συγκροτοῦν πανελλήνιον πνεῦμα. «Ἐπεσέρχεται δὲ διὰ μέγεθος τῆς πόλεως ἐκ πάσης γῆς τὰ πάντα» λέγει ὁ Περικλῆς (Θουκ. II, 38, 2).

4) Ἡ ἐλευθερία καὶ οἱ κοινοὶ πόθοι καὶ ἄγῶνες τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Περικλῆς εἰς τὸν ἐπιτάφιον λέγει (Θουκ. II, 43, 4): «Οὓς νῦν ὑμεῖς ζηλώσαντες καὶ τὸ εὐδαιμον τὸ ἐλεύθερον, τὸ δὲ ἐλεύθερον τὸ εὐψυχον κρίναντες, μὴ περιορᾶσθε τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους». Κρίνει λοιπὸν τὴν ἐλευθερίαν ὡς ὑπερτάτην εὐδαιμονίαν καὶ τὴν εὐψυχίαν ὡς ἀληθὴ ἐλευθερίαν. Ἡ ἐλευθερία εἶναι αὐτόνομος ψυχικὴ δύναμις μὴ ἐπιδεχομένη τοὺς περιορισμοὺς τοῦ ἀσιατικοῦ ὁμαδισμοῦ καὶ τῆς ἀσιατικῆς δεσποτείας². Ἡ ἐλευθερία θεοποιεῖ τὸ ἄτομον καὶ ἐναρμονίζει τὰς φυγοκέντρους δυνάμεις τῆς ἐντὸς τῶν ἐπιδιώξεων τῆς πόλεως-κράτους. Ὁ βασιλεὺς Οἰδίπους λύσας τὸ αἶνιγμα τῆς Σφιγγὸς ἀπαλλάσσει τὸν Ἕλληνα πολίτην τῶν προλήψεων καὶ δεσμεύσεων τοῦ Ἀσιατισμοῦ. Μάχεται ὁ Ἕλλην πολίτης διὰ τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ, τὴν πατρίαν ἐστίαν καὶ ἱστορίαν καὶ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν. Δὲν δίδει σημασίαν εἰς τὸ ποσόν, ἀλλ' ἔλκεται ἀπὸ τὸ ποῖόν. Ὁ Μαθαρινὸς καὶ ἡ Σαλαμῖς δὲν εἶναι μόνον ἰδέαι καὶ πράξεις τοῦ Μιλτιάδου καὶ Θემιστοκλέους, ἀλλὰ θέλησις καὶ πίστις τοῦ οἰουδήποτε Ἑλληνοπολίτου εἴτε Κυναίγειρος ὀνομάζεται εἴτε Κόδρος. Ἡ Ἑλλάς ἀφ' ἧς συνέστη εἰς πολιτικὴν ὄντοτητα, ἔστω καὶ κατὰ μέρη, ἔστη καθορώσα τὴν Ἀσίαν, διερευνῶσα τὸ τέρμα τῆς πρὸς ἀνατολὰς ἀπλουμένης θαλάσσης, διευθύνουσα αὐτόσε τὸ πνεῦμα τῆς. Ὁ Ζεὺς ἀπάγει τὴν Εὐρώπην, κόρην τοῦ Ἀγῆνορος, καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτῆς Κάδμος ἐγκαθίσταται ἐν τῇ Ἑλλάδι. Οἱ Ἀργοναῦται ἀναχωροῦντες ἐξ Ἰωλκοῦ διέρχονται τὰς Συμπληγάδας πέτρας, κατευθυνόμενοι εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου πόντου. Ὁ Πάρις ἀπάγει τὴν Ἑλένην ἐκ Σπάρτης καὶ ἐπακολουθεῖ ὁ Τρωϊκὸς πόλεμος. Οἱ σατράπαι ἐπεμβαίνουν εἰς τὰ πράγματα τῶν ἑλληνίδων πόλεων. Οἱ Πέρσαι βασιλεῖς πειρῶνται νὰ διαφθεύρουν τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος διὰ τοῦ περσικοῦ χρυσίου, ὁ δὲ Ξέρξης λεηλατεῖ καὶ πυρπολεῖ τὰ ἱερά τῆς Ἀκροπόλεως. Ὁ Θίβρων, Δερκυλίδας καὶ Ἀγησίλαος ἡγοῦνται τῆς τῶν Περσῶν τιμωρίας. Ἐπακολουθεῖ ἡ ἀνάβασις καὶ ἡ κάθοδος τῶν Μυρίων, ἡ ὁποία καὶ ἀποτελεῖ τὸν πρόλογον τῆς ἐκστρατείας τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Ἀσίαν.

Πάντα τὰ ἀνωτέρω συνθέτουν τὴν μνήμην τῶν κοινῶν ἀγώνων τῶν Ἑλ-

1. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἑ.ἀ., τ. 1, σ. 311. Ε. Κουρτίου, ἑ.ἀ., τ. 1, σ. 701-703. Ἰ. Παπασταύρου, ἑ.ἀ., τ. 1, σ. 123-125, 181-184.

2. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἑ.ἀ., τ. 1, σ. 314.

λήνων κατὰ τῆς Ἀσίας, συγκροτοῦν τὴν πανελλήνιον ἰδέαν καὶ ὑλοποιοῦν τὴν πανελλήνιον πολιτικὴν ἐν τῷ συνεδρίῳ τῆς Κορίνθου διὰ τοῦ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου πρὸς ἐπιβίωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐν τῷ συνόλῳ του, ἐπικράτησιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἔκχυσιν αὐτοῦ μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ καὶ πέραν τοῦ περιγύρου τῆς Μεσογείου θαλάσσης. Ἐνὶ λόγῳ ὁ ἔθνικός κατὰ τῶν Περσῶν ἀγὼν οὐδέποτε ἐλησμονήθη. Ἀπέβη ἔμβλημα τῶν Πανελλήνων, ὅπως τῶν Βυζαντινῶν ὁ πόλεμος κατὰ τῶν ἀπίστων καὶ τῶν Νεοελλήνων ὁ πόλεμος κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Καθολικὸς σκοπὸς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἦτο ἡ πανελλήνιος ἰδέα, τῆς δὲ νεωτέρας ἡ Μεγάλη ἰδέα.

5) Τὸ Δημογραφικὸν πρόβλημα τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἡ Ἑλλάς εἶναι χώρα ὀρεινὴ, ἄγονος καὶ ἀνεπαρκὴς εἰς τὸ νὰ διαθρέψῃ τὸν πληθυσμὸν της κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Διὸ καὶ ἡ γεωγραφικὴ θέσις αὐτῆς παρορμᾷ τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν ναυτιλίαν, τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν ἀνίατον ἀποδημίαν, ἡ δὲ στρατηγικὴ τοιαύτη δημιουργεῖ ἔθνικους ἀγῶνας καὶ ἔθνικὰς περιπετείας καὶ συνθέτει μακροπνύους ἰδεολογίας. Εἰς τοῦτο προσθετέον καὶ τὸ φίλαρχον καὶ φιλόπρωτον πνεῦμα, συνεπεία τοῦ ὁποίου πολλὰι πολιτικαὶ ἀναστατώσεις ἐπῆλθον. Ἡ κάθοδος τῶν Δωριέων, αἱ πολιτικαὶ διαμάχαι καὶ αἱ συνεπεία τούτων δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις, πενία καὶ δυστυχία, παρωθοῦν τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν κατάκτησιν τῶν προσοδοφόρων στενῶν τοῦ Ἑλλησπόντου, τὴν δημιουργίαν ἀποικιῶν, τὴν προσφορὰν εἰς τὸ Περσικὸν κράτος μισθοφόρων στρατιωτῶν καὶ ἐπιστημόνων καὶ τὴν ἐγκατάστασιν κληρουχιῶν εἰς τὰ κατακτώμενα ἐδάφη.

Ἡ ἀφαίμαξις αὕτη τοῦ πληθυσμοῦ δίκην φλεβοτομίας σφύζει τὴν Ἑλλάδα βραχυπροθέσμως. Μακροπροθέσμως δὲ δημιουργεῖ τὴν πανελλήνιον ἰδέαν καὶ πανελλήνιον πολιτικὴν, διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν πληθυσμικὴν ἀσφυξίαν, ὅπως βραδύτερον ἡ μικρὰ Ἑλλάς, ἡ ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ Ἀμβρακικοῦ καὶ Παγαστικοῦ κόλπου, ἀγκιστροῦται εἰς τὴν Μεγάλῃν ἰδέαν διὰ νὰ ἐπιζήσῃ.

IV. ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΟΝ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΣ ΙΔΕΑ

Αἱ Ἀθῆναι, ἡ Σπάρτη, αἱ Θῆβαι καὶ αἱ Συρακοῦσαι ἐπεδίωξαν τὴν ἔνωσιν τῆς Ἑλλάδος διὰ τοῦ ὁμοσπονδιακοῦ τρόπου διακυβερνήσεως καὶ ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν μᾶς τῶν ἀνωτέρω πόλεων. Ἀλλὰ καθ' ἣν στιγμὴν ἐκάστη τῶν ἀνωτέρω πόλεων προέβαλλε προβάδισμα, ἡγετικὴν θέσιν καὶ ἡγεμονίαν, συνηνοῦντο αἱ λοιπαὶ πόλεις, χρησιμοποιοῦσαι ἐνίοτε καὶ τὴν βοήθειαν τῶν Περσῶν, καὶ ἀνετρέποντο τὰ σχέδια. Ἐγγενεῖς ἀδυναμίαι τῆς πόλεως - κράτους ἦσαν ἡ ἀδιαφορία τῶν πολιτῶν πρὸς στράτευσιν, ἀποστροφή τούτων πρὸς πόλεμον καὶ ἄμετροι φιλειρηνικαὶ τάσεις, ὑπερτροφικὴ αὐξήσις τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου καὶ φιλοπρωτισμός, κοσμοπολιτισμός ἰδίᾳ

ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν σοφιστῶν καὶ ἀγάπῃ πρὸς τὰς παντοειδεῖς ἀνέσεις, πλουτισμὸς τῶν ἐμπόρων καὶ βιομηχάνων καὶ διόγκωσις τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ, ὥστε νὰ καθίσταται δυσκίνητος ἡ κρατικὴ μηχανὴ κατὰ τὴν δραστηριοποίησιν πρὸς πόλεμον. Πάντα ταῦτα κυρίως συνέβαινον εἰς Ἀθήνας, ἡγεμονεύουσαν δύναμιν ἐνίστε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Θαυμάζουν βεβαίως οἱ Ἀθηναῖοι τὸν πατριωτισμὸν τοῦ Δημοσθένους καὶ τὴν θεὰν τούτου πρὸς τὴν δημοκρατίαν τοῦ Περικλέους καὶ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Κίμωνος. Ἐν τοῖς ἔργοις ὁμως προσχωροῦν εἰς τὸν Εὐβουλον, τὸν Αἰσχίνην καὶ τὸν Φωκίωνα. Πιθανὸν νὰ ἐθεώρουν τὰς σκέψεις τοῦ Δημοσθένους ἀνεδαφικὰς ἐν τοῖς χρόνοις τῆς μακεδονικῆς ἐξορμήσεως. Πάντως ἡ Μακεδονία ἀπέβη ὁ ἀπὸ μηχανῆς θεὸς τῆς σωτηρίας τῆς Ἑλλάδος.

Οὕτως ἀπεδείχθη ἀνεπιτυχὴς ἐν τῇ πράξει καὶ ἰδίᾳ ἐν τοῖς Ἑλληνισιν ὁ ὁμοσπονδιακὸς τρόπος διακυβερνήσεως τῆς χώρας καὶ αἱ πόλεις αἱ διεκδικήσασαι τὴν διακυβέρνησιν ταύτης, ὅπως αἱ Ἀθηναίαι, ἡ Σπάρτη καὶ αἱ Θῆβαι ἔκειντο εἰς ἠθικὰ καὶ ὕλικά ἐρείπια, μὴ ἐπιτυχοῦσαι τὴν ἀνανέωσιν τῶν πολιτικῶν δυνάμεων τοῦ ἔθνους καὶ μὴ δυνηθεῖσαι νὰ ὑλοποιήσουν τὰ κηρύγματα τῶν πνευματικῶν καὶ πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος καὶ ἡ μάχη τῆς Μαντινείας ἀποτελοῦν τρανοτάτην ἀπόδειξιν. Ἄλλη ὁδὸς σωτηρίας τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐκ τῶν ἐμφυλίων πολέμων δὲν ὑπάρχει, εἰμὴ μόνον ἡ ὁδὸς τοῦ μοναρχικοῦ τρόπου διακυβερνήσεως καὶ τῆς πανελληνίου πολιτικῆς. Εἰς τὴν πάλιν μεταξὺ μοναρχίας καὶ δημοκρατίας ἐνίκησεν ἡ μοναρχία διὰ τὰ ἐξαιρέτα πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ προσόντα τοῦ Φιλίππου. Ὁ Φίλιππος γίναται φορεὺς τοῦ πνεύματος αὐτοῦ καὶ μάλιστα συνθέτει τὸν ὁμοσπονδιακὸν καὶ μοναρχικὸν τρόπον διακυβερνήσεως, ἵνα ἐπιτύχῃ ἂν μὴ τὴν ἐνεργὸν συμμετοχὴν, τοῦλάχιστον τὴν ἀνοχὴν τῆς πανελληνίου πρὸς τὴν Ἀσίαν ἐξορμήσεως¹. Τόσον ὁ Φίλιππος, ὅσον καὶ ὁ Ἀλέξανδρος εἶναι ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴν ἀκτινοβολίαν τοῦ ἀθηναϊκοῦ πνεύματος, ἐκπροσωποῦντος τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ τὸ ἑλληνικὸν θαῦμα. Καὶ εἰς τὸ μεγαλεπήβολον αὐτὸ σχέδιον ὑποτάσσουσιν τὸ πνευματικόν, πολιτικόν καὶ στρατιωτικόν δυναμικόν τῆς χώρας.

1. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἑ.ἀ., τ. 2, σ. 405 ὑποσ. 1: «Ἄλλ' οὐτε ὁ Φίλιππος οὐτε ὁ Ἀλέξανδρος οὐτε οἱ διάδοχοι αὐτῶν κατέλυσαν οὐδὲ ἡδύναντο νὰ καταλύσωσι τὸ σύστημα τῶν αὐτονόμων πόλεων, ὅπερ διετηρήθη μέχρι τῆς Ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἐπέζησε δ' ἐν μέρει καὶ ταύτῃ ἐπὶ χρόνον ἱκανῶς μακρόν. Ἄπασα ἡ μεγάλη καὶ κραταῖα τῶν Μακεδόνων ἀρχὴ καὶ κοσμοκρατορία ἐλαχίστην ὑπὸ τὴν ἔσωσιν αὐτὴν εἶχεν ἐπίδρασιν πολιτικὴν ἢ ἠθικὴν ἐπὶ τὸν βίον τῶν Ἑλληνικῶν πολιτειῶν. Ἡ ἐπίδρασις αὕτη ὑπῆρξε μεγάλῃ ἐπὶ τὸν ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος πολιτικὸν κόσμον καὶ τοῦτο οὐχὶ τοσοῦτο διὰ τῶν ὅπλων τῶν Μακεδονικῶν, ὅσον διὰ τῆς βοήθειά τῶν Μακεδονικῶν ὅπλων καὶ κατακτήσεων διαδόσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν». Wilcken, Griechische Geschichte, ἑ.ἀ., σ. 157. V. Ehrenberg, ἑ.ἀ., τ. I, σ. 82, τ. II, σ. 45.

Ὅτε διὰ τῆς διπλωματίας, ὅτε διὰ τοῦ χρήματος καὶ ὅτε διὰ τοῦ πολέμου ἐξαναγκάζουν τὴν Ἑλλάδα εἰς εὐθυγράμμισιν πρὸς τοὺς σκοποὺς των. Ἀκούουν ἐν συνεδρίῳ τὰς σκέψεις τῶν ἑλληνίδων πόλεων, ἀλλ' ἀποφασίζουν μόνοι. Ἀντιλαμβάνονται τὰς ἀντιδράσεις τῆς Σπάρτης καὶ Ἀθηνῶν, ἀλλὰ δὲν ὑποχωροῦν οὐδὲ ἀφίστανται τοῦ σκοποῦ των. Ἦτο εὐτύχημα διὰ τὸν Ἑλληνισμόν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέβη βασιλικώτερος τοῦ πατρὸς ὡς πρὸς τὴν πανελλήνιον ἰδέαν. Ἡ πανελλήνιος πολιτικὴ τοῦ Φιλίππου εὗρεν ἀντάξιον συνεχιστὴν καὶ ἀξιότατον ἐκτελεστὴν τῆς πανελληνίου ὑποθήκης τὸν Μ. Ἀλέξανδρον. Φίλιππος, Ἀλέξανδρος καὶ Μακεδονία εἶναι ὁ ἄξων τῆς πανελληνίου ἰδέας καὶ πανελληνίου πολιτικῆς.

ΠΕΤΡΟΣ ΣΚΟΥΦΑΚΗΣ

RÉSUMÉ

Pierre Skoufakis, L'idée panhellénique, comme témoignage spirituel et politique pendant l'antiquité et notamment pendant Philippe II et Alexandre le Grand, et ses principes.

Nous dénommons idée panhellénique la lutte de l'hellénisme: a) vers l'unification de la Grèce, b) vers l'abolition de l'État Perse, c) vers la solution du problème démographique et d) la propagation de la culture grecque vers l'Asie.

Les témoignages théoriques de l'idée panhellénique sont: l'oracle de Delphes, les amphictyonies, les jeux olympiques, les colonies, les colonies militaires et le sentiment d'être supérieur aux barbares.

L'idée panhellénique fut saisie par Homère, Pindare, Simonide de Céos, Thalès de Milet, Eschyle, Sophocle, Euripide, Gorgias de Leontium, Platon, Aristote et principalement Isocrate.

Nous pouvons apercevoir des témoignages politiques de l'idée panhellénique à l'expédition des Argonautes, à la guerre de Troie, au congrès panionien de Mycale, au congrès panhellénique d'Isthme contre les Perses, à l'alliance d'Athènes avec Sparte également contre les Perses et au décret de Périclès en 445 av. J. Chr.

Idées panhelléniques nourrissaient: Vrasida, Alcibiade, Agésilas, Calli-cratida, Jason, Archidamos, Dionysios de Syracuse, la partie promacédonienne à Athenes et principalement Philippe II et Alexandre le Grand.

Nous pouvons chercher les principes des idées panhelléniques: a) à la religiosité des Hellènes, b) à la culture et l'instruction, c) à la colonisation et le commerce, d) à l'amour de la liberté et e) à la solution du problème démographique.